

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

SƏNUBƏR KƏRİMOVA

NƏSİLLƏRƏ
ƏMANƏT-2

BAKI – 2023

**AMEA Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının
qərarı ilə nəşr olunur.**

Elmi redaktor:

Ramazan QAFARLI

*AMEA Folklor İnstitutunun
Dədə Qorqud şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor*

Rəyçilər:

Seyfəddin RZASOY

filologiya elmləri doktoru, professor

Nail QURBANOV

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sənubər Kərimova. Nəsillərə əmanət-2. Bakı, “.....”, 2023, ...
səh.

Kitabda müəllifin dövrü mətbuatda çap etdirdiyi Azərbaycan folkloru örnəkləri, Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə nəşr edilən məcmuələrdə dərc olunmuş folklor nümunələrindən transliterasiya etdiyi mətnlər, Üzeyir Hacıbəyovun, Əhməd Cavadın arxivindən əldə etdiyi materiallar, qorqudşünaslıqla bağlı müxtəlif yazıları, o cümlədən “Dədə Qorqud xeyir-duası” ssenarisi, xalq adət-ənənələrindən örnəklər, şeirləri, xatirələri, adlı-sanlı qadınlar haqqında oçerkləri və s. materiallar təqdim olunmuşdur.

SÖZÜN VƏ QƏLƏMİN QÜDRƏTİ (Ön söz)

Dünya yaranandan insanlığın, haqqın, ədalətin, xeyrin, gözəlliyin, sədaqətin, təlim-tərbiyənin, əxlaqın, ailə xoşbəxtliyinin bərqərar olmasında ANA-QADIN əsas rolu öz üzərinə götürüb bəşəriyyəti irəli aparmışdır. Övladın doğulub boya-başa çatmasında, kamilləşməsində, düzgün təlim-tərbiyə almasında da evin əsas dayağı olan xanımlar əvəzsiz töhfələr vermişlər. Eləcə də elin həyatının daha gözəl və firavan keçməsində, millətin formalaşmasında öz xüsusi ənənəsi, qaydaları ilə seçilən elə nəsillər var ki, onlar illər boyu mənəviyyat amillərinə söykənilib çiyinlərində çox ağır yük daşımış, ulu Oğuzun, Alp Ər Tonqanın və Dədə Qorqudun ruhunu əski çağlardan camaat arasında yaşada-yaşada bu günümüzə çatdırmış, İnsanlığın yoluna həmişə çıraqla tutmuşlar. Belə nəsillərdin biri kəngərnilərdir ki, Dədə Qorqud zamanında, Məhəmməd peyğəmbərin yaşadığı çağlarda pöhrələnilib uzun əsrləri (ən azı 13 əsri) arxada qoyaraq cəmiyyətə saysız-hesabsız görkəmli şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Kəngərnilərin bir müdrik xanımı həyatının səkkizinci onluğunu böyük şövlə başa vurub elə bir mənalı ömür yaşamışdır ki, onun haqqında söz deməyin çətinliyini və məsuliyyətini hiss etsəm də, işığında dünyanı daha aydın dərk etdiyimizdən haqqında bir sıra məsələyə aydınlıq gətirməyə özümdə cəsarət tapdım.

Elimizin-obamızın saf qəlbli anası Kərimova Sənubər Ağa qızının ömür yoluna qısa nəzər salsaq, görərik ki, öz zəhməti, bilik və bacarığı ilə pillələrlə yuxarı qalxmaqla yanaşı gözəl ailə başçısı, övlad-nəvə, nəticə tərbiyəçisi kimi də ucalmış, zirvələri fəth etmişdir.

Sənubər xanım yazır ki, “Qədim türk dillərində alp, ər böyük fiziki gücü olan, döyüş siyasətinin bütün qanunlarına mükəmməl yiyələnmiş igid, igidlər başı, döyüşçü ər mənasını daşı-

mışdır”. Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, bu müdrik xanım etnik mənşəyi baxımından Azərbaycan xalqının ulu keçmişinə bağlı, soracağı “Kitabi-Dədə Qorqud”dan gələn, neçə-neçə igid sərkərdə, alim, bilici, dövlət və incəsənət xadimi yetişdirən kəngərlilər nəslindəndir. Xalqımızın etnogenezində fəal iştirak etmiş bu nəsil Azərbaycan hərbi tarixinə 6 məşhur general bəxş etmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində tarixi şəxsiyyətlər, o cümlədən hərbiçilər haqqında yazmağa icazə verilmirdi. Ona görə də hərbi tariximizin bir çox səhifələri hələ də açılmamış qalırdı. Nəhayət, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra hərbi tariximiz dərinə tədqiq edildi. Təsadüfi deyil ki, 2004-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının inzibati ərazi bölgüsündə yeni rayon yaradıldı və hərbi tarixində şöhrətlənmiş generallar nəslinin şərəfinə ona Kəngərli rayonu adı verildi. Xatırladaq ki, kəngərlilər özlərini həm də Naxçıvanski adlandırmışlar. Bakı şəhərində general Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi lisey və Heydər Əliyev adına Ali Hərbi Məktəb açılmışdır. Naxçıvan şəhərində kəngərlilərin qədim iqamətgahı olan Xan sarayı, general Cəmşid Naxçıvanskiyə və Azərbaycan realist rəssamlıq məktəbinin banisi Bəhruz Kəngərlinin ev muzeyləri təşkil olunmuş, Tibb məktəbinə şairə Heyran xanımın adı verilmişdir. Xan sarayı muzeyində nümayiş etdirilən əşyayi-dəlillər Naxçıvan xanlığının idarəçiliyində daim aparıcı mövqə tutan, hərbi tarixində şöhrətlənmiş kəngərlilər nəslinin eksponatlara dönmüş yadigarlarıdır. Sənubər xanım xatırladır ki, “onların arasında atamın hər iki babasının – general İsmayıl xan Kəngərlinin və Kərim Sultan Kəngərlinin portretləri də vardır. Kərim Sultan Kəngərlinin Naxçıvan şəhərində şərq üslubunda inşa edilmiş iqamətgahı və el arasında “İsmayıl xan hamamı” deyilən, qədim abidə kimi mühafizə olunan tikili də günümüze gəlib çatmışdır”.

Sənubər xanım 1935-ci ildə – zamanın burulğanlı çağında, sovetlərin qanlı repressiyalara hazırlaşdığı ərəfədə qədim Naxçı-

van şəhərində dünyaya göz açmışdır. Qətl və həbslərin dalğası sovuşandan sonra o, 1954-cü ildə orta məktəbi bitirib ADU-nun (indiki BDU-nun) filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsinə daxil olmuşdur. Mətbuat və media fəaliyyəti ölkənin ictimai-siyasi həyatına güzgü tutan ən məsuliyyətli sahələrdən idi. Bu iş peşəkarların cəlb edilməsi düzgün informasiya qıtlığını aradan qaldırmağa yönəldilmişdi və öz obyektivliyi, dürüstlüyü, qayğıkeşliyi, əxlaqı ilə nümunə olan qız və gəlinlərin jurnalist peşəsinə yiyələnmək meylli isə yeni quruluşun ideologiyasının əsas məqsədlərindən biri idi.

Sənubər xanım ali təhsilini uğurla başa vurub 1959-cu ildə Naxçıvana göndərilmiş, Azərbaycan KP Naxçıvan Vilayət Komitəsinin, Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin və Naxçıvan MSSR Nazirlər Sovetinin orqanı olan məşhur “Şərq qapısı” qəzeti redaksiyasında əmək fəaliyyətinə başlamış, ədəbi işçi, şöbə müdiri, redaktor müavini və baş redaktor vəzifələrində vicdanla çalışmış, bölgənin ictimai-siyasi həyatının düzgün işıqlandırılması üçün əlindən gələni etmişdir. Sənubər xanım 1978-ci ildə Sov. İKP MK yanında İctimai Elmlər Akademiyası Rəhbər Partiya və Sovet Kadrlarının İxtisasını artırma İnstitutunda öz nəzəri biliyini və peşə ustalığını daha da təkmilləşdirib 1980-cı ildən etibarən “Şərq qapısı” qəzetinin bazasında böyük formatda yaradılan, Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilən, gündəlik “Sovet Naxçıvanı” – “Sovetskaya Naxçıvan” qəzetlərinin baş redaktoru olmuşdur. Beləcə bacarığı və təşkilatçılığına görə rəhbərliyin diqqətini cəlb etmiş, o, daha məsul vəzifələri icra etmək üçün irəli çəkilmişdir. Belə ki, 1985-ci ildə Naxçıvan MSSR Sosial Təminat naziri, həmin nazirlik ləğv olunduqdan sonra isə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyində nazirin birinci müavini vəzifəsini daşımışdır.

S.Kərimova 2000-ci ilin dekabr ayından elm məbədinin – AMEA-nın əməkdaşdır. Hazırda Folklor İnstitutunun “Dədə Qorqud” şöbəsində böyük elmi işçi vəzifəsində çalışır. Akade-

miyanın folklorşünaslıq sahəsinə həsr olunan “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusunun fəaliyyətində ilk sayının ərsəyə gəlməsindən başlayaraq (2001-ci il) bu günədək (artıq 76-cı sayı çapdan çıxır) əməkdar jurnalist kimi yaxından iştirak etmişdir. “Index Copernicus International” Beynəlxalq qurumunun və AAK-nın siyahısına daxil olan bu elmi jurnalın məsləhətçisi və məsul yarıradıcı işçisidir.

Sənubər Kərimova milli-mənəvi dəyərlərimizin, folklorumuzun tədqiqi, qorunması, bəşəriləşdirilməsi, gələcək nəsillərə çatdırılması üçün də səylərini əsirgəməmişdir. Onun “Nəsillərə əmanət” kitabı məhz bu məqsədlə qələmə alınmışdır. Həmin seriyadan ikinci kitab da nəşrə hazırdır.

S.Kərimova bir sıra əhəmiyyətli ictimai vəzifələr də daşımışdır. Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqı Naxçıvan təşkilatının katibi olmuş (1975-1985), Respublika Jurnalistlərinin V qurultayında Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının katibi seçilmiş, SSRİ jurnalistlərinin IV qurultayının nümayəndəsi olmuşdur. 1975-1990-cı illərdə Naxçıvan MSSR Qadınlar Cəmiyyətinin sədri kimi fəaliyyət göstərmiş, Sovet Qadınları Komitəsinin plenum üzvü seçilmişdir. S.Kərimova Sovet İmperiyası dağıldıqdan sonra da muxtar respublikada qadın hərəkatına rəhbərlik etmiş, Müstəqil Azərbaycan Qadınlarının I qurultayının nümayəndəsi olmuşdur. Onuncu və on birinci çağırış Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. Sənubər Kərimova mətbuatda fəal, səmərəli işinə görə Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanına (1970), “Şərq qapısı” qəzetinin ilk nömrəsinin çapdan çıxmasının 50 illiyi münasibətilə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanına (1971), “Azərbaycan qadını” jurnalının 50 illiyi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanına (1974) layiq görülmüş, “Rəşadətli əməyə görə Lenin yubileyi medalı” ilə təltif olunmuşdur. Zəhmətkeşlərin təsərrüfat və mədəniyyət

quruculuğu vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə səfərbər edilməsi sahəsində səmərəli işinə görə və birinci nömrəsinin çapdan çıxmasının 60 illiyi ilə əlaqədar olaraq “Sovet Naxçıvanı” - “Sovetskaya Naxçıvan” qəzeti Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunmuş, qəzetin redaktoru S.Kərimovaya Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə Azərbaycan SSR əməkdar mədəniyyət işçisi (jurnalisti) (1981) fəxri adı verilmişdir. Eləcə də uzun illər vicdanlı əməyinə görə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti adından “Əmək veteranı medalı” ilə təltif olunmuşdur (1984).

Sənubər Kərimova 85 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan mətbuatının, folklorşünaslıq elminin inkişafındakı xidmətlərinə görə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Humanitar Elmlər Bölməsinin Fəxri Fərmanı (2021) ilə təltif olunmuş, milli-mədəni dəyərlərimizin, folklorumuzun tədqiqi, qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması sahəsində gördüyü işlərə görə AMEA Folklor İnstitutunun fəxri diplomuna (2021) layiq görülmüşdür.

85 yaşını tamam olmuş S.Kərimovanın 60 illik fasiləsiz əmək fəaliyyətinin 26 ili “Şərq qapısı” və “Sovet Naxçıvanı” – “Sovetskaya Naxçıvan” qəzetlərini, 20 ili isə AMEA-nı əhatə edir. Onun qısa tərcümeyi-halı 2002 və 2005-ci illərdə nəşr edilmiş Naxçıvan ensiklopediyalarına salınmış, nəşr edilməkdə olan yeni Azərbaycan Ensiklopediyasına təqdim olunmuşdur.

S.Kərimovanın yeni kitabında milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması, qiymətləndirilməsi və təbliğinə dair elmi-publisistik məqalələri, arxiv materialları, bədii yaradıcılığından seçmələr toplanmışdır. Dövrü mətbuatda Azərbaycan folkloru örnəklərinin nəşri sahəsində xüsusi xidmətləri olan Sənubər xanım XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Tiflisdə Qafqaz Tədris Dairəsi İdarəsi tərəfindən buraxılan Azərbaycan folklorunun toplanması və nəşr edilməsi sahəsində təqdirəlayiq işlər görmüş “Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа”

(“SMOMPK”) – “Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu”nda (“QƏXTMT”) rus dilində və ərəb əlifbası ilə, həmin dövrdə Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə nəşr edilən “Şələlə”, “Dəbistan”, “Məktəb” və digər məcmuələrdə dərc olunan, habelə Azərbaycan milli bəstəkarlıq məktəbinin banisi Üzeyir Hacıbəyovun, görkəmli cümhuriyyətçi şair Əhməd Cavadın arxivlərində olan çox qiymətli folklor nümunələrimizi ərəb qrafikasından (əski əlifbadan) müasir Azərbaycan əlifbasına transliterasiya edərək, Azərbaycan folklorunun milli mətn korpusunun və folklorşünaslıq elminin zənginləşdirilməsi istiqamətində sanballı işlər görmüşdür.

Ü.Hacıbəyov və Ə.Cavadın arxivlərindən götürülən orijinal xalq türküləri və bayatılar böyük maraq doğuracaq. Ona görə ki, bu nümunələr, təxminən, yüz il əvvəl Qarabağdan və digər yurd yerlərinin sakinlərinin dilindən qələmə alınmışdır.

Məşhur “Sarı gəlin” xalq mahnısı haqqında düşüncə və mülahizələrini verərkən tədqiqatçı yazır ki, “İslamdan əvvəl oğuz tayfalarının ortaqların musiqi mədəniyyəti olub. Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, oğuzlar musiqi mədəniyyətini daha çox “Sarı gəlin” xalq mahnısının intonasiyasında inkişaf etdirmişlər və mahnı zamanla formalaşaraq günümüzdə gəlib çıxmışdır. İntonasiyasına görə çox arxaik olan “Sarı gəlin”in musiqi təfsiri elədir ki, onu tütək və balabanla ifa etdikdə daha təsirli alınır”.

Müəllif uzun müddət qəzetçi kimi publisistik üslubdan faydalanmışdır. Lakin bəzi folklor nümunələrinin şərhinə dair məqalələr yazanda onun elmi mülahizələrinin əsaslandırılmış fikirlər olduğunu görürük. “Qorqud irsinin bayrağı altında” toplanan məqalələrində müdrik el anasının tövsiyələrini heyranlıqla oxuyuruq. “Fon Ditsə minnətdarlıqla..” məqaləsində isə almanın elm aləminə təqdim etdiyi oğuz eposunun tədqiqat problemlərindən danışılır.

Şübhəsiz, Sənubər xanımın kitabda toplanan hər bir yazısını oxucular böyük maraqla qarşılayacaqlar. “Adətlərimizdən örnəklər” başlıqlı yazıda Naxçıvan toy mərasimlərinin elə məqamlarına toxunulur ki, onlar bir neçə onillikdən sonra unudula bilər. Yazı yaddaşına köçürülməklə bir silsilə el adətlərinə yeni həyat vermiş olur. Sənubər xanımın mətbəx tövsiyələri isə bu gün gəlinlərimiz üçün hava-su kimi gərəklidir. Kitabda müəllifin bədii yaradıcılığından da nümunələr verilmişdir.

Sözümü Sənubər xanımın bir şeirinin misraları ilə tamamlayıram.

Azərbaycan!
Zaman-zaman yadellilər
Sərvətini taladılar.
Dilimizə qandal vurub,
sinəndə od qaladılar...

Müdrək el anasının dediyi kimi, “övladının ürəyinə özün boyda dərd əkənlər” elin dəyanəti, gücü, mərdliyi qarşısında 44 gün ərzində məğlub oldular və yadlar artıq Vətən övladlarının sarsıdıcı zərbələrindən ehtiyat edirlər.

Ramazan Qafarlı
AMEA Folklor İnstitutunun
“Dədə Qorqud” şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor

DÖVRİ MƏTBUATDA AZƏRBAYCAN FOLKLORU ÖRNƏKLƏRİ

Folklor bəşəriyyətin mənəvi dəyərlərinin qorunduğu yad-daş xəzinəsidir. İndi planetdə qloballaşma proseslərinin sürətlə getdiyi bir vaxtda milli-mənəvi dəyərlərə dönüş zərurətə çevrilir. Hər bir dövlət, xalq öz milli varlığının mötəbər qaynaqlarını qorumağa, yaşatmağa, bəşəriləşdirməyə, gələcək nəsillərə çatdırmağa çalışır. Çünki bunu etməsə bir millət kimi sıradan çıxa bilərlər. Qloballaşan dünyamızda millət olaraq qala bilməyimizin formulları məhz bunda təcəssüm olunur.

Qədim türk mənşəli etnosların eradan əvvəlki minilliklərdə siyasi və etnik tarixi üstüörtülü qalmışdır. Türk folklor stixiyasından görünən qövmi kultur, etnik məkan və tarixi mənşə panoramı rəsmi elitar elmi çərçivədən xeyli geniş ərazi və təqvim hədudlarını əhatə edir. O cümlədən Azərbaycanın da folklor atlası onun inzibati-siyasi xəritəsindən xeyli böyükdür. Vaxtilə bütöv olan ərazimizdən tarixi folklor bölgələri əsrlər boyu qopub düşüb, ən böyük itkilər son iki yüz ildə baş verib.

Təkcə onu demək kifayətdir ki, ən səciyyəvi folklor bölgələrimizin əksəriyyəti indi çağdaş milli-inzibati ərazidən kənar qalıb. Xəritəmiz yalnız folklorumuzda dəyişməyib, bütün qalıb.

Sovet imperiyası dövründə xalqımız dünyadan təcrid edilərək dəmir qapı arxasında qalmış, ona öz sivil dəyərlərini bəşəriləşdirməyə imkan verilməmişdir.

Azərbaycan milli mədəniyyəti tarixində ən ağırlı nöqtələrdən sayılan əlifba faciəsinin və qadağaların milli mənəvi dəyərlərimizə vurduğu zərbələr hələ də tam aradan qaldırılmayıb. 1929-cu ildə Azərbaycanda ərəb əlifbasından latın əlifbasına, 1939-cu ildə latın əlifbasından rus-kiril əlifbasına keçilməsi xalqımızı minilliklər boyu yaratdığı tarixi, elmi və ədəbi irsindən ayrı salmışdır. Bu faciə ilk növbədə dövrü mətbuatda öz əksini

tapmışdır. Qeyd edilən vaxtlarda mətbuatda ərəb və latın qrafikası ilə dərc edilmiş folklor örnəklərimizin araşdırılması yeni nəsillər üçün bir növ əlçatmaz olmuşdur. Ululardan qaynaqlanan müqəddəs folklor xəzinəmizin zaman kəsiyində qadağa qoyulmuş, itib-batmaqda olan varidatını – arxiv, kitabxana və fondlardakı qəzet, kitab və topluların əprimiş vərəqlərində, yaşlı nəslin sinəsində uyuyan şifahi söz sənəti incilərini arayıb axtarmaq, onları milli yaddaşın qızıl fonduna salaraq gələcək nəsillərə çatdırmaq mümkün olmamışdır.

Azərbaycan xalqı istiqlaliyyət qazandıqdan sonra milli şüur və milli özünüdərk üçün geniş yollar açıldı. Milli yaddaşın oyanışı dövrü başlandı.

Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin böyük səyi və uzaqgörənliyi sayəsində millətimizin qan və gen yaddaşı, kimliyimizin möhtəşəm salnaməsi, bütün bəşəriyyətin bədii sərvəti olan “Dədə Qorqud kitabı”nın 1300 illik yubileyi UNESCO səviyyəsində dünya miqyasında qeyd edildi, milli mənəvi dəyərlərimizin məbədi olan AMEA Folklor İnstitutu yaradıldı, “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu nəşrə başladı. Alim və tədqiqatçılarımız böyük səylə işə girişdilər. Şifahi xalq ədəbiyyatına dair genişmiqyaslı işlər görüldü: “Azərbaycan Folkloru Antologiyası”nın 23 cildi, “Azərbaycan Folkloru Külliyyatı”nın 30 cildi, “Dədə Qorqud ensiklopediyası”nın 2 cildi, “Qarabağ: folklor da bir tarixdir” kitabınının 10 cildi çap edildi. Folklorla dair çoxsaylı kitablar nəşr edildi. Qanlı repressiya qurbanları olmuş folklor fədailərinin folklorşünaslıq irsi, “Mühacirətdə folklor araşdırmaları” çap olunaraq xalqa çatdırıldı.

Bütün bunlarla yanaşı müəyyən zaman kəsiyində qadağa qoyulmuş, habelə əlifba faciəsi ilə əlaqədar mənəvi dəyərlərimizə vurulan zərbələr hələ də tam aradan qaldırılmamışdır.

Qeyd edilən dövrdə mətbuatda ərəb əlifbası ilə dərc edilən folklor nümunələrini tapıb latın qrafikasına çevirməyi qərara al-

dıq. Xronoloji qaydada bu iş əslində XIX əsrin son rübündən (1875-1877) Həsən bəy (Məlikov) Zərdabinin “Əkinçi” qəzetindən başlamaq lazımdır. Lakin Azərbaycan dövrü mətbuatının bü-növrəsi sayılan, xalqımızın mənəvi mədəniyyəti tarixinə qızıl sə-hifələr yazmış bu qəzetin çapdan çıxmasının 100 illiyi münasi-bəti ilə onun tam mətni kitab halında çap edildiyindən (1979) buna ehtiyac olmadı. Buna görə də XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Tiflisdə Qafqaz Tədris Dairəsi İdarəsi tərəfindən buraxılan Azərbaycan folklorunun toplanması və nəşr edilməsi sahəsində təqdirəlayiq iş görmüş “Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа” (“SMOMPK”) – “Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplu-su”ndan (“QƏXTMT”) (1881-1929) istifadə etməyi qərara aldıq.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə nəşr edilmiş “Dəbistan”, “Şəlalə”, “Məktəb” və digər məcmuələrdə də folklorumuzun saysız-hesabsız nümunələrinə rast gəldik. “SMOMPK”-da ərəb əlifbası ilə və rus dilində, habelə “Dəbistan”, “Şəlalə” və “Məktəb” məcmuələrində ərəb əlifbası ilə dərc edilmiş folklor nümunələrimizdən bir qismini seçib latın əlif-basına və azərbaycan dilinə çevirdik. Həmin nümunələr “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusunda dərc olundu və bu kitaba salındı.

ŞAH ABBAS HAQQINDA RƏVAYƏTLƏR

Birinci rəvayət

Nəql edirlər ki, Şah Abbas (Allah ona rəhmət eləsin!) adamların nə ilə məşğul olduqlarını bilmək üçün gecələr dərviş paltarları geyib şəhəri gəzərmiş. Belə gəzintilərdən birində o şəhə-rin lap kənarındakı bir evdən şən musiqi səsləri eşidir. Şah pən-cərəyə yaxınlaşıb görür ki, ətrafa xoş musiqi sədaları yayılan ev

çox kasıbdır. Döşəmədə xalı əvəzinə yerə salınmış həsirin üzərində bir adam əyləşib, musiqiçilər və müğənni isə nəm torpağın üstündə oturublar. Onlar həsirin üstündə oturan ev yiyəsini şən-ləndirirlər. Şah Abbas evə daxil olub evin sahibinə baş əyərək, onu bir gecəliyə qonaq saxlamasını xahiş edir. Ev yiyəsi şahı qərib dərviş bilib razılıq verir. Gecənin bir yarısı müğənni və musiqiçilər ev yiyəsindən bir kran^{1*} pul alaraq sağollaşib gedirlər. Şah ev yiyəsindən belə kasıb olduğu halda musiqiçilərə və müğənniyə niyə pul xərclədiyini soruşur. Ev sahibi deyir:

– Eh, baba dərviş! Mən, həqiqətən, kasıbam, yeganə işim ayaqqabı təmir etməkdir. Günə iki kran qazanıram, birini yeməyə, o birini isə hər gecə məni əyləndirən musiqiçilərə və müğənnilərə verirəm. Dərviş buna inana bilmir. Fərəcə deyir:

– Əgər şah bu sənəti qadağan etsə, onda nə edəcəksən?

Ev sahibi dərvişin sualına cavab olaraq deyir:

– Sən nə ağılsız adamsan, məgər şah belə kiçik sənətlər haqqında fikirləşər?!

Səhər dərviş ev sahibi ilə xudahafizləşib gedir. O biri gün şah ayaqqabı təmirini qadağan edən fərman verir. Carçılar şəhəri gəzib bunu əhaliyə çatdırırlar. Bu xəbər Fərəci ildırım kimi vurur. Gecəki qonağın sözləri yadına düşür. Ac qalmamaq üçün bir tuluq tapıb təmir edir, içində su daşıyaraq satmağa başlayır. Beləliklə, o yenə də gündə iki kran qazanıb, birini yeməyə xərcləyir, o birini də onu əyləndirən musiqiçi və müğənnilərə verir. Şah Abbas Fərəcin nə etdiyini bilmək üçün yenidən dərviş paltarını geyib onun evinə gəlir. Evə yaxınlaşarkən əvvəlkindən də şən musiqi səsləri eşidir. O, evə daxil olduqda ev sahibi onu qonaqpərvərliklə qəbul edir.

Gecəyarı müğənni və musiqiçilər bir kran alıb getdikdən sonra ev yiyəsi qonağına deyir:

¹ Kran – İran pul vahidi, tümənin onda bir hissəsi

– Heç bilirsən bu gün nə olub? Şah ayaqqabı təmirini qadağan edib.

– Necə?! – deyə dərviş guya həyəcanlanır – bəs sən musiqiçilərə və müğənnilərə vermək üçün pulu hardan qazandı?

Fərəc su satıb iki kran qazandığını bildirir.

– Bəs şah bunu da qadağan etsə, onda nə edəcəksən? – deyə dərviş soruşduqda Fərəc qorxuya düşərək, qonaqdan daha belə sözlər danışmamağı xahiş edir.

Səhər dərviş sağollaşır gedir. Fərəc isə öz işinə başlayır. Heç yarım kran qazanmamış şahın carçıları xəbər verirlər ki, şah su satmağı qadağan edib. Yazıq Fərəc nə edəcəyini bilmir. Amma ehtiyac insana hər şeyi öyrədir. O, qəbiristanlığa qaçaraq ölü aparalarının yolunu kəşib deyir:

– Mən buranı icarəyə götürmüşəm, bir kran verməyincə ölünü basdırmağa qoymayacağam.

Camaat ondan azad olmaq üçün bir əvəzinə iki kran pul verir. Fərəc evə qayıdır və axşam yenə musiqiçiləri və müğənniləri dəvət edir. Şah Abbas Fərəcin bu gecə nə edəcəyini görmək üçün yenə dərviş paltarını geyib onun evinə gedir. Ev yiyəsinin yenə də əyləndiyini görür. Otağa girmək istədikdə Fərəc onu içəri buraxmır, hirsələnərək kobudcasına deyir:

– Məgər mənim daxmamdan başqa yer üzündə ev yoxdur ki, sən hər gün bura gəlirsən?

Dərviş heç kimi tanımadığını və heç kəsdən kömək gözləmədiyini bildirir. Fərəcin ona yazığı gəlir. Onu bir şərtlə qəbul edir ki, bir də əvvəlki kimi danışmasın. Musiqiçilər və müğənnilər bir kran alıb gedəndən sonra dərviş Fərəcdən ona nə üçün hirsələndiyini soruşur.

– Sən mənim evim üçün bədbəxtliksən. Dünən və srağagün dediklərinin olduğu kimi mən yenə bir bədbəxtliklə üzləşəcəyimdən qorxuram. Səni qəbul etmək istəməməyimin səbəbi də bu idi. Fərəc sonra pulu necə əldə etdiyini danışır. Şah Abbas ona deyir:

– Sən vəzir olmağa layiqsən!

Fərəc bu sözlərin çin olacağını fikirləşib sevinir. Səhər dərviş sağollaşmış gedir. Fərəc isə qəbiristanlığa qaçır. Ora çatmamış şahın adamları onu tutub saraya aparırlar. Şah Fərəcə gör-cək hirslə deyir:

– Sən nə cürətlə mənim razılığım olmadan ölünü basdır-mağa qoymursan?

Fərəcin bədəni titrəyir, o sanki daşa dönür. Nəhayət, özünə gəlib deyir:

– Hökmdarım, bağışla məni uşaqlarına, mənə yazığın gəl-sin! Mən bu hiyləyə ona görə əl atdım ki, sən mənim bacardığım hər şeyi qadağan etdin. Acından ölməmək üçün ehtiyac məni bu-na öyrətdi. Şah: “Yaşamağa heç bir vəsaitin olmadığı üçün, səni sarayımda işə götürürəm” – deyərək, öz qılıncını onun belinə ta-xır. Fərəc axşama kimi sarayda qalır. Axşam əliboş evə qayıdar-kən musiqiçilərə və müğənnilərə pul tapmağın yolları barədə fi-kirləşir. Heç bir çıxış yolu tapa bilmədiyindən şahın ona bağışla-dığı qılıncın qızıl tiyəsinə iki krana satıb, əvəzinə taxtasını alır.

Şah Abbas bu gecə də dərviş libasında Fərəcin evinə gəlir və musiqiçiləri, müğənniləri orada görür. Onlar gedəndən sonra Fərəc dərvişə minnətdarlıq edir ki, onun sözləri bu dəfə Fərəcin xeyrinə oldu, şah onu sarayda işə qəbul etdi.

Dərviş soruşur:

– Yəqin ki, şah sənə çoxlu pul hədiyyə etdi?

– Heç bir qəpik də vermədi – deyə Fərəc dillənir.

Dərviş böyük heyrətlə:

– Bəs, sən musiqiçilər üçün pulu haradan tapdın? Axı bü-tün günü sarayda olmuşdun?

Fərəc şahın ona verdiyi qılıncın qızıl tiyəsinə satıb əvəzinə taxtasını aldığı bildirir və qılıncı ona göstərir.

Dərviş:

– Bəs sabah şah sənə günahkarlardan birinin boynunu vurmağını əmr etsə, onda nə edəcəksən? – deyə soruşduqda Fərəc hirsələnib onu döyərək evdən qovur. Sonra isə dərvişin sözlərinin düzgün çıxacağından qorxaraq bütün gecəni yata bilmir. Həqiqətən də sabahısı günü şah ona bir cinayətkarın boynunu vurmağı əmr edir. Fərəc şahın qabağında diz çökərək:

– Hökmdarım! Xahiş edirəm, mənim heç vaxt baş vurmağımı nəzərə alıb, bu dəfə bu işi başqasına tapşırırsınız ki, mən baxıb öyrənim.

Şah Fərəcə hədələyib əks təqdirdə onun öz başının vurulacağını bildirərək əmri icra etməsini tələb edir. Fərəc bu məqamda da nə edəcəyini tapa bilir. Əllərini göyə qaldırır:

– Allahım! Əgər bu insan həqiqətən günahkardırsa, mənə onun başını bir zərbə ilə vurmağa güc ver, əgər günahkar deyilsə, onda mənim qılıncımın tiyəsinə sadə bir taxtaya çevir! – deyərək qılıncını götürür.

Orada olanlar çox böyük heyrət içində idilər. Yalnız şah hər şeyi bildiyi üçün özünü saxlaya bilməyib gülür. Bütün hekayəti hamıya danışaraq Fərəcə ömürlük təqaüd təyin edir. Bu hadisədən sonra Fərəc əvvəlkindən daha şən yaşayır.

*Yelizavetpol quberniyasının Qazax uyezdində
Ə.Səlimoğlunun sözlərindən yazılmışdır.
“SMOMPK” toplusu, 1892-ci il, 13-cü buraxılış.
“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2010, № 4*

İkinci rəvayət

Bir dəfə Şah Abbas həmişəki kimi dərviş paltarında şəhəri gəzərkən bir cavan dəmirçinin çox böyük həvəslə işlədiyini görür. Bunun səbəbini öyrənmək istəyir. Fikirləşir ki, yəqin bu oğlan ya çox pul qazanır, ya gözəl məşuqəsi, ya da gözəl arvadı var.

Səhərişi gün o yenə dərviş paltarında dəmirçixanaya gəlir. İş qurtaranda cavan oğlan əl-üzünü yuyub, köhnə əbasını çiyinə salıb dəmirçixanadan çıxır. Şah oğlanın dalınca gedir. Dəmirçi balaca bir qapının yanında dayanıb qapını döyür. Qapını gənc və həddən ziyadə gözəl bir qadın açır. Şah Abbas “Mən şah ola-ola mənim yetmiş arvadımdan heç biri belə gözəl deyil, bu kasıbın isə mənim bütün arvadlarıma dəyən gözəl arvadı var” deməkdən özünü güclə saxlayır.

Səhərişi gün şah dərviş paltarında dəmirçinin evinin qabağına gəlib oxumağa başlayır. Evdə tək olan gözəl dərvişə çörək gətirir. Dərviş:

– Mənə çörək lazım deyil, gözəl, uzaq ölkələrdən gəlirəm, çox yorğunam, mərhəmət göstər, qoy evinin bir bucağında bir az dincəlim – deyir.

Gözəl dərvişi səliqə ilə yığışdırılmış evə aparıb, ona yer salır, yemək gətirir. Dərviş:

– Mən mələksima gözəlin mənimlə birlikdə yemək yeməsini istəyirəm – deyir.

Utandığından qızaran gözəl belə cavab verir:

– Mən təəccüb edirəm, baba dərviş, belə sözlər sizə yaraşmaz. İstirahət edin və yolunuza davam edin!

Belə olduqda şah dərviş paltarını çıxardaraq hökmdar kimi dayanır.

– Görürsənmi, mən şaham dərviş deyiləm. Məni bura sənənin gözəlliyin cəlb edib. Yetmiş arvadımdan heç birində sənənin gözəlliyinin bir misli belə yoxdur. Mən bura sənənlə əylənməyə gəlmişəm. İstəklərimi yerinə yetirməlisən.

Gözəl şahın qarşısında diz çöküb yalvarmağa başlayır ki, onu rahat buraxıb getsin. Amma kor ehtiras şahın gözünü elə tutur ki, o heç nə eşitmək istəmir və deyir:

– Ya mən burada ölməliyəm, ya da sən mənə istəyimi yerinə yetirməlisən.

Gözəl:

– Elə isə, onda icazə ver, yaxşı yemək hazırlayım, əvvəlcə şənənək – deyir və mətbəxə keçərək rəngbərəng boyanmış 12 yumurta bişirir. Yumurtaları süfrəyə qoyarkən deyir:

– Əgər şah məni çox sevirsə, onda icazə versin, mən yumurtaları öz əllərimlə soyub ona verim.

Şah razı olur. Gözəl əvvəlcə qırmızı yumurtanı soyub şaha verir. Şah yeyəndən sonra soruşur:

– Hökmdar, bu yumurta nə dadı verirdi? Şah:

– Adi yumurta dadı – deyə cavab verir.

Beləliklə, gözəl yumurtaların hamısını bir-bir soyub şaha verir və o yeyəndən sonra nə dad verdiyini soruşur. Şah isə hamısının eyni dad verdiyini bildirir. Axırda şah əsəbiləşib deyir:

– Axı sən nə üçün hər dəfə məndən eyni sözü soruşursan? Əlbəttə ki, yumurta elə yumurta dadı verər də, ayrı dad yox.

Gözəl deyir:

– Mən çox sevinirəm ki, şah bunu bilir. On iki rəngbərəng yumurtanın dadı eyni olduğu kimi, qadınlar da bir-birindən ancaq zahiri görünüşlərinə görə fərqlənirlər. Kişilərə verdikləri zövq isə eynidir.

Şah bu müqayisəyə heyrətlənərək yerindən qalxıb dərviş paltarını geyinir, gözələ bir kisə qızıl verib evdən çıxır. O tələsdiyindən kürkünü yaddan çıxarır.

Axşam gözəlin əri gəlib evdə yad kürk olduğunu görür və əsəbiləşir. Arvadı hər şeyi ona olduğu kimi danışır. Amma dəmirçi inanmır, arvadının üzünə belə baxmaq istəmir.

Vəziyyəti belə görən gözəl anasını çağırıb ondan xahiş edir ki, şahın yanına gedib onu dəmirçinin evinə dəvət etsin. Anası təəccüblənir və düşünür ki, şahın bu kasıb komada nə işi ola bilər. Amma gözəl israr etdikdə anası saraya gedib, filan qadının şahı evlərinə dəvət etdiyini bildirir. Nökərlər bunu şaha çatdırdıqda o, işin nə yerdə olduğunu anlayır və dərhal gözəl qadının evinə gəlir. Qadın ona ərinin hərəkətləri barədə danışır. Şah gözəlin qəmgin ərinə hər şeyi olduğu kimi söyləyir, çox ağıllı, namuslu və təmiz arvadını günahlandırmamağı xahiş edir. Şah Abbas dəmirçini

inandırıb sakitləşdirdikdən sonra ailəyə çoxlu pul bağışlayır və dəmirçi arvadının ona verdiyi dərstdən razı halda saraya qaydır.

Üçüncü rəvayət

Şah Abbas öz dövlətinin müxtəlif yerlərində min karvansaray tikilməsi barədə fərman verir. Amma bu iş tapşırılan adam doqquz yüz doxsan doqquz karvansaray tikir. Şah onu yanına çağırtdırıb qəzəblə deyir:

– Sən nə cürətlə mənim fərmanımı yerinə yetirməmişən, indi əmr edəcəyəm səni edam etsinlər.

– Əzəmətli şah! – deyə usta sakitcə cavab verir – icazə ver, mən özümü müdafiə üçün söz deyim, sonra mənimlə necə istəyirsən, elə rəftar et.

Şah icazə verəndə həmin adam deyir:

– Mən min karvansaray ona görə tikmədim ki, “min” çox sadə və asan deyilən sözdür, heç kəsin diqqətini cəlb etməyəcəkdir. Amma “doqquz yüz doxsan doqquz” mürəkkəb və heyਰətədicə rəqəm olduğundan hamı sənənin əzəmətinə və ağılına heyran qalacaqdır.

Şah Abbas ağıllı ustanı tərifləyir, mükafatlandırır və minnətdarlıqla yola salır.

*Rəvayətlər Bakı şəhərindən toplanmış,
Baxış Bəhrəmovun sözlərindən yazılmışdır.
“SMOMPK” toplusu, 1892-ci il, 13-cü buraxılış.
“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı. 2010, № 4*

ŞAH ABBAS HAQQINDA NAĞİL

Keçmiş zamanlarda Şərq ölkələrində şah Abbas padşahlıq edirmiş. Şahlığın baş şəhərində çox ağıllı, mehriban və qeyri-adi gözəlliyi olan varlı bir tacir qızı yaşayırdı.

Gözəlliyi dillərdə gəzən bu qız şahın diqqətini cəlb etmişdi. Ürəyində qızın həsrətini çəkən şah günlərin birində qıza ona ərə getməyi təklif etdi. Qız şaha kəsgin surətdə “yox” cavabı verdi. Təəccüblənərək əsəbiləşən şah qızı başqa şəhərə sürgün etdi. Zəhra (qızın adı belə idi) yığışıb həmin şəhərə getdi. Bir qarıdan onunla birgə yaşamağı xahiş etdi. Mehriban qarı buna həvəslə razı oldu. Zəhra təcrübəli ev sahibəsini əvəz etdi. Bir müddətdən sonra Zəhra qarıdan xahiş etdi ki, ona kömək üçün bir neçə fəhlə tapsın. Qarı böyük həvəslə bir neçə fəhlə tapdı. Zəhra fəhlələrin yarısına şəhər ətrafında xəndək qazıb qızıl çıxarmağı, yarısına isə kərpicdən böyük saray tikməyi tapşırırdı. Bir müddət sonra saray hazır oldu, fəhlələr yerin dərinliyindən küllü miqdarda qızıl çıxardılar. Zəhra əmr etdi ki, saraya qızıldan üz çəksinlər və burada işlənən bütün əşyaları qızıldan töksünlər. Saray tam hazır olandan sonra Zəhra kasıbları, dərvişləri, çobanları və başqalarını qəbul etməyə başladı. Onların hər birinə yer verir, doyunca yemək yedizdirir və xörək yedikləri qızıl qabı onlara bağışlayırdı.

Əliaçıq qız haqqında xəbər bütün padşahlıqlara, dövlətlərə yayıldı. Gözəl Zəhra haqqında məlumat Şah Abbasa da çatdı. Şah dərviş paltarı geyinib uzaq şəhərə yola düşdü. O, şəhərə çatıb qızıl sarayın qapısında gecələməyə yer istədi. Qapıları açdılar və şahı Zəhranın yanına gətirdilər. Qız libasını dəyişmiş şahı dərhal tanıdı. Şah isə bunun onun sürgün etdiyi qız olduğunu ağlına belə gətirmirdi.

Şah Abbas sarayda gecələdi. Səhər ona qızıl qabda yemək gətirdilər. Amma qabı geri götürdülər. “Bu nə deməkdir?” – deyə şah fikirləşdi. “Niyə qabı başqalarına verirlər, məndən isə alırlar?”. Şah bir gecə də qalmaqı qərara aldı. Səhəri yenə həmin hadisə baş verdi. Belə olduqda Şah Abbas Zəhradan soruşdu:

– Xeyirxah, nə üçün bütün kasıblara eyni münasibət göstərmirsən?

– Mən kasıblara və dərvişlərə hədiyyə verirəm, şahlara isə ancaq yer verirəm – deyə qız cavab verdi. Sonra bütün olub keçənləri şahla danışdı.

Şah sevdiyi qızı tanıdı, xəcalətdən qızardı. Günahlarını boynuna aldıqdan sonra Zəhranın razılığı ilə onunla evləndi. 8 ay öz cavan arvadı ilə onun qızıl sarayında xoşbəxt yaşadı. Doqquzuncu aya keçəndə Şah Abbas dedi:

– Əziz arvadım, səkkiz aydır ki, öz baş şəhərimdə olmamışam, gedim bir baxım görüm vəzirlər ölkəni necə idarə edirlər. Öz qolbağımı sənin yanında qoyuram, əgər qızım olsa, onun xeyrinə xərcləyərəm, oğlum olsa, mənim kimi qoluna taxarsan.

Şah getdikdən az sonra Zəhranın oğlu oldu. Uşaq günlərlə yox, sanki saatdan-saata böyüyürdü. Səkkiz ildən sonra o, gözəl, qamətli bir oğlan oldu. Bir dəfə cavan şahzadə küçədə oynayarkən öz yoldaşını bir səhvə görə döydü. Oğlan: “sən nə cürətlə məni vurursan? Atasını məlum olmayan! Dayan, sənə göstərərəm” – deyə onu hədələdi. Yoldaşının sözlərindən qəhərlənən şahzadə anasının yanına qaçıb ondan soruşdu:

– Əziz anam, de görüm, mənim atam kimdir, deməsən, qəhər məni öldürər.

Zəhra dedi:

– Ah, mənim balam, atanın kimliyini gizlətdiyim üçün məni bağışla. Bunun səbəbi o idi ki, sən dostlarının yanında qürurlanmayısan. Şah Abbas haqqında ki dəfələrlə eşitmişən, o, sənin atandır.

Oğlan anasından xahiş etdi ki, hazırlıq görüb onu yola salsın, gedib atasını tapsın.

Anası etiraz etmədən onu yola saldı. Şahzadə mərkəzi şəhərə çatıb onun gözəlliyinə heyran qaldı. Şahın sarayını axtarmağa başladı. Amma şəhər o qədər böyük idi ki, o, nə vaxtsa atasını tapa biləcəyindən ümidini üzdü. Şah Abbasın yerini soruşmağa isə cəsarət edə bilmədi.

Oğlan bir piştaxta sahibinin yanında işə girdi və müxtəlif şeylər satmağa başladı. Çox gözəl olan şahzadənin həm də cəlbədicisi və maraqlı danışmaq qabiliyyəti var idi. Bu xüsusiyyətlərinə görə şəhərin bütün sakinləri hər şeyi ondan almağa başladılar. Bir ay keçdi, iki ay keçdi, üçüncü ay bütün piştaxta sahibləri yığışaraq saraya gəlib öz hökmdarlarına şikayət etdilər ki, bəs hansısa yoldan ötən bir kəs şəhərə gəlib öz gözəlliyi və qeyri-adi danışığı ilə bütün alıcıları öz tərəfinə çəkib. Onu şəhərdən qovmaq lazımdır ki, bütün satıcılar eyni qazancla işləyə bilsinlər. Şah Abbas onları dinləyib cavab satıcının yanına gətirilməsini əmr etdi. Oğlanı şahın yanına gətirdilər. Şahzadə gəlmişdiyi şəhərin adını belə bilmirdi.

– Sən nə üçün bizim yerlərə gəlmisən – şah soruşdu.

– Öz atamı axtarıram – deyə oğlan cavab verdi.

Şah Abbas oğlana heç nə deməyib onu buraxdı. Bu vaxt vəzir Allahverdi xanın qızı oğlan haqqında eşidib onu yanına çağırırdı. Şahzadə qızın yanına gələrək xeyli söhbət etdi. İlk görüşmədən oğlanın gözəlliyindən xoşu gələn vəzir qızı şahzadə ilə tez-tez görüşməyə başladı. Bundan xəbər tutan Allahverdi xan şahın yanına gələrək deyir:

– Hökmdar, əmr et, bu oğlanı qovsunlar, qızımı başdan çıxarıb, onlar gizli görüşürlər. Ailəmi biabırçılıq gözləyir.

Şah oğlanı saraya çağırtdırıb onu edam etməyi əmr edir. Oğlanı meydana çıxarırlar. Allahverdi xanın əmri ilə cəlladlar onu soyundurmağa başlayırlar. Bu vaxt vəzir şahın qolbağını oğlanın qolunda görür. Dərhal Şah Abbasın yanına gedib deyir:

– Hökmdar, bu oğlan çoxdan öldürülməli idi. O həm də sənin qolbağını oğurlayıb.

Qolbağ məsələsini xatırlayan şah rəngi ağarmış halda:

– Satıcı oğlan hələ öldürülməyib? – deyə təlaşla soruşdu.

– Yox hələ – deyə Allahverdi xan cavab verdi.

Şahın əmri ilə oğlanı onun yanına gətirdilər. Qoca şah övladını dərhal tanıdı. Onu sinəsinə basıb dedi:

– Bağışla məni, mənim əziz oğlum. Qarşında dayanan sənin çoxdan axtardığın və səni tanımayan atandır. Qolundakı qolbaq məni yanlışlıqdan qurtardı.

Şah və şahzadə qucaqlaşdı və hönkür-hönkür ağladılar.

Allahverdi xan isə təəccübdən özünə gələ bilmirdi. Ancaq şah hər şeyi ona aydınlaşdırdı. Sonra isə Allahverdi xanın qızını çağıraraq qızla şahzadənin əllərini birləşdirərək dedi:

– Sizin ailə qurmanıza xeyir-dua verirəm. Ömrü boyu bir-birinizə sədaqətli olun.

Sonra şah sarayında şən qonaqlıq başlandı. Hamı sevinirdi. Amma hamıdan çox qoca şah öz şahzadə oğlu və onun gənc arvadı üçün sevinirdi. Vəzir Allahverdi xan isə onun ailəsində qəfildən baş verən xoşbəxtliyə mat-məəttəl qalmışdı.

Göydən üç alma düşdü: biri şahzadə Zəhraya, biri onun şahzadə oğluna, biri də Allahverdi xana.

*Nağil Yelizavetopol quberniyası Aresk uyezdirinin
Üçqovaq kəndində kəndli Kazım Cələbiyevin
sözlərindən yazılmışdır.*

“SMOMPK” toplusu, 1912-ci il, 42-ci buraxılış.

“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.

Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı. 2010, № 4

YAYLAQLA ARANIN BƏHSİ

1) Dağ

Nə qaralırsan, ay qaralan aran,
Səndən gələnlər ağır ellər məndədir.
Ağır sürü, kələ mallar məndədir.

2) *Aran*

Nə lovğalanırsan, ay lovğa dağlar,
İsti hava, hamar çöllər məndədir.
Sənə gedən heyvan dırnaqdan olur,
Ustad-ustad nallarkarlar məndədir.

3) *Dağ*

Yazın əzəmindən suyun qızar,
Titrətmə, qızdırma uşağın ürəyin üzər.
Gözəllər, məhəbublar mənimləm gəzər,
Xırda-xırda aşan yollar məndədir.

4) *Aran*

Sulu, sünbüllü, güllü bağlarım,
Şam içində şölə çəkər yağlarım,
Bostandakı ala çiçək tağlarım,
Qarpız, xiyar, türlü təmlər məndədir.

5) *Dağ*

Mən dağ idim, xırda meşəli dağlar,
Aranın atlısı su deyib ağlar,
Üstü gözəl otlu asma bulaqlar,
Sənə gedən boz bulanıq sular məndədir.

6) *Aran*

Mən aranam, sağ məndə, sol məndə,
Zərbaft məndə, yaşıl məndə, al məndə,
Şeyda bülbül cəh-cəh vuran bağ məndə,
Yanı ala xarlı qızıl güllər məndədir.

7) *Dağ*

Mən yaylaq idim handan-handan,
Sənəmdə bitdi bir gülü xəndan.

Olubdur mənimlə neçə-neçə loğman,
Türlü-türlü hallar məndədir.

8) *Aran*

Səndə var yanı yarlı qayalar,
Səndən yenib gələn mənə vay eylər.
Baş-başa çatılı sarı tayalar,
Xırmanda çevrilən vəllər məndədir.

9) *Dağ*

Mən istərəm kütah edim sənə bəhsimi,
Sənə baxıb ötürmürəm köksümü.
İkimizdən də yaxşıdır yazın mövsümü,
Yanı yarsız yaman hallar məndədir.

YERLƏ GÖYÜN BƏHSİ

1) *Yer*

Yer ilə göy gedir bəhsə,
Yer deyir: bir hikmətim var mənim.
Üstümdə axan dəryayı ümman,
Əlvan-əlvan çiçəklərim artıqdır.

2) *Göy*

Göy deyir: küll-ələmə bu bəlli,
Yüz min nəbim çağırır allahı.
Buludlarım dəryaların tənqahu
Çiçəklərindən ulduzlarım artıqdır.

3) *Yer*

Yer deyir: Neçə-neçə padşahlar tutmuşam dəstimdə,
Neçəsinin də durmuşam qəsdində.

Neçə yüz min Nəbi yatıbdır üstümdə,
Ulduzlarından Kəbə beyt allahım artıqdır.

4) Göy

Göy deyir: Mən istəyirəm küləyi,
Kəbəyə verrəm nurdan dirəyi.
Cənnətə göndərrəm yüz min mələyi,
Yeddi qapı bir cənnətim artıqdır.

5) Şikəstə Abbas

Şikəstə Abbas deyir: Zarı-zarı ağlaram,
Sinəmi eşq oduyla dağlaram.
Hər ikinizin hörmətini saxlaram,
İkinizdən də bir allahım artıqdır.

ARILAR HAQQINDA NƏĞMƏ

Altı min əsgərim altı sarayda,
Hər birisi gedir onun Sərkara.
Sirrini bilmək olmaz elm-ğayibdir,
Hər birisi gedir onun Sərkara.

Göyzəban gülləri tutubdu dəstə,
Çəkibdir şanların bir-birin üstə,
Allahın heyvanı şan, şirə üstə,
Səhv eyləməz hər birisi gedir onun Sərkara.

İxlas iylən qulluq edərlər xana,
Yasavul düzülüb mərd-mərdanə,
Çəkibdir şanların tamam çarxanə,
Hər birisi gedir onun Sərkara.

Arı genə qaş-qabağın aldırıb,
Mövlam şirə verib çün damaqlandırıb.

Süsündən bilirəm yaxşı dolanıb.
Əfəndi, arını mən yaxşı gördüm.

Ərzə gedən müdam tapar xanını,
Mömün tanır öz sübhanını.
Ağardübən yaxşı çəkir şanı,ni,
Əfəndi, arını mən yaxşı gördüm.

Xəbəralma qurtardı arının yazı,
Xorasanda çün verdilər niyazı.
Tamam ermənilər götdü dəryazı,
Əfəndi, arını mən yaxşı gördüm.

Bir çən gəlib Alpoutun dağına,
Dolanıbdır həm soluna, sağına.
Arı gedir Yeddi-günbəz dağına,
Əfəndi, arını mən yaxşı gördüm.

Yaxşı olur Mədrəsənin bağları,
Bar götürür çün onun budaqları.
Atılmayıb qızğın çəkir şanları.
Əfəndi, mən arını yaxşı gördüm.

Mən Babayam çağırıram: “Ya Tanrı!”
Açılıbdır qızılgülün nubarı.
Naxışkar otağı, möhtəbər şanı
Hər birisi gedir onun Sərkara.

*Yelizavetpol quberniyası Cavanşir uyezdidin
Mamırlı kəndindən toplanmışdır. Cavanşir və Şuşa
uyezdlərinin aşıqları tərəfindən oxunmuşdur.*

“SMOMPK” toplusu, 1892-ci il, 13-cü buraxılış.

*Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı. 2009, № 4*

**AZƏRBAYCANDA ƏRƏB ƏLİFBASI İLƏ NƏŞR
EDİLƏN MƏCMUƏLƏRDƏ DƏRC OLUNMUŞ
FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİNDƏN**

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə nəşr edilən müxtəlif məcmuələrdə də folklorumuzun saysız-hesabsız nümunələri vardır. Aşağıda həmin dövrün nəşrlərindən olan “Şəlalə”, “Dəbistan” və “Məktəb” məcmuələrindən götürülmüş folklor nümunələrindən bir qismi dərc olunur.

HİKMƏTLİ SÖZLƏR

Ac qalmaq borclu qalmaqdan yaxşıdır.
Çalışmaq ən ziyadə xeyir buraxan bir ticarətdir.
Dostun təhdidindən qorxma, düşmənin nəvazişindən qorx.
Elmi idarə edən əxlaq və tərbiyədir.
Gün qısadır, iş uzun, bihudə vaxt keçirmə, daim çalış.
Para paramı qazanar.
Ağrısız baş məzarda gərək.
Altun atəşdə, insan möhnətdə bəlli olur.
Yuvarlanan daşı yosun tutmaz.
Ac qurd aslana saldırır.
Söyləyənə baxma, söylənənə bax.
İnsanların ən yaxşısı insanlara yardım edəndir.
Azı bilməyən çoxu bilməz.
Dəyirmanə gələn növbəyə qail olur.
Az verən candan, çox verən maldan verir.
Adamın işi alış-verişdə bəlli olur.
Qırxında saza başlayan qiyamətdə çalar.
Aslan ağzından şikar alınmaz.
Armudun sapı, üzümün çöpü.
Ağac yaş ikən əkilər.
Ağaca çıxar, papırcın yerdə qoymaz.

Xatasını unudan başqasının xatasını böyüdə.
Düşmən qaçarkən çox kimsələr cəsür olur.
Atdan düşənə tumar, dəvədən düşənə məzar gərəkdir.
Zeytun yağı kimi suyun üstünə çıxar.
Qədərin yaptığını kimsə yapanmaz.
Sürüdən ayrılan quzunu qurd qapar.
Günəş girməyən yerə həkim girər.
Axacaq qan damarda qalmaz.
Dərd gedər, amma yeri boş qalmaz.
Böyük başın ağrısı böyük olur.
Göy kimi gürüldəyib, şimşək kimi çaxmamalı.
At bulunar, meydan bulunmaz, meydan bulunar, at bulunmaz.
Ağıllı bildiyini söyləməz, dəli söylədiyini bilməz.
Adam adam sayəsində adam olur.
Az tamah çox ziyan gətirər.
Maarifsiz millət yaşamaz.
Aşkar düşmən gizli dostdan yaxşıdır.
Cəsarətin ən böyüyü səbr və təxmindir.
Qəzaya riza lazımdır.

“Şalalə” məcmuəsi, 1913-cü il, № 5, 6, 8, 10
“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2010, № 4

BÖYÜKLƏR SÖZÜ

Turşu küpündən bal sıza bilməz.
Elm pul ilə gəlməz, ancaq çalışmaqla qazanılar.
Elm bir xəzinədir ki, nə qədər sərf etsən o qədər artar.
Cahil dirilərin ölüsüdür.
Çalışqanı aç, tənbəli tox görəni yoxdur.
Doğruluq insanı heç vaxt utandırmaz.

İnsanı zaman qədər tərbiyə edən heç bir şey yoxdur.
Özgülə kömək et ki, sənə də kömək etsinlər.
Su axdığı yerdən bir də axar.
Tikan olub ayağa batınca, gül olub yaxaya sancıl.
Mın dost az, bir düşmən çoxdur.
Hər yenişin bir yoxuşu var.
Ən xoşbəxt dəqiqələr insanlara yaxşılıq etdiyən dəqiqələrdir.
Haqq sözü, doğru fikri deməyə utanma.
Qoyun quzusunun ayağını basmaz.
Düşməne mərhəmət göstər, xəsisə səxavət, yalançıya doğru ol.
Elm ağlın çırağıdır.
Bəxşişi və ehsanı olmayan dövlətli bar verməyən ağac kimidir.
Saf qəlb adamını hər kəs istədiyi kimi allah da istər.
Yaxşılıq qapı açır, məhəbbət bu qapının açarıdır.
Quş dimdiyindən, insan dilindən tora düşər.
Ağıllı ilə dost olan xoşbəxt, axmaqla dost olan bədbəxttir.
Bədbəxtliyi qapıya gətirən tənbellikdir.
Qurddan çoban olmaz.
Güclü yanında gücsüz günahkardır.
Pak olanın üzü ağ olar.
Ədəb bazarda satılmaz.
Almazı palçığa atmaqla qiymətdən düşməz.
Qələmin ucu, qılıncın gücü.
Ömür bir qiymətli xəzinədir, onu xeyirli işlərə sərf etməyə qeyrət etməli.
Divarların qulağı, qapıların gözü var.
Paltarı ziynətləndirməkdən ağılı ziynətləndirmək yaxşıdır.
İki dovşan dalınca yüyürən heç birini tuta bilməz.
Hap-gop ilə plov olmaz, yağ ilə düyü gərək.

“Şəlalə” məcmuəsi, 1913-cü il, № 5, 6, 8, 10
“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2011, № 1

LƏTİFƏLƏR

Bir çoban çöldə qoyunlarını otarır, axşama qədər asudə vaxt keçirirdi. Bir gün çoban düzdə ağacın altında olan daşın üstündə əyləşdi. Yuxusu gəldi. Yuxuladı. Yuxunun içində başını kəllə aşığı, kəllə yuxarı qaldırırdı.

Qoyunların arasında olan bir qoç çobanın yuxuladığı daşın yanında otlayırdı. Çobanın başını belə aşağı-yuxarı oynatmağını görüb heyvan elə zənn etdi ki, onu döyüşməyə çağırır. Qızdı, acıqlandı, dalı-dalı çəkilib birdən özünü yığışdırıb hücum edərək çobana bir kəllə vurdu. Çoban sərsəmə şirin yuxudan oyandı. Qəzəblənib qoçu orada olan bir quyuya tulladı. Bu halı görən cəmi qoyunlar sürü ilə gəlib quyuya tullandılar. Çoban tüklərini yola-yola başına vurub etdiyi işdən peşman oldu.

Çovğunlu bir gündə ingilis səyyahı bir şəhərə varid olub karvansarayaya düşür. Burada isti manqal başına yığışan başqa yolçuların çoxluğundan manqal qırağında ona yer olmur. Səyyah əsla halını pozmayıb karvansaray sahibinə deyir:

– Tez bir stəkan çay mənə və bir vedrə çay da axurdakı atıma ver!

Manqal başındakı yolçular bu sözə təəccüb edirlər və atın çay içməyini görmək üçün yerlərindən durub axura atın yanına gedirlər. Bu vaxt karvansarayçı vedrədə gətirdiyi çayı atın qabağına qoysa da, at əsla yaxın durmur. Səyyah isə manqalın qırağında damağında papiros özü üçün istirahət edir. Karvansarayçı onun yanına qayıdıb:

– Əfəndim! Atınız çayı içmir – deyir.

– Eybi yoxdur, elə isə qabağına bir qədər arpa, bir qədər saman tökünüz – deyə cavab verir.

Bir dəllək birinin başını qırırırdı. Ülgücü küt olduğundan çox incidirdi. Bir qədər qırxandan sonra dəllək soruşdu ki, siz neçə qardaşsınız. Müştəri cavab verdi:

– Sənin əlindən salamat qurtarsam, üç qardaşım.

YUXU

Bir kişi birinə deyir:

Bu gecə yuxuda gördüm ki, turpdan boranı bişirirəm.

O birisi bunun cavabında deyir:

– Bir abbası ver, yuxunu yozum.

Yuxu görən deyir:

– Bir abbasım olsaydı, gedib badımcan alıb boranı bişirərdim. Daha yuxumda turp boranısı bişirməzdim.

XƏSİS

Bir xəsis adam ətəyini açıb yol ilə gedirdi. Bunun səbəbini xəsisdən xəbər aldıqda belə cavab verir:

– Qarğa ağzında qoz uçur, belə edirəm ki, işdir qarğa qozu ağzından buraxsa, qoz gəlib mənim ətəyimə düşsün.

Bir fəqir yol üstündə oturub acından ağlayırdı. Bu əsnada qoltuğunda çörək olan bir insan fəqirə yanaşib sual eylədi:

– A kişi, niyə ağlayırsan?

– Acından ağlayıram! – deyə fəqir cavab verdi.

Çörək aparən kişi fəqirin yanında oturub o da ağlamağa başladı. Bir şəxs bunların yanına gəlib çörəyi olan kişidən soruşdu:

– A kişi, bu fəqir niyə ağlayır?

– Acından!

– Bəs sən niyə ağlayırsan?

– Mən də onun aclığına ağlayıram.

– İndiki belədir əlindəki çörəkdən bir az ona ver.

– Xeyr! Çörəyə pul vermişəm, amma ağlamaq pulsuzdur – deyə kişi cavab verdi.

*“Məktəb” məcmuəsi, 1911-ci il,
№ 3 “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı. 2011, № 1*

ÜZEYİR HACIBƏYOVUN ARXIVİNDƏN

BİR TÜRKÜNÜN İZİ İLƏ...

Əcdadımızın yaşadığı tarixi Azərbaycan torpaqları ən qədim sivilizasiyanın ayaq açdığı regionlardan biridir. Azərbaycan xalqının təşəkkülündə iştirak etmiş qədim etnoslar bu torpaqda yaranmış qədim mədəni mühitin, o cümlədən Şumer-Babil mədəniyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynamışlar. Köklü tariximizdən, min illərin dərinliklərindən gələn folklor nümunələrimiz bunu bir daha sübut edir.

Xalq türküləri ümumtürk folklorunun ən geniş yayılmış janrlarındandır. Bu türkümlər “gəlimli-gedimli, son ucu ölümlü dünya”da nəsillərdən-nəsillərə əmanət edilmişdir. Dili, dini, mənəvi əxlaqi dəyərləri eyni olan insanlar millətin bu əvəzsiz sərvətlərini yaddaşlarında yaşadaraq çağdaş zamanımıza gətirib çatdırmışlar. Bu əmanəti göz bəbəyi kimi qorumaq, şifahi söz sənəti nümunələrimizi arayıb-axtarmaq, onları milli yaddaşın qızıl fon-duna salaraq gələcək nəsillərə çatdırmaq türk xalqlarının hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur.

Elə bu niyyətlə də Azərbaycan xalq musiqisindən bəhrələnmiş dünya şöhrətli bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun arxivini araşdırırdım.

1930-cu ildə İstanbul Konservatoriyasının nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş “Halk türküleri” adlı kitab diqqətimi özünə çəkdi. Kitabı böyük maraq və heyranlıqla vərəqləyərək öyrəndim ki, İstanbul Konservatoriyasının folklor tədqiqi heyəti 1929-cü ildə Qara dəniz və Şərq vilayətləri səyahətinə çıxmış, 155 türkü və oyun havası toplayaraq onları kitab halında nəşr etdirmişdir.

Kitabdakı Qars bölgəsindən alınmış “Türkün bayrağına” adlı türkünün mətni və bəstəsi mənə tanış idi. Mətninin altında “Türk ordusu Kafkasyaya girdiyi vaxt Azeri türkləri tərəfindən türk bayrağına hitaben söylenmişdir” sözləri yazılmış bu türkünü dəfələrlə “Çırpınırdın, Qara deniz” adı ilə Türkiyə televiziya kanallarında yayımlanan verilişlərdə və 1998-ci ildə Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin “Mehtər” hərbi folklor orkestrinin Bakıda Azadlıq meydanında verdiyi konsertdə dinləmişdim.

Türkiyədə marş kimi oxunan, az qala ölkənin himni səviyyəsində qəbul edilən bu türkü 1990-cı ildə qədim oğuz-səlcuq mədəniyyətinin beşiklərindən biri olan Qeysəriyyədə keçirilən Birinci Millətlərarası Böyük Azərbaycan Konqresində də səslənmişdir.

Özünün böyük əzəməti və mahiyyəti ilə bütün Türk Dünyasının milli marşına çevrilmiş bu türkü indi müstəqil Azərbaycanda da böyük sevgilə oxunur.

Bu ecazkar türkünün sözlərinin 30-cu illərdə repressiyaya məruz qalmış sevimli şairimiz Əhməd Cavadın olduğunu bildirdim, musiqisinin isə Üzeyir Hacıbəyova məxsusluğunu eşitmişdim. Faktı dəqiqləşdirmək marağı məni dahi bəstəkarın ev muzeyinə gətirdi. Muzeyin rəhbərliyi bildirdi ki, “Çırpınırdın, Qara deniz” türküsünün musiqisinin Üzeyir Hacıbəyova məxsusluğu 1990-cı ildən muzeyə bəlli olub. Həmin vaxt İstanbuldakı Türk

Musiqisi Dövlət Konservatoriyasından Bakıya gəlmiş musiqişünas Süleyman bəy Şənel Üzeyir bəyin ev muzeyini ziyarət edərkən “Çırpınırdın, Qara deniz” türküsünün mətnini və not yazısını muzeyə bağışlamışdır.

Maraqlıdır. Bəs, necə olub ki, müəllifləri bəlli olan bu əsər 1930-cu ildə “Halk türküleri” kitabına salınmışdır. Hər şey aydındır. Taleyüklü hadisələrin təsiri ilə müəyyən tarixi məqamda yaranan, həmin məqamın emosional ifadəsinə çevrilərək qəlblərə, ruhlara hakim kəsilən, insanlarda milli qürur duyğularını coşdurən bu türkünü Azərbaycan xalqını öz tarixi keçmişini unutturmağa məcbur edən sovet rejimi dövründə üzə çıxarmaq olardı mı? “Halk türküleri” kitabının Üzeyir bəyin arxivində olması onu göstərir ki, dahi bəstəkarın özünün bundan xəbəri varmış.

Bayraq kimi, gerb kimi, himn kimi, azadlıq kimi türklüyün atributuna çevrilmiş belə əsərlərə və onların müəlliflərinə ölüm yoxdur. Onlar çoxdan əbədiyyətə qovuşaraq, xalqın mübarizəsində, həyatında və tarixində yaşamaqdadır.

Türkün milli ruhunu, milli cəsarətini, milli qeyrətini və sevgisini sözlə musiqinin vəhdətində əks etdirən “Halk türküleri” kitabında Azərbaycanın qədim xalq mahnılarına, qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarından parçalara da xeyli yer verilmişdir.

“Halk türküleri”ni vərəqlədikcə, bir millət, iki dövlət” ifadəsi özünü təsdiqləyir. Türkün ortaqlıq malı olan, Qarsdan, Ərzurumdan, Ərzincandan, Trabzondan, Bayburtdan, Həsənqaladan və digər bölgələrdən toplanmış, bəzilərinin mətni altında “çox əski”, “100 sənə əvvəl” sözləri yazılmış, bəzilərinin isə islamdan əvvəl yarandığı ehtimal edilən bu türkülər Azərbaycanda və Türkiyədə eyni məhəbbətlə oxunur və sevilir. Qarsdan və Ərzurumdan toplanmış bəzi türkülərdən parçalara nəzər salaq:

Türkün bayrağına

Ayrı düşmüş dost elindən,

Yıllar var ki, çarpar sinen.
Vəfahı türk geldi yinə,
Selam türkün bayrağına.

Karabağda

Ay balam, Karabağda talan var,
Beni derde salan var.
Çek bayraktar, bayrağın,
Gözü yolda qalan var.

Deniz

Denuz dalğasız olmaz,
İgit sevdasız olmaz.
Yarı güzel olanın
Başı kavqasız olmaz.

Yayman

Çayır ince biçilmez,
Su bulanık içilmez.
Bana derler yardan keç,
Yar tatlıdır, keçilmez.

Tello

Suda balık yan gider, Tello,
Açma yaram, kan gider, Tello.
Buna tabib neylesin, Tello,
Ecel gelmiş can gider, Tello.

“Halk türküleri” kitabının müqəddiməsində qeyd edilir ki, “...Erzurumlu sazçıları da dinlədik... Acem dedikləri Azərbaycan türklerinin ağızlarını bilənler vardı... Erzurum və Bayburt türküleri çox yanık şeylerdi... Eski türk kahramanı “Beybörək”ten bahis bir türkü ilə bir gün təsadüfen qarşılaşdıq; Beybörəkten “Kitabi-Dede Korkut”ta bahs keçtiği malum! İşte

Erzurum bu kadar eski bir Türk sanatları yatağıdır...”

“Halk türküleri” kitabına yazılmış müqəddəmədə göstərilir ki, İstanbul Konservatoriyasının folklor tədqiqi heyətinin və İstanbul valisi Mühittin Bəyfəndinin maarifpərvəranə təşəbbüsü və nəqd yardımları elə bir rol oynadı ki, “Təşəkkür bütün türklü-ğə borc oluyor”.

Bu gün 90 il əvvəl həyata keçirilmiş bu qiymətli işin müəlliflərinə bir təşəkkür də bizim Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun əməkdaşlarının boynuna düşür.

“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2004, № 1

“SARI GƏLİN”: FAKTLAR, DÜŞÜNCƏLƏR, MÜLAHİZƏLƏR

“Bir türkünün izi ilə” adlı yazıda qeyd etmişdik ki, 1930-cu ildə İstanbul Konservatoriyasının Nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş “Halk türküleri” kitabında Azərbaycanın qədim xalq mahnılarına (türkülərə), qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarından parçalara da xeyli yer verilmişdir. Diqqətimizi ən çox cəlb edən türkülərdən biri də Bayburtdan toplanmış və kitabda “Ravan yolu” adı ilə dərc olunmuş “Sarı gəlin” türküsi oldu. Bu yarıqlı türkünü ilk dəfə hələ uşaq ikən Naxçıvanda nənəmdən eşitmişdim. Yadımda qalan aşağıdakı bəndlərdir:

Saçın ucun hörməzlər,
Gülü qönçə dərməzlər.
Bu sevdə nə sevdadır,
Səni mənə verməzlər.
Aman, neynim aman,
Aman neynim aman,
Aman, sarı gəlin.

Bu dərənin uzununu,
Çoban, qaytar quzunu.
Nola bir gün görəm,
Nazlı yarın üzünü.
Aman, neynim aman,
Aman neynim aman,
Aman, sarı gəlin.

“Sarı gəlin”in Ərzurum variantını isə 1995-ci ildə eşitmişəm. Ərzurum Qadınlar Birliyi Naxçıvan Qadınlar Məclisinin bir qrup üzvünü Türkiyəyə – Ərzuruma dəvət etmişdi. Beş gün ərzində türkün şərəfli tarixini bugünə daşıyan qədim abidələrlə, füsunkar gözəlliyə malik təbiət bölgələri ilə də tanış olduq, çoxlu türkü dinlədik. Palantökən dağına, Hortum şələləsinə gedərkən türk həmkarlarımız böyük şövqlə “Sarı gəlin”i oxuyurdular. Yadımda qalan budur:

Erzurum, çarşı bazar,
İçində bir kız gezer.
Katlime ferman yazar,
Ay nenen ölsün, sarı gəlin.
Aman, neylim aman,
Aman, neylim aman,
Aman, sarı gəlin.

Vermem seni ellere, neylim aman,
Aman, neylim aman, aman, sarı gəlin.
Na kadar ki, bu halımsa,
Ay nenen ölsün, sarı gəlin,
Aman, neylim aman,
Aman, neylim aman,
Aman, sarı gəlin.

“Sarı gəlin”in “Halk türküleri” kitabındakı Bayburt variantı isə belədir:

Ravanda bir kuş var,

Kanadında gümüş var.
Gitti yarım gelmedi,
Helbet bunda bir iş var.
Anan ölsün, sarı gəlin,
Leylim, allı gəlin.

“Sarı gəlin” türkünün etimologiyası haqqında müxtəlif versiyalar vardır. Kimi sarışın olduğuna görə, kimi adının Sarı olmasına görə, kimi “Apardı sellər Saranı” xalq mahnısındaki Sara adının digər fonetik variantı kimi fərziyyələr irəli sürür, kimi də türkünün əfsanələrdən qaynaqlandığını bildirir.

Bir versiyaya görə isə “sarı” sözü çox qədimdən, islamdan əvvəldən gəlir və təkçə rəng anlamında işlənmişdir. Mənəvi sarsıntıların emosional ifadəsi olaraq insanın daxilindəki “sarı simə” eyham vurur. Yəni “sarı” sözü rəmzi mənə daşıyır, adətən insanların həssas məqamında özünü göstərir. Qəlbləri titrədən, duyğuları coşduraraq dillə ifadə edilməsi mümkün olmayan belə bir məqamı insanlar tarın kövrək, yandırılıb-yaxan sarı siminin səsinə bənzədərək “ürəyimin sarı siminə toxundun” kimi deyim işlədirlər.

Azərbaycan türklərində “sarı” sözü, sarı rəng təbiətin dörd fəslindən birinin, sarılıb-solmaq, təşviş keçirmək, nisgilli, bədbəxt, nakam olmaq rəmzi, gerçəkliyin şərti (mücərrəd) inikası kimi anlaşılışıdır. Bunu mənəvi mədəniyyət tariximizin başlıca qaynağı olan, minilliklərin arxasından cilalana-cilalana günümüzə gəlib çıxan folklor nümunələrimiz aydın göstərir. Faktlara müraciət edək:

Əvvəlcə türkdilli xalqların ədəbiyyat tarixində soracağı çox uzaq əsrlərdən gələn, qeyri-adi cazibəsi ilə insanı ahənruha kimi özünə çəkən, qədimliyi və cahanşümul ecazkarlığı ilə dünya alimlərini heyrətə salan “Kitabi-Dədə Qorqud”a nəzər salaq.

Bəhlul Abdullanın “Kitabi-Dədə Qorqud”da rəng simvolikasını adlı kitabında qeyd edilir ki, insana məxsus bir əlamətin nəzərə çarpmasında sarı rəngin daşıyıcı funksiyası vardır. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud”un “Qanturalı” boyunda Trabzon tə-

kurunun qızı sarı donlu Selcan xatunun ata evində sarı don geyinməsi onun təşviş, həyəcan keçirməsi ilə əlaqədardır. Çünki atası şərt qoymuşdu: “Ol qızın üç canvər qalınlığı qaftanlığı vardır. Hər kim o üç canvəri basa – yenə, öldürsə, qızımı ona verirəm” – deyu vəd eləmişdi. Basmasa, başın kəsərdi... Ol üç canvərin biri qağan aslandı, biri qara buğaydı, biri dəxi qara buğra idi. Bunların hər birisi bir əjdəhaydı...

Sarı donlu Selcan xatun meydanda köşk saldırmışdı. Cəmi yanında olan qızlar al geyinmişdilər, özü sarı geyinmişdi. O, camal və kamal sahibi olan Qanturalını görcək “həq-təala atamın könlünə rəhmət eləsə, kəbin kəsib məni ol yigidə versə... bunun kibi yigid heyf ola ki, canvərlər əlində həlak ola” – dedi.

Qanturalı igidlik göstərüb sarı donlu Selcan xatunu təşvişdən qurtararaq onu alıb apardıqdan sonra bu qız bir daha sarı don geymir və ona sarı donlu Selcan xatun deyilmir.

Gül və bülbül haqqında çoxsaylı qədim rəvayətlərdən qaynaqlanaraq əzab çəkən aşıq obrazının simvollaşdırıldığı bir mahiyyə nəzər salaq:

Bülbül, sənin işin qandı,
Aşıqlər oduna yandı.
Nədən hər yerin əlvandı,
Köksün altı sarı, bülbül.

Qədim zamanlardan Azərbaycan türkləri emosional məqamlarda öz üzüntülərini bədahətən dörd misralıq şeirlərlə izhar etmişlər. Bayatı adlandırılan bu şeir parçaları haqqında M.V. Vidadı belə yazmışdır:

Küllü Qarabağın abi-həyatı,
Nərmi-nazik bayatıdır, bayatı.
Oxunar məclisdə xoş kəlimatı,
Ox kimi bağrını dələr, ağlarsan.

Elə buradaca yas mərasimlərində dünyadan nakam getmiş cavanı oxşayaraq deyilən iki bayatını xatırlayaq:

Bağçamızda sarı gül,
Yarı qönçə, yarı gül.
Gec açıldın, tez soldun,
Olmayaydın barı, gül.

Bülbülüm, geydiyin sarı,
Mən ağlaram zarı-zarı.
İtirmişəm nazlı yarı,
Sən ağlama, mən ağlaram.

Göründüyü kimi, burada söhbət gülün rəngindən deyil, dünyasını dəyişən cavanı sarı gülə bənzədərək onun yarı qönçə, yarı gül ikən solmağından və nazlı yarın nakamlığından gedir.

Başqa bir bayatıya nəzər salaq:
Sarı canım,
Köynəyi sarı canım.
Sən dünyadan köçəndən,
Qalmayıb yarı canım.

Bu bayatıda “sarı canım” rəmzi mənada “bədbəxt canım” mənasını daşıyır.

Başqa bir misal:

Əsl adı, doğulduğu yer, yaşadığı dövr məlum olmayan, Məhəmməd ibn Məkkinin 1549 (956)-cı ildə qələmə aldığı “Ləmə-at-ud-Diməşqiyyə” küncündən götürülmüş:

Mən aşiq bu dağ, haray!
Qəm məni budar, haray!
Könül istər, əl yetməz,

Əyilməz budaq, haray! – bayatısının tarixinə əsasən, XVI əsrdən əvvəl yaşamış, sevgilisi Yaxşının hicrinə dözməyərək ömrünün çox hissəsini Məcnun kimi çöllərdə keçirmiş, yaradıcılığında məhəbbət, sevgi izzirabları, kədər, əlçatmazlıq motivləri

çox güclü olan Sarı Aşiq bədbəxtlik, nakamlıq, nisgil rəmzi olaraq özünə Sarı Aşiq təxəllüsünü seçmişdir.

“Sarı” sözünün rəmzi məna kəsb etdiyi belə nümunələrin sayını xeyli artırmaq olar.

Bəs uzaq keçmişimizdən bəri yana-yana, inləyə-inləyə bizə yön alan, mizrabını ürəyimizin sarı siminə vuraraq bizi öz sehrinə salan sarı gəlin kimdir?

Qənaətimə görə, “Sarı gəlin” milli adət-ənənəmizin, mənəvi dəyərlərimizin saxlancı, nisgilli gəlin haqqında elegiyadır – musiqi pyesidir. “Sarı” sözünün çox qədimdən, islamdan əvvəl gəldiyini və təkcə rəng anlamında deyil, mənəvi sarsıntıların emosional ifadəsi olaraq rəmzi məna daşdığını irəli sürən versiyanı dəstəkləmək düzgün olardı. Türkünün həzin, kövrək musiqisi və nisgilli misraları bizi belə düşünməyə sövq edir. “Sarı gəlin”in əlimizdə olan variantlarına nəzər salaq:

Naxçıvan variantı

Saçın ucun hörməzlər,
Gülü qönçə dərməzlər.
Bu sevda nə sevdadır,
Səni mənə verməzlər.

Bu dərənin uzununu,
Çoban, qaytar quzunu.
Nola, bir gün görəm,
Nazlı yarın üzünü.

Şeirin məzmunundan belə anlaşılır ki, sevgililəri bir-birindən ayırıb, qızı erkən (gülü qönçə ikən) başqasına ərə vermişlər. Milli saxlanca əsasən, aşiq onu bir daha görə bilməz. Nakam məhəbbətinə ağrı deyərək “bu sevda nə sevdadır, səni mənə verməzlər” – deyərək özünü mühakimə edən aşiq məhəbbətindən də əl çəkə bilmir, “Nola, bir gün görəm, nazlı yarın üzünü” – deyərək inləyir.

Ərzurum variantı

Ərzurum, çarşı bazar,
İçində bir kız gezer.
Katlime ferman yazar,
Ay nenen ölsün, sarı gəlin.

Verməm səni əllərə, neylim aman,
Aman, neylim aman,
Aman, neylim aman,
Aman, sarı gəlin.

Ne kadar ki, bu halımsa
Ay nenen ölsün, sarı gəlin,
Aman, neylim aman,
Aman, neylim aman,
Aman, sarı gəlin.

Türkünün sözlərindən aydın olur ki, aşiqin sevdiyi qıza el-çi düşənlər çoxdur. Qız onların heç birini sevməsə də, onu başqasına verib, bədbəxt, nisgilli gəlin edəcəklər. Qızın nənəsi aşiqi hədələyir, zamanında qətlinə “fərman” verib onu öldürtdürə də bilər. Buna görə də “Ay nenen ölsün, sarı gəlin” – deyir.

Bayburt variantı:

Ravanda bir kuş var,
Kanaadında gümüş var.
Gitti yarım gelmedi,
Helbet bunda bir iş var.
Anan ölsün, sarı gəlin,
Leylim, allı gəlin, sarı gəlin.

Şeirdən belə məlum olur ki, səfərə getmiş yarıdan nigaran qalan sevgilisi onun başında bir qəza olduğunu zənn edərək özünü Məcnuna, yarını Leyliyə bənzədirək bəd düşüncələrin təsiri altında “anan ölsün, sarı gəlin” (bədbəxt gəlin) – deyər sızlayır. O da bizə məlumdur ki, ta qədimdən el arasında bədbəxtliyə düşər olmuş adama “anan ölsün, filankəs” deyirlər.

“Sarı gəlin” zaman-zaman, diyar-diyar türk ellərini dolaşmış, hər kəs öz nisgilinə uyğun “Sarı gəlin” yaratmışdır. Bəlkə də, neçə-neçə “Sarı gəlin” uluların sinəsində torpağa gömülmüş, zamanın intəhasız gərdişində unudulub getmişdir.

Son zamanlar “Sarı gəlin” türküsünə heyranlıq daha da artmışdır. Bu türkü qloballaşan dünyamızda təkcə türkdilli xalqlar arasında deyil, digər xalqlar arasında da çox sevilir. Bir məsələ də var ki, ermənilər indi də “Sarı gəlin”imizə sahiblik iddiasına düşüblər. Beynəlxalq arenada – Anapada, Niderlandda, Norveçdə və s. yerlərdə bu barədə fikirlər səsləndirilib.

Məhz buna görə də biz türkün ortağ malı olan “Sarı gəlin”imizə sahiblik etməli, millətimizin əvəzsiz sərvəti olan bütün milli mənəvi dəyərlərimizi etiketləyib, gələcək nəsillərə əmanət verməliyik.

İndi “Sarı gəlin”lə əlaqədar mətbuatda, internet səhifələrində qızğın mübahisə gedir. Elm adamları, millət təəssübkeşləri, müğənnilər, musiqiçilər, sıravı vətəndaşlar əsl həqiqəti sübut etməyə çalışırlar.

Türk alimi Yunus Zevrek yazır: “Bu türkünün heç bir yerində erməni unsuru yoxdur. ...Bir politikacı tərəfindən yazılan romanın, erməni bir vətəndaşımız tərəfindən senaryo halinə gətirilməsiylə, güzel bir türkümüzün ermənilərə mal edilməsi məsələsi tartışılmaktadır. Gazeteciler, türkcüler, şarkıcılar, kahveciler ve dernekçiler konuşuyor. Halk edebiyatı sahasında çalışan bilim adamlarımız bu tür konulara eğilmelidir”.

“Sarı gəlin” türküsünün türkün ortağ malı olduğu aksiomadır. Mahnıdakı millilik ünsürləri bunu bir daha təsdiq edir. Zamanında qız nənəsi türkün adət-ənənəsinə, əxlaq kodeksinə kəc baxanlara sərt cəzalar tələb etmiş, hətta qətlinə “fərman” vermişlər. Məhz buna görə də aşıqlar nənələri zalım, rəhmsiz adlandırmışlar. Mənəvi mədəniyyət tariximizin qaynaqları olan türkülərə nəzər salaq:

A leyli

Ayağında məsi var,

Qızıldan düyməsi var.
Qoymur gedəm yanına,
Bir zalım nənəsi var,
A leyli, a leyli, hey, hey, hey...

Güloğlan

Qapıda duran oğlana,
Güloğlana, Güloğlana,
Boynunu buran oğlana,
Güloğlana, Güloğlana,
İrəhmin gəlsin nənə, gəlsin nənə,
Qoy məni alsın, nənə, alsın nənə.

Get, ay batandan sonra gəl

Ay dolanır gecə-gündüz batmağa,
Nənəm gedir külfirəngdə yatmağa,
Get, ay batandan sonra gəl, ay oğlan,
Nənəm yatandan sonra gəl, ay oğlan.

Aman nənə

Yarıma demişəm mənə saz alsın,
Aman nənə, zalım nənə, yar nənə,
Onu çalım, dərdü-qəmim azalsın,
Aman nənə, zalım nənə, yar nənə.

İslamdan əvvəl oğuz tayfalarının ortaq bir musiqi mədəniyyəti olub. Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, oğuzlar musiqi mədəniyyətini daha çox bu intonasiyada inkişaf etdirmişlər və mahnı zamanla formalaşaraq günümüzə gəlib çıxmışdır. İntonasiyasına görə çox arxaik olan “Sarı gəlin”in musiqi təfsiri elədir ki, onu tütək və balabanla ifa etdikdə daha təsirli alınır. Bu mənada həmin musiqinin yaranışı dövründə onun müşayiətinin məhz tütək, daha sonra isə balabanla olması elmi dəlillərlə təsdiq edilmişdir. Tütəyin yanıqlı səsi, türkünün bayatı nəzmlı misraları ilə harmoniya yaradaraq dinləyəni duyğulandırır. Mənəvi sarsıntıların iniltisi,

əlçatmazlıq nisgili, acizənə surətdə qeybə yalvarmaq (nola, bir gün görəm nazlı yarın üzünü), hiddətlənib qarğış tökmək (nənən ölsün, sarı gəlin) məqamına çatmış aşiqin emosional vəziyyəti dinləyicini kövrəkdir. M.V.Vidadi yazmışkən, “ox kimi bağrını dəlir”.

Bu səbəbdəndir ki, millətindən asılı olmayaraq “Sarı gəlin”i dinləyən hər kəs onun sehrinə düşür. Musiqi ümumbəşəri incəsənət sahəsidir. Dil maneələri, tərcüməyə ehtiyac yoxdur və millətlərin sivil dəyərləri sonradan bütün bəşəriyyətin olur. UNESCO-nun Azərbaycan muğamını bəşəriyyətin şifahi və qeyri-adi irsinin şah əsərləri siyahısında olması buna nümunədir.

Bəşəriyyət ikinci minilliyi sanalayır. Əsrlərin, minilliklərin qovuşduğu bir zamanda yaşayırıq. Tarixi kökləri, dilləri, mədəni və ədəbi abidələri qədim dövrlərdə də, orta əsrlərdə də, ən son zamanlara qədər də ortaq olmuş türk xalqları milli varlığımızın mötəbər qaynaqlarını ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə daşıyan milli-mənəvi dəyərlərimizi etiketləyib gələcək nəsillərə əmanət etməlidir. Qloballaşan dünyamızda millət olaraq qala bil-məyimizin formulları məhz bunda təcəssüm olunur.

Qədim və zəngin köklərə dayanan Azərbaycan xalqı tarixin keşməkeşli dövrlərində milli mənəvi dəyərlərimizi, qoruyub saxlaya bilmiş, bəşəriləşdirmişdir.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin müdrik siyasəti sayəsində dünyaya bir Günəş kimi doğmuş Azərbaycanda bəşəriləşdiriləsi milli dəyərlər hələ çoxdur. Həmin dəyərləri üzə çıxarıb gələcək nəsillərə çatdırmaq, dünya sivilizasiyasına bəxş etmək ulu öndərin bizə vəsiyyətidir. Onun özünün start götürdüyü bu estafet indi etibarlı əllərdədir. Gələcəyə doğru inamla irəliləyən müstəqil Azərbaycan heyvətəmiz iqtisadi yüksəlişlə bərabər öz milli-mənəvi dəyərləri ilə də dünyanı heyran etməkdədir. Çünki iqtisadi layihələrin arxasında mədəni və mənəvi yüksəliş dayanır.

“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu. Bakı, 2018, № 1
“Kaspi” qəzeti, 8 mart 2014-cü il

*Kultur Az. internet dərgisi, 10 may 2014-cü il
Azad informasiya agentliyi, 23 may 2014-cü il.*

ƏHMƏD CAVADIN ARXIVİNDƏN

Ana dilimizin, bədii söz sərəvətimizin tarixi qədər yaşı olan xalq bayatıları ilə yanaşı, ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif sənətkarlar tərəfindən yazılmış nümunələr də çoxdur. Yaradıcılığı vaxtilə ədəbiyyatımıza yenilik kimi daxil olan Əhməd Cavad məlum repressiya ucbatından uzun zaman tədqiq olunmadı və əsərlərinin xeyli hissəsi itib-batdı. Onun yaradıcılığında bayatı janrının da müəyyən yeri vardır. Əhməd Cavad el-obadan, xalq içindən xeyli bayatı toplamış, özü də çoxlu bayatı yazmışdır. Həmin bayatılardan bir neçəsi əlyazması şəklində şairin həyat yoldaşı Şükriyyə xanım tərəfindən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat muzeyinə verilmişdir. Akademiyanın Əlyazmalar İnstitutunda da Ə.Cavadın çoxlu bayatıları saxlanılır. Onlardan şairin özü tərəfindən qoşulanlar da, xalq içərisindən toplananlar da var. Həmin bayatıların bir qismi keçən əsrin 70-ci illərində A.Məmmədovanın tərtibatında işıq üzü görmüş, bir qismi isə saralmış vərəqlərdə uyumaqla Əhməd Cavad imzası ilə tam nəşrini gözləyir.

Oxucuların marağını nəzərə alaraq Ə.Cavadın Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda və Nizami adına Ədəbiyyat muzeyində saxlanılan, ərəb əlifbası ilə yazılmış əlyazmalarından bir neçəsinin latın qrafikası ilə mətnini dərc edirik.

BAYATILAR

Buğdanı yığdım taya,
Kölgəsi düşdü çaya.
Cəfa çəkdim, yar səvdim,
Əməyim getdi zaya.

Çaylağa getdim daşa,
Çay gəlir daşa-daşa.

Bu canım qurban olsun,
Səndəki qara qaşa.

Dağlarda dağım yandı,
Aranda bağım yandı.
Bu gün bir gözəl gördüm,
Dilim, dodağım yandı.

Əzizinəm həməşə,
Karvan gedər həməşə.
Yastığında gül bitsin,
Döşəgində bənəvşə.

Şirvanın yastı yolu,
Su gəldi basdı yolu.
Durdum toya getməyə,
Əzrayıl kəsdi yolu.

Şirvanın tağ üzümü,
Yeməgə tağ üzümü.
Fələk, mən neyləmişəm,
Danlayır xalx üzümü.

Bu yoldan yol salaydım,
Karvanı bol salaydım.
O qədər ölməyəydim,
Boynuva qol salaydım.

Bu yoldan yol ayrılır,
Qara zülfdən tel ayrılır.
Namərdlə yoldaş olan,
Mərddən də tez ayrılır.

Dağıstanda dağam mən,
Aranda dustağam mən.

Dostuma xəbər verin,
Ölməmişəm, sağam mən.

Əzizim, nə bağışlar,
Dost-dosta nə bağışlar?
Başım cəllad əlində,
Nə kəsər, nə bağışlar.

Məscidin bucağında,
Şam yanar ocağında.
Baş qoyub, can verəydim
Dostumun qucağında.

Yol iylən gələn varmı?
Oynayıb gülən varmı?
İtirmişəm dostumu,
Yerini bilən varmı?

Bu yolu yürüyürəm,
Qar kimi əriyirəm.
Dostum, sənin dərdindən
Ölmürəm, çürüyürəm.

Paprosu çəkməginən,
Qutunu əgməginən.
Ay dostum, gəl yaxına,
Yandırır-b yaxmaginən.

Suya gedən sonan var,
Su dolduran süsən var.
Çox gəlib getmə, dostum,
Vallah, səni busan var.

Aç, dostum, pəncərəni,
Gözüm görsün gələni.

Qəbirə qoymaq olmaz,
Yar dərdindən öləni.

Su gəlir lülə-lülə,
Dost gəlir gülə-gülə.
Dostumun göyçək üzü,
Oxşayır qızılgülə.

Dağıstan dağ yeridi,
Gürcüstan bağ yeridi.
Abad olsun Balakən,
Qızların bol yeridi.

Maralam, avla məni,
Dağlara qovla məni.
Gecə qoynunda saxla,
Gündüz buxovla məni.

Bağa su düşdü, neyləyim?
Tənək su içdi, neyləyim?
Allah pay paylayanda,
Mənə bu düşdü, neyləyim?

Yazı yaza bilmirəm,
Yazıb poza bilmirəm.
Sən orada, mən burda,
Ayrı dözə bilmirəm.

Göydə buludum səni,
Yuyub, qurudum səni.
Ölüb qəbrə gedəndə,
Bəlkə unudum səni.

Şalvarın yaşıl oğlan,
Qaradır qaşın, oğlan.

Bizim obaya gəlmə,
Dədəm döğüşür, oğlan.

Bazardan aldım sancaq,
Mən səni sevdim ancaq.
Əyil, öpüm üzündən,
Sən uşaq, mən utancaq.

Qapı açdım, qar gördüm,
Suya girdim, yar gördüm.
Bir əlində şamama,
Bir əlində nar gördüm.

Göydə ulduz olaydım,
Dəryada buz olaydım.
Qonşu qızı gələndə,
Evdə yalqız olaydım.

Göydə uçan göy qazlar,
Qanadında qotazlar.
Sizə mən qurban olum,
Yaşı yetişən qızlar.

Bu gün ayın üçüdür,
Girmə, bostan içidir,
Yar, girəydim qoynuna,
Qoynun cənnət içidir.

Alma atdım havaya,
Düşdüm divanxanaya.
Qız, bərəkəllah olsun,
Səni doğan anaya.

Qoyun-quzu qarışdı,
Cavan canım alışdı.

Sən Bakıda, mən burda,
Bu necə sifarişdi?

Bu dağdan aşmaq olmaz,
Kağızdan başmaq olmaz.
Küsülü yar ötürdüm,
Daha barışmaq olmaz.

Qızıl üzük məndədi,
Axtarma, cibimdədi.
Dünya qiyamət olsa,
Genə gözüm səndədi.

Balıq suda yan gedər,
Açma yaram, qan gedər.
Təbib buna neyləsin,
Əcəl gələr, can gedər.

Nazbalış baş altdadır,
Ala göz qaş altdadır.
İstərəm durum gəlim,
Qollarım daş altdadır.

Gedirəm, yol üstəyəm,
Bülbüləm, gül üstəyəm.
Əzrayıl, alma canım,
Nişanı, toy üstəyəm.

Bu yoldan xanım gedər,
Ardınca canım gedər.
Bir yerdən yaralandım,
Min yerdən qanım gedər.

Əl yaylığı açılmaz,
Saçaqları saçılmaz.

Bu mənim sönmüş könlüm,
Yar görməsə açılmaz.

Mən aşiq, gözlər məni,
Kababa közlər məni.
Siz Tanrı, qoyun gedim,
Yatmaz, yar gözlər məni.

Ağac başında qabaq,
Yarpağı tabaq-tabaq.
Sizin kimi şeylərin
Ağzına bir çapalaq.

Ağac başında qarğa,
Ağzı dolu qavırğa.
Sizin kimi şeyləri
Yolda mana buyurqa.

Boz at mindim, boz oldu,
Yorğa sürdüm, toz oldu.
Qız, yaylığın düşübən
Mən götürdüm, söz oldu.

Dərya susuzmu qalar?
Dibi qumsuzmu qalar?
Dünyada sağ adamın
Könlü yarsızımı qalar?

Göy üzündə pərdəsən,
Saldın məni oda sən.
Mən səni çox sevirəm,
Göydə Allah, yerdə sən.

Su gəlir lilləndirir,
Bağçanı gulləndirir.
Mənə dərdsiz deyirlər,
Dərd məni dilləndirir.

Su gəlir lülə-lülə,
Dost gəlir gül-gülə,
Əlində əl yaylığı,
Qan-tərin silə-silə.

Ay doğdu, bədr Allah,
Bu sevda nədir, Allah?
Səvən yar əldən gedir,
Kömək ol, qadir Allah.

Gecələr gözəl ayaz,
Yox bulut, gözəl ayaz.
Qurban olduğum Allah,
Səvəni səvənə yaz.

Su gəlir axmaq ilən,
Qayalar yıxmaq ilən,
Gözəldən gözmü doyar,
Uzaqdan baxmaq ilən?

Şirvana yenə gəlləm,
Gedərəm, yenə gəlləm.
Yarın üzünü görsəm,
İmana, dinə gəlləm.

Suyun üzündə pərdə,
Düşmüşəm mən bu dərdə,
Vallah, dözə bilmirəm,
Dostum olmayan yerdə.

Üstündəki aya bax,
Bu evdəki toya bax.
Toyda dostum oynayır,
Halal olsun, boya bax.

Qara qazanı asaydım,
Altına çırpı basaydım.
Sözündən dönən qızı,
Saçlarından asaydım.

Naxırda ağ inəgim,
Ağılda sağ inəgim.
Kömürdən qara yandı,
Kağızdan ağ ürəgim.

Məhlədə qoşa çinar,
Qoşa, yanaşa çinar.
Dost biçinə gedəndə,
Yarpağı döşə, çinar.

Əzizim, necə yaram,
Sızıldar gecə yaram.
Sən bilsən, aləm bilir,
Mən sənə necə yaram.

Əzizim, hara gəlsin,
Zülfünü dara, gəlsin.
Mənsiz bayram eləsən,
Bayramın qara gəlsin.

Əzizim, Güləndama,
Şeh qonub güləndama.
Tafta köynək olaydım,
Yapşaydım güləndama.

Əzizim, Dürdanəsən,
Dürr doğmuş dürdanəsən.
Mən olum sənə qurban,
Sən elə bir danəsən.

Əzizinəm, baş bağlar,
Başın yuyar, yaş bağlar.
Aşnasından ayrı düşən,
Ürəyinə daş bağlar.

Əzizim, çini-çini,
Öpdüm ağzın içini.
Öpüb handa gedirsən,
Könlümün göyərçini.

Əzizim, gecədən gedər,
Karvan gecədən gedər.
Gecə uzun, həmdəm yox,
Zəhləm gecədən gedər.

Bağda bağbanı ollam,
Şaxlar, bağbanı ollam.
Əgər görmək istəsə,
Gəlib qurbanı ollam.

Yarımın adı Mirzə,
Göndərmişəm Tiflisə.
Sovqatın istəmirəm,
Sağlığı gəlsin bizə.

Su səni, suda səni,
Saxlasın xuda səni.
Bir öpüb, beş qucaydım,
Şirin yuxuda səni.

Boyun var çinar kimi,
Yanırsan fanar kimi,
Ağlım başımdan gedər,
Hər səni görən kimi.

Arxalığın astarı,
Köynəyin qısa, sarı,
O xuda ayırmasın,
Bizim təki dostları.

Buxarı his olarmış,
Yandıqca his olarmış,
Özgə dərdlərə şükür,
Yar dərdi pis olarmış.

Tənək aldım bağ olsun,
Bağ artırdım, dağ olsun.
Bir neçə mahnı yazdım,
Eşidənlər sağ olsun.

Dostum, başına gələr,
Sürmə qaşına gələr.
Bir neçə mahnı deyəm,
Sənin xoşuna gələr.

Astafa¹ bizim olsa,
İçində qızıl olsa,
Neçə mahnı deyərdim,
Məclisdən izn olsa.

¹ Astafa – kəndlərdə işlənən su qabı.

Dəryanın o üzündə,
At oynatdım düzündə.
İki muraz səvmişdim,
Biri qaldı gözümdə.

Su gəlir bəndər-bəndər,
Dağlardan qarı göndər.
Dərmansız dərdə düşdüm,
Al dərmanı tez göndər.

Tambur¹ saz oldu neylim,
Ördək qaz oldu neylim,
Mən bir azara düşdüm,
Səbəb qız oldu neylim?

Məhlədə bitən söyüd,
Yarpağı gömgöy söyüd,
Kiçikcə bir yar sevdim,
Xudam, sən özün böyüt.

Ustulda oturmaram,
Ağır söz götürmərəm,
Gətir Quran, əl basım,
Yardan əl götürmərəm.

Mən gedirəm Ağdaşdan,
Papağım düşdü başdan.
Sən deyibən gəlmişəm,
Oldum qohum-qardaşdan.

¹ Tambur – çalğı aləti

Alma atana qurban,
Atıb tutana qurban,
Məxmər döşək, gül yastıq,
Yalqız yatana qurban.

Hündür dağın düzünü,
İtirmişəm özünü,
Bircə görmək istərdim,
Əziz dostun üzünü.

Bağda gülü əkməzmi?
Qan-yaşını tökməzmi?
Baxan mənim gülümə
Xəcaləti çəkməzmi?

Ocaq yandı köz qaldı,
Əyri kösöy düz qaldı.
Əziz dostu deyəsi,
Dildə bircə söz qaldı.

Ağ almanı soymazsan,
Xalx sözünə uymazsan.
Çox etimad eylərəm,
Sözü yerdə qoymazsan.

Gəlinə bax, gəlinə,
Sarmaşaydım belinə.
O qızın incə beli,
Nə vaxt düşər əlimə.

Suya gedək ikimiz,
Güləbatın yükümüz,
Məxmər döşək, gül yastıq,
Soyun yataq ikimiz.

Məhlədəki otaqlar,
İçində qızıl taxtlar,
Bir-bir yadıma düşər,
Dostumla keçən vaxtlar.

Yağaram yağış kimi,
Əsərim qamış kimi,
Qız oğlana yaraşır,
Xəncərə gümüş kimi.

Namaz qıldım sünnətə,
Adam saldım minnətə.
Atanı yılan vursun,
Anan getsin cənnətə.

Qar yağır kürək-kürək,
Damlara dirək gərək.
Qomşuda bir qız gördüm,
Öpməyə yürək gərək.

Büzmə köynək büzülsün,
İncə belin üzülsün,
Sifdə gedən gecəni,
Yardan əlin üzülsün.

Ustul üstə durmuşam,
Əlim döşə vurmuşam.
Dünən bir maşo¹ görüb,
Dünyadan əl üzmüşəm.

¹ maşo – gözəl

Tüfəng olub ataydım,
Bir mənzilə çataydım.
Düşün üstə baş qoyub,
Şirin yuxu tapaydım.

Talaya yol salaydım,
Xırmanı bol salaydım.
Mən istəyən gözəlin,
Qoynuna əl salaydım.

Qaşların yedi məni,
Qurd olub yedi məni,
Bir namərdə sirr verdim,
Aləmə dedi məni.

Qaşların qələm, əymə,
Mən ölüm, mənə dəymə.
Canım sənə əmanət,
Yadlara boyun əymə.

Qaşların qarışıbdır,
Üzünə gün düşübdür.
Gözəllər cərgəsində,
Sənə gözüm düşübdür.

Yasdığı yanı qaşdı,
Yan qoydum yana qaçdı.
Üzündən dişləyəndə
Dodağın qanı qaçdı.

Qızıl üzük məndədi,
Axtarma, cibimdədi.
Fikir çəkmə, can dostum,
İki gözüm səndədi.

Əl vuraram qaşığa,
Söz deyərəm aşığa.
Mən səni alacağam
Məhləmə yaraşığa.

Təndir üstə duran yar,
Əl-əl üstə vuran yar,
Əlində polad dəhrə,
Yaşıl yarpaq qıran yar.

Lampa üstündə şüşə,
Gül üstündə bənəfşə.
Allahı yada sallam,
Bəlkə sevən yar düşə.

Bu gün bayram eylərik,
Bağda seyran eylərik.
Yar bayrama gəlməsə,
Bayramı tərək eylərik.

Aşiqəm axta-axta,
Döşündə qızıl bafta.
Mən nə çarə eyləyim,
Allah verməyən baxta.

Dəf çalan nazik barmaq,
Başında qızıl qarmaq.
Qız, sənə layiqdirmi,
Bizi bu dərdə salmaq.

Bu yol yolamı gedər,
Ceyran çöləmi gedər.
On beşinə yetən qız,
Evdə yolamı gedər.

Pəncərədən əl eylər,
Bəri gəl-gəl eylər.
İki könül bir olsa,
Dağdan, daşdan yol eylər.

Biz hara, bura hara,
Bizi saldılar tora.
Bizi tora salanı,
Getsin imansız gora.

Büz bağladı,
Canıma yarpız bağladı.
Yad yerə qonaq düşdüm,
Atımı qız bağladı.

Yağış yağar səs eylər,
Ay çıxar həvəs eylər.
Sizin bağın bülbülü,
Bizim bağda səs eylər.

Pəncərədə otdu yar,
Yarıncını götdü yar.
Oba qalın, yol iraq,
Gör, hayana ötdü yar.

Əzizim, günəş aldı məni,
Yox dərdə saldı məni.
Yaxşı günüm aşna-dostu
Yaman günə saldı məni.

Əzizim, bu günə salan,
Zülfünü dügünə salan,
Ah çəksin, qan ağlasın,
Məni bu günə salan.

Çöldə tutdum bir ceyran
Mən sənə oldum heyran.
Əyil üzündən öpüm,
Hurinin qızı Məryəm.

Yar köynəyi büzlədi,
Düymələrin düzlədi.
Getdim yarı görməyə,
Dedilər Tiflisdədi.

Bu gecə toy olacaq,
Qız-gəlin oynayacaq.
Yılan vurmuş anası
Qızını qoymayacaq.

Məhlədə beş otaqlar,
İçində qızıl taxtlar,
Bir-bir yadıma düşər,
Dostumla keçən vaxtlar.

Xəncərimi bağlaram,
Düşmənləri dağlaram,
Yadıma yar düşəndə,
Tifil kimi ağlaram.

O görükən dağdımı,
Dibi kərə yağdımı,
Şeyx oluban biləydim,
Mənim yarım sağdımı?

Bu gecə nə gecədi,
Ay ülkərdən ucadı,
Şeyx oluban biləydim,
Yarın halı necədi.

Arxalığın aldımı,
Qıraqları şaldımı,
Qonşudakı maşonun,
Dodaqları baldımı.

Əzizim qoşa dağlar,
Çatıb baş-başa dağlar,
Maralımı sizdə itirmişəm,
Dönün siz daşa dağlar.

Əziziyəm Gəncə var,
Şəki, Şirvan, Gəncə var.
El bilir ayrılmışığı,
Məhəbbət ölüncə var.

Əzizim qala məndə,
Bürç məndə, qala məndə.
Qorxuram düşəm öləm,
Bu arzu qala məndə.

Suya gedən sarı qız,
Sarı köynək, sarı qız.
Gözləri şam alması,
Özü dünya malı qız.

Bağda gülü əkməzmi,
Qan yaşını tökməzmi,
Baxan mənim gözümə,
Xəcaləti çəkməzmi?

Çıxdım hündür çinara,
Telfonu vurdum Cara¹.

¹ Car – Zaqatalada kənd adı.

Məndən çox salam olsun,
Sevdimim əziz yara.

İstəkanın sarısı,
İçdim, qaldı yarısı,
Bir gecə mehman eylə,
İnsaf dinin yarısı.

Dağlar başı bütündü,
Kisə dolu tütündü,
Çəvir yüzünü bir də,
Dünya ölüm-itimdi.

Tamburun qolu uzun,
Qoluna mərcan düzüm.
Yarım var, uzaqdadır,
Mən burda necə dözüüm?

Qatek¹ daşar, Kür daşar,
Çıxıb körpüdən aşar.
Mən dərdimi danışsam,
Dağlar, daşlar dil açar.

Bu dağlar olmasaydı,
Sarılıb, solmasaydı,
Bir ölüm, bir ayrılıq,
İki dərd olmasaydı.

Aşiqəm ağlamaqdan,
Sinəmi dağlamaqdan.

¹ Qatek – Zaqatalada çay.

Bağda yapraq qalmadı,
Yarama bağlamaqdan.

Samavarı burgilən,
Burgusunu qurgilən.
Əgər mənim yarımсан,
Gəl, qarşımda durgilən.

Podnusa əl vuruldu,
Carda mizan quruldu.
Dostum ötüb gedəndə,
Tiflisə tel vuruldu.

Ay qız, mənim payımsan,
Gök üzündə ayımsan,
Mən səni çox istərəm,
Yaxşı mənim tayımsan.

Gök üzündə pərdəsən,
Saldın məni dərdə sən.
Mən səni çox səvirəm,
Gögdə Allah, yerdə sən.

Taxta üstə yüzüm var,
Yüzüm, səndə gözüm var.
Bir məhlədə cüt gözəl,
Birisində gözüm var.

Dağların başı yanır,
Dibinin daşı yanır.
Yar yadıma düşəndə,
Yürəgimin başı yanır.

Dağlar başı dolama,
Bəglər gəlir salama,

Yar özü bostançıdır,
Məndən istir şamama.

Paprosu çəkər dostum,
Dodağı şəkər dostum,
Sən paprosu çəkəndə,
Mən sənə nökrər dostum.

Şişədəki nabatam,
Döşündəki saatam.
Dost, məni əldən qoyma,
Mən ayrı bir navatam.

Seyrana gedən olsa,
Qızıl gül görən olsa,
Yazıb kağız göndərrəm
Dostuma, gedən olsa.

Maral çıxdı qamışdan,
Buynuzları gümüşdən,
Əziz dostum, pay saxla,
Qoynundakı yemişdən.

Aşiqəm, ovum ay qız,
Çaxmağım, qovum ay qız,
Yoldaşım gələsən sən,
Başına dönüm, ay qız.

Aşiqəm aşdan-aşdan,
Sən kiprikdən, mən qaşdan,
Nə atam var, nə anam,
Yaranmışam ağ daşdan.

Aşiqəm ağlamaqdan,
Ağa göy bağlamaqdan,

Canda aman qalmadı,
O qıza yalvarmaqdan.

Tiflisdə çıraq yanır,
Baxdıqca iraq yanır.
Bu necə qan-şərbətdir,
İçdikcə yürək yanır.

Bazardan aldım bıçaq,
Dərdindən oldum naçaq.
Bən eylə yar sevmişəm,
Bir hesab boyu alçaq.

Tamburun teli mənim,
Şirvanın yeli mənim,
Girəydim, qız, qoynuna,
Cənnətin gülü mənim.

Tamburun sapı uzun,
Xanalar düzüm-düzüm,
Əgyil üzündən öpüm,
Sən mənim qumral gözüm.

Tamburun simi laldır,
Bu dünya dolu maldır.
O qızı bilən yoxdur,
O qız bir ayrı maldır.

Tamburun yeddi bəndi,
Bazardan aldım qəndi.
Yarı görməmiş olaydım.
Görüb ürəgim yandı.

Arxalığı biçmişəm,
Tikməgə and içmişəm,

Bizim bu Balakənin,
Şümal boyun seçmişəm.

Bazarda pul olarmı,
Ağasız qul olarmı,
Qaş qara, gözlər xırda,
Bir heylə dul olarmı?

Gönlüm aldatdı məni,
Qürbətə atdı məni,
Ana, yazdığın sözlər,
Xeyli ağlatdı məni.

O qələ bizim olaydı,
Qapısı qızıl olaydı,
Yar qoynuna girəndə,
Gecələr uzun olaydı.

Əzizinəm, baş əyər,
Barlı budaq baş əyər,
Dünya namərd dünyadır,
Mərd, namərdə baş əyər.

Tamburun teli laldır,
Bazardan alan baldır.
Qızlara qurban olum,
Gəlinlər ayrı maldır.

Qızılgül həşəm oldu,
Dərmədim həşəm oldu.
Sən gedəndən sonra,
Ağlamaq peşəm oldu.

Gecə uzun, ay batmaz,
Dərdlilər gecə yatmaz,

Sənin təkə gözəli
Daha Allah yaratmaz.

Ay doğdu qadir Allah,
Sevdamız nədir, Allah.
Muraz üstə qalanın,
Murazın yetir, Allah.

Aşiqəm neylim sənə,
Düşübdür meylim sənə,
Mən donsəm yüzüm dönsün,
Sən dönsən neylim sənə.

Arxalığın taftadır,
Dört qırağı baftadır,
Qaxlıların qızları¹,
Qumlulara müftədir.

Əzizim gözdə qara,
Sürmə çək gözdə qara.
Əziz yar gözləməkdən,
Qalmadı gözdə qara.

Mən gedirəm dükana,
Darışdım gül əkənə,
Mənim qorxum nədəndir,
Ömrüm beylə dükənə.

Mən gedirəm o yüzə,
Qayıqda üzə-üzə,
Ay quşlar, siz sağ olun,
Meşələr qalır sizə.

¹ Qax və Qum Zaqatalada kənd adlarıdır

Maralın ağına bax,
Yapıncı bağına bax.
Yar yadına düşəndə,
Dağıstan dağına bax.

Aşağıdan su doldurur,
Yuxarıdan bulandırır.
O yanda bir gəlin var,
Vallah, məni yandırır.

Bostanda yemiş olur,
Yeməmiş dəgmiş olur.
Oğlanı dərdə salan,
Qız deyən ölmüş olur.

Astafa bizim olsun,
Dörd yanı qızıl olsun,
Biz almışıq birini,
Qalanlar sizin olsun.

Yolumuz qara tikan,
Kimdir pəprosusu çəkən,
Qara qaşlı olmuşsan,
Məni yandırıb tökən.

Yol uzununu gedirəm,
Bilmirəm nə edirəm.
Ay qız, sən dərdindən,
Baş götürüb gedirəm.

Mən gedirəm, bilginən,
Yol üstündə durginən,
Ay dostum, gəl yaxına,
Halallığın verginən.

Buğdalar köklü nədir,
Yar sevdim, bir danədir.
Olmuşam yar dəlisi,
Deyirlər divanədir.

Tamburun teli nazik,
Qol üstə çift bilərzik.
Yadigara vermişəm,
Qırmızı qaşlı üzük.

Ay doğubdur bizlərə,
Qulaq verin sözlərə.
Bu canım qurban olsun,
Yalqız yatan qızlara.

Ay doğdu bədr Allah,
Bu sözlər nədir, Allah.
Cavanı-cavana yaz,
Üstdəki qadir Allah.

Qarpızı bıçaqladım,
Ucların saçaqladım,
Yar olanı bilibən,
Yastığı qucaqladım.

Ay alma soydu məni,
Yeməmiş doydu məni.
Nədir mənim günahım,
Yandırır qoydu məni.

Şirakın o üzündə,
Ceyran otlar düzündə.
Qoşa xallar görmüşəm,
Dostumun ağ üzündə.

Gecələr yatan yerdə.
Can-cana qatan yerdə.
Ağ üzündən öpəydim,
Sarmanıb yatan yerdə.

Dağların qarı mənəm,
Gün düşsə ərimərəm.
Qəbrim quzeydə olsa,
Cavanam çürümərəm.

Gedirəm yolum budur,
Başıma zülüm budur.
Yar sevib yerdə qalmaq,
Əcəlsiz ölüm budur.

Bazardan aldım kağız,
Paprosu qoy yara, qız,
Ox, sənə qurban olum,
İncəbel, qarayağız.

İstəkana sal şəkər,
İstanbul ordu dökər.
Yar yadıma düşəndə,
Ürək yanıb qan tökər.

Düşdüm dərya dibinə,
Əl uzatdım gülünə,
Gülüm şeytan oluban,
Heç çatmadım sirtinə.

Bağlarda, meşələrdə,
Şam yanar şişələrdə.
Hərəsi yar qoynunda,
Mən qaldım meşələrdə.

Bu meşə hündür meşə,
Üstündə qızıl şeşə.
Dostum yada düşəndə,
Əlim getmir bir işə.

Akuşkanın milləri,
Açılıbdır gülləri.
Oğlanı dərdə salan,
Qızın şirin dilləri.

Mahnı mahnının başı,
Mahnı bilməyən naşı.
Mahnı bilmək yaxşıdır,
Qərib yerin yoldaşı.

Qapı açdım qar gördüm,
Suya girdim yar gördüm.
Sarı köynək altında,
Qoşa şamama gördüm.

Dağlar dağlara baxar,
Aradan çaylar axar,
Bizim yerdə adətədi,
Sevən-sevənə baxar.

Dağıstan tuncu mənəm,
Gün düşsə incimənəm.
Sən məndən incisəndə,
Mən səndən incimənəm.

Dağdan-dağa gəzərəm,
Quşlara dil yazaram.
Bir quş məni aldatdı,
Daha quşdan bezaram.

Armud ağacı butax,
Yerə düşdükcə dutax,
Köhnə dostdan dost olmaz,
Gəl tazədən dost dutax.

Tullanıb girdim bağa,
Başım dəgdi yaprağa,
Qorxa-qorxa gedirdim,
Gözüm sataşdı sağa.

Əlinə, can əlinə,
Tamburun beş telinə.
Aç qolları sarmaşaq,
Nazlı, incə belinə.

Yağış yağar üstümə,
Xəbər apar dostuma.
Əgər mənim dostumsa,
Çadır çəksin üstümə.

Dağda xaşxaş əkərəm,
Gül butağı əgərəm.
Sizin kimi qızları,
Buxovlayıb dögərəm.

Çıxdım çinar başına,
Baxdım evlər tuşuna.
Bir qəməli qız gördüm,
Oxşur cənnət quşuna.

Quzeydə qızı gördüm,
Üzü qırmızı gördüm.
Dünən gecə yuxuda,
Dostumun yüzün gördüm.

Fayton gəlir yoluynan,
Bülbül oynar gülüynən.
Aləmə barın dostum,
Məni saxlar diliynən.

İstanbulum şan-şəkər,
İstanbuldan qənd tökər.
Qardaşı əsgər getdi,
Bulaq kimi yaş tökər.

Lampanı alışıdırsın,
Şüşəni yapıdırsın.
Əziz dostum küsübdür,
Bir Allah barışıdırsın.

Çaparı basma, oğlan,
Yolumu kəsmə, oğlan,
Mən özgənin malıyam,
Hələ tələsmə, oğlan.

Çay aşağı buz gedir,
Dəstə-dəstə qız gedir.
Dünya qiyamət qopsa,
O kişiyə qız gedir.

Atın qaşqa qabaqdır,
Yükün sarı qabaqdır.
Dilin qurusun, xoruz,
Niyə dedin sabahdır.

Əzizim molla yarım,
Yaylığı yolla, yarım.
Əgər gələ bilmirsən,
Yaz kağız yolla, yarım.

Əzizim, yaxşı gəlsin,
Yaxşı de, yaxşı gəlsin,
Dutubsan Əli falı,
Axırın yaxşı gəlsin.

Kağızın üzü qara,
Ürəyim başı yara.
Dərmansız dərdə düşdüm,
Allah, səndən bir çarə.

Çaynikə tökdüm qəhvə,
Üstündə olsun dava,
Bir cift öpüş vergiynən,
Görən desin mərhəbə.

Qala kəndin qızları,
Paprosun kağızları,
Ayna kimi parlayır,
Bu maşonun gözləri.

Dağın ətəgi yeniş,
Ətəgi dolu yemiş,
Yardan bir nar istədim,
Qoymadı ha bu ölmüş.

Dağlara dolu düşdü,
At gəzdi nalı düşdü,
Ölsəm yol üstə basdır,
Bəlkə yar yolu düşdü.

Saraydan sabun asdım,
Sən mənim əziz dostum,
Hər nə dedin, sən dedin,
Mən nə dedim, sən küsdün?

Bağça bar deyib ağlar,
Heyva, nar deyib ağlar,
Dərya üstə bitən gül,
O da yar deyib ağlar.

Mən aşiqəm bir ay var,
Bir ulduz var, bir ay var,
Gündə gördüyüm yarı,
Görmədiyim bir ay var.

Mən aşiq ay mənimçün,
Ayları say mənimçün.
Mən ölsəm sənə qurban,
Sən ölsən vay mənimçün.

Samavarı qaynadan,
Üstə çaynik oynadan,
Əgil öpüm üzündən,
Qaş altdan göz oynadan.

Bu gecə zayan gecə,
Yar boyun əyən gecə,
Cəsəddə canımı qalar?
Əl-ələ dəyən gecə.

Mən aşiqəm gündə mən,
Kölgədə sən, gündə mən.
İldə bir qurban olar,
Qurbanınam gündə mən.

*“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2003, № 1
Nəsillərə əmanət. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2007*

QORQUD İRSİNİN BAYRAĞI ALTINDA

*Yeni minilliyə biz Qorqud irsinin bayrağı altında, Qorqud
mənəviyyatını yaşadan insanlar kimi qədəm qoyuruq.
Heydər Əliyev*

Zaman əbədiyyət yolunda şütüyür. Qloballaşan dünyada elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı həyatda yüksək nailiyyətlərə yol açsa da bu prosesin tarixi mədəni irsə, milli mənəvi dəyərlərə təhlükə yaratması da özünü qabarıq şəkildə göstərir. İndi planetdə qloballaşma proseslərinin sürətlə getdiyi bir vaxtda milli mənəvi dəyərlərə dönüş zərurətə çevrilir.

Ən qədim sivil dövlətlərdə etibarlı, davamlı sabitliyin əsas səbəbi odur ki, burada milli mənəvi dəyərlər dövlətçiliyin, dövlət də milli mənəvi dəyərlərin keşiyində dayanır.

Sovet imperiyası çox qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqına öz milli mənəvi sərvətlərini qorumağa, yaşatmağa, bəşəriləşdirməyə, gələcək nəsillərə çatdırmağa imkan vermirdi. “Formaca milli, məzmunca sosialist” şüarı altında xalqımız tarixi keçmişini, milli mənəvi dəyərlərini unutmamağa məcbur edilirdi. Qədim türk mənşəli etnosların eradan əvvəlki minilliklərdə siyasi və etnik tarixi üstüörtülü qalmışdır.

Çox böyük soya və coğrafiyaya malik türk xalqları müəyyən tarixi, ictimai və siyasi səbəblərdən bir-birindən ayrı yaşamaq məcburiyyətində qalmışlar. Ömrü sürgünlərdə və mühacirətdə keçmiş Almas İldırım türkün bu faciəsini özünün “Qara dastan” lirik poemasında ürək ağrısı ilə göstərmişdir. Şair sanki pərən-pərən düşmüş türk ellərinə ağı deyir:

Dörd bir yana dağılmış türk soyları,
Sönmüş ocaq, köçüb getmiş boyları.
Dərdli-dərdli axır bozqır çayları,
Saxlar içdən gizli ümid, güman hey...
Qoca türkün düşdüyü gün yaman hey...

Türkdilli xalqların ədəbiyyat tarixində səsi çox uzaq əsrlərdən gələn, gur işığı ilə tarixləri yarıb keçən yenilməz bir kitab var: “Kitabi-Dədə Qorqud”. Bu adla yaddaşımıza həkk olunmuş qədim oğuz dastanları türk xalqlarının yaratdığı milli mədəniyyətin ən zəngin, ən ulu qaynaqlarından biri, dünya dastan yaradıcılığının nadir hadisələrindəndir. Görkəmli türk alimi Fuad Köprülü “Dədə Qorqud” dastanlarının dəyərini nəzərə çarpdırmaq üçün belə bir müqayisə aparmışdır: “Türk ədəbiyyatının bütün əsərləri tərəzinin bir gözünə, “Dədə Qorqud” o biri gözünə qoysa, yenə də “Dədə Qorqud” tərəfi ağır gələr.

“Kitabi-Dədə Qorqud” çiçəkləri solmaq bilməyən, əbədi təzə-tər qalan, zaman-zaman nəsilləri heyran qoyan bir sənət gülşənidir. Bu kitabı cəsarətlə Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatının babası adlandırmaq olar. Qədim ədəbiyyatımızın təlqin və təqdir etdiyi müdrik və mənalı fikirlər, zərif bəşəri duyğular öz başlanğıcını böyük “Kitabi-Dədə Qorqud” nəhrindən götürür.

“Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq eposudur, özü də bir cəngavər, bir igid haqqında yox, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığını özündə cəmləşdirən eposdur. Onun ən böyük ideyası baş sərkərdədən tutmuş, böyükdən-küçüyə kimi bütün qəhrəmanların doğma torpaqlarını qorumaq uğrunda canlarından keçməyə daim hazır olduqlarını göstərməkdir. Əcdadımızın zəngin idrak və təxəyyülünün məhsulu olan bu möhtəşəm abidənin pak və tərəvətli sətirələrindən oğuz igidlərinin hay-harayı, döyüşən qılıncının sədaları, axan suların şırıltısı, şahənə atların nal səsləri eşidilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un hər boyu el-obaya məhəbbətin canlı salnaməsidir; mərdlik və qəhrəmanlığa, yer üzündə sədət və bəxtiyarlığa güdrətli himndir. Elin mənəvi aləminin tərcümanı olan ulu babalarımız doğma yurdu oymaq-oymaq gəzərək sazın-sözün sehri ilə tarixin qaranlıq keçmişinə gələcəyin poza bilməyəcəyi nurlu səhifələr yazmışlar. Zaman-zaman sinələrdə qo-

runub, ağızdan-ağıza, dildən-dilə, nəsildən-nəsilə keçərək kitablaşıb bu səhifələr.

“Kitabi-Dədə Qorqud” həm də bizim etika kitabımız, əxlaq kodeksimizdir. Qorqud dünyasındakı milli dəyərlər – böyüyə hörmət, ata-anaya məhəbbət, iman və etiqad, namus və qeyrət, ailəyə, torpağa, vətənə sədaqət – bütün bu insani keyfiyyət və mənəvi məziyyətlər Qorqud evladlarının qanına ana südü, ata nəfəsi ilə birlikdə hopmuşdur.

XX əsrin ortalarında türkün kimliyinin, şanlı tarixinin salnaməsi, bütün bəşəriyyətin bədii sərvəti olan “Kitabi-Dədə Qorqud” sovet imperiyası tərəfindən qadağan olundu. Bu möhtəşəm abidə tarixdə misli görünməmiş məkrlə xalqın düşməni elan edildi. Dədə Qorqud haqqında yazanlar, onu tədqiq edənlər cəzalandırıldı, pantürkist adlandırılaraq təqib və təhqirə məruz qaldılar. “Kitabi-Dədə Qorqud”un nüfuzlu tədqiqatçılarından biri olan Əmin Abid eposa həsr olunmuş bir neçə əsər çap etdirdikdən sonra əbədi susduruldu. Azərbaycanın görkəmli dilçi alimi Bəkir Çobanzadə aşkar etdiyi yeni boy haqqında məlumat versə də, sonralar alim repressiyaya məruz qaldığına görə, bu məlumatın dürüstlüyünü təsdiq etmək mümkün olmadı. Başqa türkdilli respublikalarda da, xüsusən, Türkmənistanda “Dədə Qorqud”un əleyhinə təbliğat kompaniyası geniş şəkildə həyata keçirildi. Eposa qadağa damğası vuruldu. Epos bütün tədqiqat planları, tədris proqramları və dərsliklərdən çıxarıldı.

Zamanın təlatümləri, hədə-qorxular, qadağalar Dədə Qorqud sevgisini, Dədə Qorqud ruhunu millətimizin qanından, genindən qopara bilmədi. Əsrlərin kəşməkeşləri içərisində dilini, dinini, milli mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlayan Azərbaycan xalqı müqəddəs Dədə Qorqud ruhunu da köksündə yaşatdı. Tikənli sərhəd məftilləri də bu sevgiyə sədd qoya bilmədi. Bütün türk dünyasının orta q atası olan Dədə Qorqud yaxın, uzaq türk

ellərində də eyni məhəbbətlə sevilərək nəsillərdən-nəsillərə əmanət edildi.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı ictimai quruluş çox qədimlərə gedib çıxır. Gündoğandan günbatanadək bozqırlara sahib olmuş babalarımızın ilk oğuz dastanını harada, nə vaxt yaratdıqları və kim tərəfindən yazıya alındığı məlim deyil. Lakin yazılı mənbələrdə çox qədim zamanlardan oğuz dastanlarının olduğu haqqında məlumat verilir. Hələ 1309-cu ildə əsli oğuz olan tarixçi Əbubəkr ibn Abdullah ibn Abək-əd-Dəvadari Misirdə ərəb dilində kiçik bir xronika yazmış (“Şöhrətlənmişlərin tarixindən bir inci”) və həmin əsərdə Sasani hökmdarı Ənuşirəvanın vəziri Buzurq Mehruya məxsus türkcədən farscaya tərcümə edilmiş bir kitab haqqında məlumat vermişdir. “Uluxan ata Bitikçi dastanı” adlanan bu əsər VIII əsrdə Harun ər Rəşidin vaxtında (763-809) ərəb dilinə tərcümə olunmuşdur. Əbubəkr məhz həmin nüsxədən istifadə edərək qədim türklərin qəhrəmanlıq dastanları, Oğuz xan, sonralar “Kitabi-Dədə Qorqud”a daxil olan “Təpəgöz” haqqında maraqlı məlumat vermişdir. Əbubəkr yazır ki, türklərdə “Oğuznamə” adlanan əldən-ələ gəzən bir kitab var. Burada onların ilk hökmdarlarından bəhs olunur. Çox təəssüf ki, bu əsərin orijinalı zəmanəmizə gəlib çatmamışdır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” 1815-ci ildə elm aləminə bəlli olmuşdur. Alman şərqşünası H.F.Dits Drezden kral kitabxanasında 154 səhifəlik Dədə Qorqud dastanlarını aşkara çıxarmış, “Basatın Təpəgözü öldürdüyü boyu” alman dilinə çevirərək nəşr etdirmişdir. Berlində başqa bir əlyazma da tapılmışdır. Berlin nüsxəsi kimi tanınan bu abidə əslində Drezden nüsxəsindən köçürmədir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un İtaliyada Vatikan kitabxanasında (indi o Vatikan dəftərxanasında mühafizə olunur) saxlanan bir nüsxəsi – Vatikan nüsxəsi də vardır. Drezden nüsxəsi açıq-aydın

azərbaycan dilində yazılmışdır. Vatikan nüsxəsi isə cəmi 6 boydan ibarət olub XVI əsr türkcəsinə daha yaxındır.

Görkəmli alman şərqşünası Teodor Neldeke 1859-cu ildə dastanların surətini çıxarıb alman dilinə çevirərək çap etdirmək istəyir, lakin qarşıya çıxan çətinliklərə görə işi başa çatdırma bilməyir, topladığı materialları o vaxt Almaniyada təhsil alan B.B.Bartolda (1892) verir. O, əvvəlcə dastanların dörd boyunu rus dilinə çevirərək, kiçik bir şərhlə nəşr etdirir. 1922-ci ildə bütün boyları rus dilində çapa hazırlayır. Lakin onun sağlığında dastanlar işıq üzü görmür. Əsəri ilk dəfə Azərbaycan alimləri Həmid Araslı və Məmmədhusəyn Təhmasib 1950-ci ildə Bakıda nəşr etdirirlər. Həmin əsər 1962-ci ildə B.M.Jirmunski və A.H.Kononov tərəfindən çapa hazırlanır və rus dilində yenidən nəşr edilir.

Türkiyədə “Dədə Qorqud” dastanlarının tədqiqi tarixi 1916-cı ildə əsəri ərəb əlifbası ilə Berlin nüsxəsi əsasında buraxan Kilisli müəllim Rüfətin “Kitabi-Dede Korkut ala Lisan-i Təfə-i Oğuzan” kitabı ilə başlanır.

Dastanları latın əlifbası ilə Türkiyədə ilk dəfə olaraq 1938-ci ildə Orxan Şaiq Gökyay nəşr etdirmişdir.

Yazıya alınmış Oğuznamə mətnləri orta əsrlərdə üzə çıxarılıb nəşr edildikdən sonra Oğuznamə yaradıcılığı dünya alimlərini özünə cəlb etmişdir. 200 ildən artıqdır ki, onlar bu möhtəşəm abidədə təsvir olunan hadisələrin hansı zamanda baş verdiyini tədqiq etmək üçün səy göstərsələr də hələ ki, bu müşkülü açan olmamış, yekdil qənaətə gəlinməmişdir. Türk dünyasının bu nəhəng abidəsinin tədqiqi bu gün də bütün dünyada sənətimək bilmədən tədqiq olunur. Son tədqiqatlar dastanın tarixini şumerlərə qədər aparır. Dünya qorqudşünaslığı “Kitabi-Dədə Qorqud”un istər etnik, mənşə istərsə də dil və məfkurə baxımından Azərbaycan xalqına mənsub olması fikrini qəti şəkildə təsdiq

edir. Bu bizim üçün, bütün türk dünyası üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edən sivil dəyərdir.

Xalqımızın islamiyyətə qədərki və heç bir əsərlə müqayisəyə gəlməyən ən qədim və ən dürüst tarixi olan, dünya xalqlarının mənəvi sərvətlər xəzinəsində mötəbər yer tutan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının hələ açılmamış səhifələri çoxdur.

“Kitabi-Dədə Qorqud” yalnız ölkənin siyasi ab-havasında baş verən ciddi dəyişiklərdən sonra “bərəət qazandı”. 1957-ci il martın 26-da “Kommunist” qezetində “Dədə Qorqud dastanları” adlı çox böyük məqalə çıxdı. Bu məqalə ilə də “Kitabi-Dədə Qorqud”un Azərbaycandakı yasağına son qoyuldu.

Tarixin də öz qanunları var. Zaman XX yüzillikdə qədim oğuz eli Azərbaycanda Heydər Ata deyilən bir müdrik yetirdi. Bəşəri düşüncələri, tarixi uzaqgörənliyi, milli təəssübkeşliyi, dönməz əqidəsi, sadəliyi, insanlarla ünsiyyəti onu məşhurlaşdırdı. Uzun illər Odlar yurdunun sükanı arxasında dayandı. Mərtəbə-mərtəbə ucaldı. Sorağı daha yuxarı vəzifələrdən gəldi. Keçmiş ittifaq rəhbərliyində yüksək vəzifə tutdu. Amma Odlar yurdu “ölüm və ya olum” təhlükəsi ilə üzləşəndə xalq öz müdrikini harayladı.

Xalqın təkidi və tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıtdı Heydər Ata, Azərbaycanı parçalanıb dağılmaqdan qorudu. Müstəqillik qazanan Azərbaycanın bütün sahələrdə yüksək inkişafını təmin etmək üçün dünyanın aparıcı dövlətləri ilə XX əsrin Neft kontraktı olan Əsrin müqaviləsini və digər müqavilələr bağlayaraq onun dünya iqtisadiyyatına qovuşmasını təmin etdi. Məhz XX əsrdə Azərbaycanda tarixi İpək yolunun bərpası istiqamətində ciddi addımlar atıldı. Azərbaycanı bütün dünya tanıdı. “Ömrünün qalan hissəsini də” xalqının tarixin dönəmlərində itirdiklərini bərpa etmək, milli mənəvi dəyərlərini özünə qaytarmaq üçün cəhanşümul işlər gördü Heydər Ata.

Zaman bizi Heydər Atadan uzaqlaşdırsa da onun müdrik siyasəti nəticəsində dünyaya bir Günəş kimi doğmuş Azərbayca-

nın qazandığı misilsiz nailiyyətlər – dövlət dilinin tətbiqi, latın qrafikasına keçid, milli mənəvi dəyərlərə qayıdış və sair göz önündədir.

Müdrək siyasətçi dünyada və ölkədə gedən proseslərə məhz bəşəri dəyərlər prizmasından baxır, görürdü ki, dünyanın böyük dövlətləri inkişaf etdikcə qloballaşma sürətlənir, etnik mədəniyyətlər vahid dünya mədəniyyətlərinə inteqrasiya olunur.

Bu proses dünyanın bütün etnik xalqları kimi bizim üçün də çox təhlükəlidir. Çünki biz etnik unikalığımızı itirə bilərik. Xalqın məfkurə tarixinə dərinlən bələd olan Heydər Ata bilirdi ki, xalqa milli mənlik şüurunun aşılması baxımından folklorun rolu əvəzsizdir. Buna görə də ilk növbədə folklorun müasir elmin gücü ilə, elmi əsaslarla öyrənilməsi – özünüdərk prosesini tarixi milli oyanış siyasətinin ayrılmaz hissəsinə çevirə bilmişdi: Saxtalaşdırılmış, üstüörtülü qalmış tariximizi araşdırmalı, sübut etməliyik ki, “biz kimik, haradan gəlmişik, haradayıq, hara gedirik”. Xalqın tarixən formalaşmış yüksək əxlaqi-mənəvi meyarları, genetik yaddaşı, tarixi kimliyi, milli irsi və özünəməxsusluğu xalqa və gələcək nəsillərə çatdırılmalıdır. Milli mənəvi dəyərlərimizi qoruyub inkişaf etdirməklə onları elə ümumbəşəri ideyalarla zənginləşdirib fəvqə qə qə dəyərlər səviyyəsinə çatdırmalıyıq ki, dünya bizim qədim, zəngin, dünyəvi dövlət olduğumuzu görsün.

Bu gün biz bu ideyaların reallığının, müdrək siyasətin qəlib gəldiyinin şahidi oluruq. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra milli şüur və milli özünüdərk üçün geniş imkanlar yarandı. Millətimizin soy-kökünə, tarixinə, milli mənəvi dəyərlərinə sonsuz məhəbbət və qayğı göstərən Heydər Ata 1997-ci il aprelin 20-də Qorqud müdrəkliyi, Qorqud bilgisi, Qorqud uzaqgörənliyi ilə türk xalqlarının orta qə xəzinəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyini keçirmək haqqında fərman imzaladı. Dədə Qorqudla bağı milli yaddaşın

oyanmasına belə başlandı. Heydər Əliyevin sədrliyi ilə yaradılmış dövlət yubiley komissiyası tərəfindən üç il ərzində çox böyük işlər görüldü. UNESCO 1998-ci ili Dədə Qorqud ili elan etməklə “Kitabi-Dədə Qorqud”un yubileyinin dünya miqyasında keçirilməsinə nail oldu. Bakıda keçirilən “Kitabi-Dədə Qorqud” və etnos ənənələri beynəlxalq simpoziumun iştirakçıları dünyanın bütün eposşünaslarına müraciət qəbul edərək onları dünya qorqudşünaslığı qarşısında duran qlobal elmi vəzifələrin yerinə yetirilməsinə çağırdılar. “Kitabi-Dədə Qorqud”un öyrənilməsi ilə əlaqədar onlarla kitab, monoqrafik, ensiklopedik istiqamətdə saysız-hesabsız qəzet və jurnal məqalələri yazıldı. Tədqiqatlar Azərbaycan hüdudlarını aşıb dünyəvi miqyas aldı. Dədə Qorqud seminarları və elmi konfranslar keçirildi. “Kitabi-Dədə Qorqud” müxtəlif dillərə tərcümə olundu. Kitabın yeni nəşri buraxıldı. İki cildlə “Dədə Qorqud ensiklopediya”sı nəşr edildi. Qorqud coğrafiyasını əks etdirən yeni mükəmməl xəritə hazırlandı. Folklor Sarayı Elmi-Mədəni Mərkəzində Dədə Qorqud şöbəsi yaradıldı. Şöbənin nəzdində eyni adda rus və ingilis dillərində rezümə ilə buraxılan beynəlxalq elmi-ədəbi toplu nəşr edilməyə başladı. Qorqudşünaslıq müstəqil elm sahəsi kimi dünyada öz təsdiqini tapdı.

Beləliklə, vaxtilə hətta araşdırılması da yasaq olunmuş ulu abidəmiz özünün intibah dövrünü yaşadı. Yubiley tədbirləri beynəlxalq vüsət alaraq dünya qorqudşünaslığının təntənəsinə çevrildi.

9 aprel 2000-ci il tarixdə geniş vüsət almış yubiley tədbirləri yekunlaşaraq zirvə mərhələsinə çatdı. Həmin gün Bakıda “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyi şərəfinə möhtəşəm bir məclis quruldu. Məclisə dünyanın 20 ölkəsindən 75 qonaq təşrif buyurdu. Nümayəndə heyətləri, türkdilli xalqların dövlət və məclis başçıları, ictimai-siyasi xadimlər, dünya şöhrətli alimlər, yazıçılar Dədə Qorqud milli ənənələri ilə qarşılandılar.

Respublika sarayında keçirilən təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev geniş nitq söylədi və yüksək milli qürurla qeyd etdi ki, bu yubiley bizim üçün, bütün türk dünyası üçün, bəşər mədəniyyəti üçün müstəsna əhəmiyyəti olan tarixi bir hadisədir. Bu bizim tarixi köklərimizə, mədəniyyətimizə, elmimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə olan hörmət, ehtiram bayramıdır. Bu bizim milli azadlığımızın, dövlət müstəqilliyimizin bayramıdır. Biz fəxr edirik ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi böyük tarixi abidəmiz var. Biz fəxr edirik ki, Dədə Qorqud elində yaşayırdıq. Biz fəxr edirik ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” bütün türkdilli xalqlara mənsub olaraq, eyni zamanda və birinci növbədə Azərbaycan xalqına mənsubdur. Fəxr edirik ki, biz “Kitabi-Dədə Qorqud” sahibiyik, onu yaşadacaq və gələcək nəsillərə daha da böyük töhfələrlə verəcəyik.

Türkiyə Respublikasının prezidenti Süleyman Dəmirəl, Qazaxıstan Respublikasının prezidenti Nursultan Nazarbayev, Qırğızıstan Respublikasının prezidenti Əsgər Akayev, Özbəkistan Ali Məclisinin sədri Erkin Xəlilov, Türkmənistan Ali Məclisinin sədri Səhhət Muradov, dünya şöhrətli alimlər, yazıçılar və başqaları yubiley gecəsində dəyərli nitqlər söylədilər. UNESCO-nun baş direktoru Koisiro Matsuuran dedi:

Sizin ölkənizin çox qədim tarixi, zəngin mədəniyyəti vardır. Mən bugün səhər sizin şəhərinizin görməli yerləri ilə tanış oldum, İçəri şəhərdə oldum və Qız qalasını gördüm... “Dədə Qorqud” dastanındakı boyların bəzilərini böyük maraqla oxumuşam. O boylarda bundan öncə dünyanın bu bölgəsində yaşamış insanların həyatı, yaşayış tərzini çox aydın boyalarla təsvir olunmuşdur. O boylarda təsvir olunmuş insan həyatı tərzini, insan yaşantıları bütün dünyada bu qəbildən olan mədəni abidələrin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrin bir hissəsi kimi qəbul edilir. UNESCO təşkilatı Sizinlə... bütün xalqınızla əməkdaşlığı

bundan sonra da davam və inkişaf etdirəcəkdir ki, bu zəngin mədəniyyətin bütün dünyaya yayılmasına yardımçı olsun.

Dünya xalqlarının mənəvi sərvətlər xəzinəsinə həmişəlik daxil olmuş “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının Azərbaycan xalqının, bütün türk xalqlarının qədim və zəngin mədəniyyətinin təbliğinə xidmət edən beynəlxalq əhəmiyyətli hadisə olduğunu nəzərə alaraq onun 1300 illik yubileyinin keçirilməsinin böyük əhəmiyyəti ondan ibarət idi ki, o bu dastanın ən azı 1300 il yaşı olduğunu nümayiş etdirdi. Belə tədbirlərin keçirilməsi tariximizin hər bir səhifəsini açmaq, geniş tədqiq etmək və beləliklə də əsrlər boyu tarixşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən itirdiklərimizi bərpa etməkdir.

Heydər Əliyev yüz illərin müstəqillik tarixini yaşamış türk dövlətlərinin, xalqlarının arzularını konkret işi və ilk növbədə zamanın diktəsini hiss edərək həyata keçirməklə tarixi siyasi liderlik missiyasında həmişə türkçülük mövzusunun ön çəkmişdir. Onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə keçirilən “Kitabi-Dədə Qorqud” – 1300 yubiley tədbiri türkçülük baxımından türk xalqlarının vahid birliyinə doğru aparan böyük yolun inkişaf mərhələsi, “Dörd bir yana dağılmış türk soylarının”, “İçdən gizli ümid saxlayan qoca türkün gümanı”nın reallaşmasıdır.

Zaman ən adil hökmdardır. Heydər Əliyev özünün müdrikənə fəhmi ilə cahanşümul nəticələrə nail olmuşdur. XX əsrdə sovet imperiyası tərəfindən sərt, amansız ədalətsizliklərə məruz qalan “Kitabi-Dədə Qorqud” Heydər Əliyevin məhz dövlətçilik düşüncəsi kontekstində onun bir qəhrəmanlıq eposu olaraq əsas mahiyyətində duran alp-ərənlik, cəngavərlik motivini yeni özünəməxsus biçimdə şərh edib mənalandırdı – “Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq epusudur”.

Ümummillə liderin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının tarixinə, ideya yükünə, məzmun aktuallığına dərin fikir verməsinin məqsədi qlobal ümumbəşəri intellektin yarandığı indiki

dövrədə xalqımızı hər cür təhlükəli mənəvi, ideoloji təsirlərdən qorumaq, bütövlükdə dövlətimizin beynəlxalq səviyyədə qədim tarixi köklərə və mənəvi statusa malik milli varlığını bir daha təsdiq etmək idi və o buna nail oldu.

Müstəqillik dövründə xalqımızın sivil dəyərlərinə bir-birinin ardınca həqiqi qiymət verən UNESCO Azərbaycanın Türkiyə və Qazaxıstanla birgə təqdim etdiyi Dədə Qorqud irsi: Dastan mədəniyyəti, xalq nağılları və musiqisi çoxmillətli mədəniyyət nümunəsini özünün qeyri-maddi mədəni irs üzrə Rerezentiv siyahısına daxil etdi.

Bəli, zəngin qədim tarixi-mədəni irsə malik olan hər bir xalq əsrlərin sərt sınağından çıxan, zamanın bütün keşməkeşlərinə sinə gərən şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini, əsrarəngiz mədəniyyət incilərini özünəməxsus şəkildə yaradır və yaratdıqlarını bəşərin mühakiməsinə verərək həmin zəngin mənəvi irslə bəşər tarixində öz layiqli yerlərini tuturlar.

“Kitabi-Dədə Qorqud”u xalqın tarixinin bir parçası, milli mənəvi dəyərləri daşıyan zəngin bir xəzinə kimi qiymətləndirən Heydər Əliyev milli ideoloji prosesə rəhbərlikdə qlobal strateji xəttin konsepsiyasını bizə əmanət edərək “Kitabi-Dədə Qorqud” – 1300 yubiley mərasimindəki yekun nitqində bildirdi ki, bugün bayram mərasimləri ən zirvə nöqtəsinə çatdı. Amma bizim “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının öyrənilməsi, təbliği, tədqiq olunması işimiz bununla bitmir. Bu bizim işimizin başlanğıcıdır. Biz “Kitabi-Dədə Qorqud”un sahibiyik, onu yaşadacaq, gələcək nəsillərə daha da böyük töhfələrlə verəcəyik.

Milli mənəvi quruculuq siyasətini daim diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyev xalq müdrikliyinin zəngin irsinin qorunması, təşkili və təbiiqi işinin təkmilləşdirilməsi üçün əvvəlcədən dövlət səviyyəsində çox mühüm tədbirlər həyata keçirmiş, hələ 70-ci illərdən başlayaraq folklorşünaslığın institutlaşdırılması üçün xüsusi perspektivlər hazırlamışdır. Dövlət və

dövlətçilik ideologiyasına folklorda yaşayan milli mənəvi dəyərləri transfet etmək üçün institutun müstəqilliyini zaman özü zərurətə çevirdi. Bütün bunların nəticəsi olaraq 2003-cü ilin fevralında 1994-cü ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində Elmi Mədəni Mərkəz kimi fəaliyyət göstərən “Folklor sarayı” AMEA-nın müstəqil struktur vahidinə – milli yaddaşın saxlanacağı yeri olan Folklor İnstitutuna çevrildi. Bu institutun Azərbaycan milli dövlətçiliyinin, xüsusən onun milli ideoloji əsaslarının möhkəmləndirilməsində olduqca böyük əhəmiyyəti vardır. Folklor İnstitutu xalqımızın bədii təfəkkürünü, tarixi keçmişini, soy-kökünü, adət-ənənələrini özünə qaytarmaq, onları inkişaf etdirmək sahəsində çox mühüm işlər görür.

İndi müqəddəs vəzifə ondan ibarətdir ki, Azərbaycan xalqının, bütün türk xalqlarının tarixinin, kimliyinin möhtəşəm salnaməsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud”u hər kəs daha yaxından tanısin. “Kitabi-Dədə Qorqud” ruhunu, ideyalarını kökə, genə, yaddaşa qaytarmaq, məhvərdən çıxmış çağdaş dünyada gənc nəsli milli mənəvi unutqanlıqdan çəkəndirmək üçün təsirli tədbirlər görülsün. Hər ailə öz yetirmələrini onunla tərbiyə etsin. Bu məqsədlə beşik başından, uşaq bağçasından, orta və ali məktəblərdən, əsgər görüşlərindən, səhnə və ekrandan, kütləvi informasiya vasitələrindən, toy mərasimlərindən geniş istifadə edilsin.

Heydər Əliyev 1300 illik yubiley mərasimlərindəki nitqlərində qeyd edirdi ki, müstəqil dövlətimiz üçün taleyüklü məsələlərin həyata keçirilməsi tariximizin bir çox qaranlıq səhifələrini açmaqla kimliyimizi tam müəyyən etməyi milli kökləri ilə bağlı yeni təfəkkürlü nəsillə yetişdirilməsini zəruri edir... Bizim zəngin tariximiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda öz əksini tapmışdır... Gənclik bu kitabı nə qədər dərinləndirə bilsə, millətini, xalqını, vətənini – müstəqil Azərbaycanı bir o qədər sevməkdir.

Xalqın qəhrəmanlıq tarixinə hörmətin, milli mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamağın nə olduğunu anlamaq üçün Qazax şairi Muxtar Şahanovun “Sivilizasiyanın aşınması” poemasından bir parçaya nəzər salaq:

Ağsaqqallar bir qırğız evinin qızı üçün elçiliyə yığışblar. Böyük bir Dədə Qorqud şüləni qurulur, bir dayçanın, yeddi qoçun ətini yeyir, xumarlanıncaya qədər qımız içirlər. Elçiliyin son sözünün (qız atasının xeyir-duasının) deyilmə məqamında bir dəhşətli gözlənilməzlik baş verir:

Dərin düşüncədən ayrılıb qəfil,
“Hə”yə hazırlaşan qızın atası
Soruşdu birdən:
– “Manas”dan bir parça bilirmi oğlan?
Ölü sükut çökdü ortaya bu an.
İgid, suçu olan bir adam kimi,
Sönük baxışını zillədi yerə.
Qəfilcə hirsindən bağırdı ata:
– Yox, yox, ondan mənə kürəkən olmaz!
Doğmalar içində olan bu avam
Gizli düşməndən də rəzildir hələ!

Görəsən, bizim bütün təzə bəylərimiz Bamsı Beyrəyi, Qanturalını, Səgrəyi tanıyırlarmı? Görəsən, Burla Xatunun, Banuçiçəyin kimliyini gəlinlərin hamısı bilirmi?..

Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubiley mərasimində bildirmişdir ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un elmi nöqtəyi nəzərdən tədqiq edilməsi bizim üçün çox lazımdır... Hər bir tarixi hadisəni elmi kitablardan da oxumaq olar. Lakin hər bir insan elmi kitablardan istifadə edə bilmir. Geniş kütlə, xalq üçün tarixi hadisələri izah, təbliğ etməkdən ötrü ən gözəl vasitə onlar haqqında filmlərin, səhnə və rəssamlıq əsərlərinin yaradılmasıdır.

Heydər Əliyev siyasətinin bütün mərhələlərində “Kitabi-Dədə Qorqud” adına böyük fəxrlə yanaşmış, bundan qürur duymuşdur. Müstəqillik dövründə neft siyasətində “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində Azərbaycana gətirilən yeni müasir üzən neft-qazma qurğusunun təqdimat günündəki advermə mərasimində ona təqdim olunan 10-dan çox addan böyük fərəhlə Dədə Qorqudu seçmiş və demişdir: “Hesab edirəm ki, bu hər bir azərbaycanlı üçün ən dəyərli addır. “Əsrin müqaviləsi”nə daxil olan dünyanın onlarla dövlətinin hər birində bu qurğunun adı çəkiləndə, bütün dünya Azərbaycan, Bakı, Tiflis və Ceyhandan yazanda Dədə Qorqud adı da xalqların dillərində gəzəcək, yaddaşlara həkk olunacaqdır”.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev Heydər Əliyevin siyasi kursunu və strateji xəttini yüksək səviyyədə davam etdirir, ardıcıl olaraq Dədə Qorqudla əlaqədar müxtəlif tədbirlər həyata keçirir.

Heydər Əliyev 2000-ci ilin aprelində “Dədə Qorqud heykəli və Dədə Qorqud dünyası” tarixi etnoqrafik kompleksinin yaradılması haqqında fərman imzalamışdı. Daha sonra 2 aprel 2007-ci ildə prezident İlham Əliyevin imzaladığı sərəncamla həmin fərmanın icrasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görülmüş, 13 dekabr 2013-cü ildə Bakının Nərimanov rayonunda 6 hektar ərazidə salınmış Dədə Qorqud parkının açılışı olmuşdur. Parkın mərkəzində “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsi ucaldılmış, Qorqud Atanın ölməz adı əbədiləşdirilmişdir. Bu abidə kompleksinin açılışından dərhal sonra Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev “Dədə Qorqud” dastanları əsasında çoxseriyalı televiziya filminin çəkilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır.

Respublika prezidentinin “Kitabi-Dədə Qorqud”un alman dilinə ilk tərcüməsi və nəşrinin 200 illiyinin qeyd edilməsi haqqında 20 fevral 2015-ci il tarixli sərəncamı da mahiyyət etibar

ilə bu böyük abidənin dünya mədəniyyəti səviyyəsində dəyərləndirilməsi və ardıcıl dövlət siyasətinin məntiqi davamıdır.

Sonu görünməyən Dədə Qorqud estafeti çağdaş dünyanı dolaşaraq bəşər evladının gələcək nəsillərinə ərməğan aparır, Dədə Qorqud öz sivil dəyərləri ilə bütün bəşəriyyətin ortaq atasına çevrilir.

Dədə Qorqudun xatirəsi təkcə Azərbaycanda deyil, dünyanın bir çox ölkələrində əbədiləşdirilir. Elm və mədəniyyət müəsisələrində, park və meydanlara, yeni doğulan körpələrə onun adı verilir.

Naxçıvan şəhərinin mərkəzində, Qazaxda və digər bölgələrdə də Dədə Qorqud meydanı və abidələri ucaldılmışdır. Qazaxıstanda Sır-dərya sahilində “Qorqud Ata” xatirə kompleksi yaradılmış, Belçikanın paytaxtı Brüsseldə və digər yerlərdə Dədə Qorqudun xatirəsi əbədiləşdirilmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının motivləri əsasında yeni səhnə və ekran əsərləri yaradılmışdır. Bəstəkar Polad Bülbül-oğlunun yaratdığı “Eşq və ölüm” baleti ilk dəfə 2005-ci ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında səhnəyə qoyulduqdan sonra elə həmin il əsər teatrın balet truppası tərəfindən Sankt-Peterburq Akademik Opera və Balet Teatrında, daha sonra Moskvada Böyük Teatrın səhnəsində nümayiş etdirilib. 2010-cu ildə “Eşq və ölüm” baleti Yekaterinburq Dövlət Opera və Balet Teatrında səhnəyə qoyulub, 2011-ci ildə isə Yekaterinburq Teatrı bu tamaşanı Dövlət Akademik Böyük Teatrında, sonra isə Türkiyənin Ankara şəhərində göstərib.

1975-ci ildən başlayaraq “Kitabi-Dədə Qorqud” motivləri əsasında müxtəlif kinofilmlər, uşaq cizgi filmləri çəkilmişdir.

Rəssamlarımız da bu sahəyə aid dəyərli əsərlər yaratmağı davam etdirməkdədirlər. Onların yeni əsərləri dünyanın bir sıra ölkələrinin sərgi salonlarında nümayiş etdirilir, şəxsi kolleksiyaları bəzəyir.

FON DİTSƏ MİNNƏTDARLIQLA

*“Keçmişdəki qaranlıqların işıqlandırılması naminə
bizdən sonra bu zəhmətdən istifadə edənlər
bizə az da olsa minnətdar olacaqlar”.*

Henrix Fridrix fon Dits

Böyük təvazökarlıq və uzaqgörənliklə gələcək nəsillərə ünvanlanmış bu mesaj görkəmli alman şərqşünası Henrix Fridrix fon Ditsin 1815-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un əlyazmasını Drezden Kral kitabxanasında aşkar edib oradakı hekayətlər arasından “Basat Təpəgözü öldürdüyü boy”u alman dilinə çevirərək Berlində nəşr etdirdiyi kitaba yazdığı ön sözdən götürülmüşdür.

Fon Dits topladığı müxtəlif Şərq əlyazmaları arasında bu əlyazmaya xüsusi diqqət yetirirdi. Buradakı qəhrəmanlar, süjet xətlərindəki bənzəyişlər ona yunan miflərini xatırladır, hekayətin ədəbi şəcərəsini çox qədimlərə aparıb çıxarırdı. Fəhmi Ditsin yoluna işıq salmışdı. “Keçmişdəki qaranlıqların işıqlandırılmasına” – türk mənşəli etnosların eradan əvvəlki minilliklərdə üstüörtülü qalmış siyasi və etnik tarixinin aşkarlanmasına gedirdi bu yol. Ömrü vəfa etsəydi, Dits bu yolu qət edəcəkdiki...

Estafeti bəşər evladının gələcək nəsillərinə ötürdü alman alimi. “Homerinki ilə müqayisədə yeni aşkar edilmiş oğuz siklo-

pu” adlı ön sözlə çap edilmiş “Basat Təpəgözü öldürdüğü boy” “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dünya elminə təqdimatı oldu.

Qeyri-adi cazibəsi ilə insanı ahənrüba kimi özünə çəkən, qədimliyi və cahanşumul ecazkarlığı ilə alimləri heyrətə salan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının tədqiqatı dünyəvi miqyas aldı. Estafeti Ditsdən götürən dünya alimləri, o cümlədən Azərbaycan alimləri ciddi səylə işə girişdilər. Yazıya alınmış Oğuznamə mətnləri aşkara çıxarıldıqdan sonra qorqudşünaslıq müstəqil elm sahəsi kimi öz təsdiqini tapdı.

Türk dünyasının nəhəng abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının tədqiqi bu gün də bütün dünyada səngimək bil-mədən davam edir. Son tədqiqatlar dastanın tarixini şumerlərə qədər aparır. Dünya qorqudşünaslığı “Kitabi-Dədə Qorqud”un Azərbaycan xalqına mənsub olduğunu qətiyyətlə təsdiq edir. Millətimizin tarixinin, kimliyinin əşyayi-dəlili olan, sorağı çox qədimlərdən gələn “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının hələ açılmamış səhifələri çoxdur. Gündoğandan-günbatanadək bozqırlara sahib olmuş ulu babalarımızın ilk oğuz dastanını harada, nə vaxt yaratdıqları və kim tərəfindən yazıya alındığı məlum deyil. Dünya alimləri 200 ildən artıqdır ki, bu möhtəşəm abidədə təsvir edilən ictimai quruluşun və baş verən hadisələrin hansı zamana aid olduğunu aşkarlamaq üçün ciddi səy göstərsələr də hələ ki, bu müşkülü açan olmamış, yekdil qənaətə gəlinməmişdir.

Sonu görünməyən Dədə Qorqud estafeti davam edir. 2000-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyinin UNESCO xətti ilə beynəlxalq səviyyədə təntənəli qeyd edilməsi abidənin tədqiqi tarixində yeni mərhələnin başlanğıcı oldu. Həmin yubileydən sonra respublikamızda qorqudşünaslığın ayrıca sahə kimi formalaşdırılması və sistemli fəaliyyətinin təmin edilməsi istiqamətində çox mühüm işlər görüldü.

2015-ci il fevral ayının 20-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin al-

man şərqşünas alimi Fridrix fon Dits tərəfindən üzə çıxarılması, ilk tərcüməsi, nəşr edilməsi və dünya elm aləminə tanıtılması-nın 200 illiyi ilə əlaqədar xüsusi sərəncam imzalandı. Beləliklə, 2015-ci il təkcə Azərbaycan üçün deyil, dünya qorqudşünaslığı üçün bayrama çevrildi.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi də bu bayrama öz töhfəsini təqdim etdi. Ditsin 200 il əvvəl alman dilinə çevirərək çox qiymətli ön sözlə Berlində nəşr etdirdiyi “Basat Təpəgözü öldürdüyü boy” kitabı aparıcı dünya dillərində işıq üzü gördü.

Dədə Qorqud estafeti çağdaş dünyanı dolaşaraq öz sivil dəyərləri ilə bəşəriləşir. 2017-ci ilin noyabrında UNESCO Azərbaycanın Türkiyə və Qazaxıstanla birgə təqdim etdiyi “Dədə Qorqud irsi: Dastan mədəniyyəti, xalq nağılları və musiqisi” çoxmillətli mədəniyyət nümunəsini özünün qeyri-maddi mədəni irs üzrə Rerezentativ siyahısına daxil etdi.

Sonu görünməyən Dədə Qorqud estafeti davam edir.

Henrix Fridrix fon Ditsə və estafeti ondan alıb zaman-zaman bir-birinə çatdıran qorqudşünas alimlərə dərin ehtiram və minnətdarlıqla.

HƏRBİ VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏDBİRLƏRİNDƏ DƏDƏ QORQUD XEYİR-DUASI (*ssenari*)

Səhnədə Dədə Qorqud, onun ətrafında dastan qəhrəmanlarından bir neçəsi (xüsusi geyimlərdə) və müasir əsgər geyimli çoxlu gənc dayanıb.

Aparıcı:

Salamlar olsun Sizlərə, məclis iştirakçıları! İcazə verin, Sizi xoş bir xəbərlə müjdələyim. Bütün türk boylarının atası, uluların ulusu Dədə Qorqud məclisimizə təşrif buyurub, gəlin onu dinləyək.

Dədə Qorqud:

Xoş gördük Sizləri, Oğuz elinin igidləri! Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin işğal altında olduğu bir zamanda Sizinlə görüşməyi vacib bildim.

Oğuzlarda adət vardı – İgidlərə bir qəhrəmanlıq göstərdikdən sonra ad verilərdi. “Kimsən, igid?” – sualının cavabı soy, kök, mənşə və boy mənsubiyyəti ilə başlayar, qəhrəmanlıq faktı ilə bitərdi.

Qazan xan irəli çıxaraq deyir:

*“Qazan xanam, Ağ qayanın qaplanının erkəkində köküm var,
Qorxu bilməz qurd balası erkəkində köküm var.
Səksən min düşmən gördümsə səksənmədim,
Doxsan min düşmən gördümsə silahlanmadım.
Yüz min düşmən gördümsə üz döndərmədim,
Üzü dönməz, kütləşməyə qılıncımı ələ aldım.
Boyu uzun Burla xatun, qan qardaşım Qaragünə,
Dəli Dondaz, şir Şəmsəddin,
Boz ayğırılı Beyrək yetdi,
Uruz yetdi, Düyər yetdi, Yeynək yetdi:
Çal qılıncın, xanım Qazan, çatdıq dedi.
Döyüş bitdi”, Bu birliyin təntənəsi gününüzə gəlib yetdi.*

Müasir əsgər geyimli bir gənc Dədə Qorqudun qarşısında baş əyərək deyir:

*Dədəm Qorqud!
Dastanlaşan ulum mənim!
Soyum mənim, köküm mənim, yolum mənim.
Bilirsənmi nələr oldu ?
Hiyləgərlik, qəsbkarlıq
Qədim oğuz ellərini zaman-zaman viran qoydu.
Torpağımız parçalandı,
Ellərimiz haçalandı.
Sərvətimiz talan oldu,*

*Tariximiz yalan oldu.
Səni düşmən eylədilər.
Bizi peşman eylədilər.
“Allah verən ümidimiz üzülmədi”,
Göz yaşımız muncuq kimi düzülmədi.
Tale yükü belimizi əyəmmədi,
Qarı düşmən bircə şeyə dəyəmmədi:
Qan yaddaşı, gen yaddaşı ruhumuzda rişə atdı,
İgidlərin qılinc çaldı, at oynatdı.
Boy boyladı,
Soy soyladı,
Qol qolladı,
Fərman verdi
Heydər ata.*

*Tanrı haqqı bizə çatdı.
“İndi hanı o dediyim bəy ərənlər,
Dünya mənimdir deyənlər!
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?”*

Əsgər geyimli başqa bir gənc irəli çıxıb deyir:

*Tanrı bəxşisidir sərvətim də, varım da,
Oğuz qanı axır damarlarımda.
Tarixlər şahiddir, dəliqanlıyam,
Amma sülh məramlıyam.
Nəsimitək soyulsam da dərimdən,
Xətaitək qılinc düşməz əlimdən.
Mən Babəklər, Cavanşirlər,
Koroğlular nəsliyəm,
Elim, obam, torpağımçün yenə hər bə həvəsliyəm.
Ulu babam, sən demişkən:
“Köhnə pambıq bez olammas,
Qarı düşmən dost olammas,*

Böyük, iti qılıncını çalmayınca döyüş bitməz”.
Arxayın ol, ulu babam, sülh olmasa qılıncları çalasıyıq,
Qalxıb şəhid zirvəsinə
Torpaqları alasıyıq!
Zəfər günü
El sevinci aşsın, daşsın,
Təki Vətən yaşasın! (2)

– (hamı əsgər geyimli gənclə birlikdə)

Dədə Qorqud əsgəri öpür və deyir:

– *Sağ ol, igid, oğuz ruhunu həmişə belə yaşadın!*

“Yerli uca dağlarınız yıxılmasın!

Kölgəli iri ağacınız kəsilməsin!

Coşğun axan sularınız qurumasın!

Çaparkən ağ-boz atınız büdrəməsin!

Vuruşanda, iti polad qılıncınız gödəlməsin!

Allah verən ümidiniz üzülməsin!”

Sonra əsgərlər Dədə Qorqudun əlində tutduğu “Quran”ın altından keçərək bəstəkar C.Quliyevin Ə.Süleymanovun sözlərinə bəstələdiyi “Əsgər marşı”nı oxuya-oxuya gedirlər:

Vətən məni yetişdirib,

Bu ellərə yolladı.

Bu torpağa qurban deyib,

Allaha ismarladı.

Boş oturma, çalış dedi,

Xidmət eylə Vətənə.

Südüüm sənə halal olmaz,

Sən baş əysən düşməyə.

Nəqərat:

Marş irəli, marş irəli,

Azərbaycan əsgəri!

Dönməz geri, dönməz geri,

Azərbaycan əsgəri.

*Yastığımız Vətən daşı,
Buludlar yorğanımız
Gül bağına girər kimi,
Döyüslərə girək biz.
Ölər olsaq, torpağınq,
Qalar olsaq, Vətənin.
Vətən bizim gözümüzsən,
Qoruyarıq biz səni.*

Nəqərat:

*Marş irəli, marş irəli,
Azərbaycan əsgəri!
Dönməz geri, dönməz geri,
Azərbaycan əsgəri!*

*Yastığımız Vətən daşı,
Yorğanımız qar olsun.
Biz bu yoldan dönər olsaq,
Namus bizə ar olsun.
Nə gözəldir ölmək bizə,
Sevgili Vətən üçün.
Yanar ürək yurd eşqilə,
Daima için-için.*

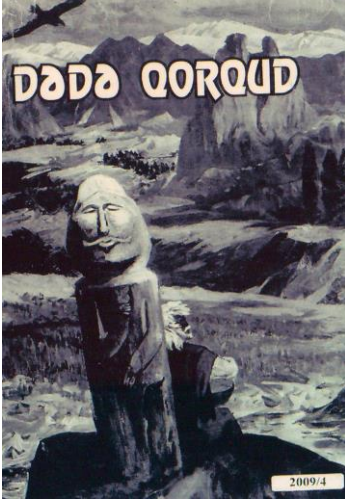
Nəqərat:

*Marş irəli, marş irəli,
Azərbaycan əsgəri!
Dönməz geri, dönməz geri,
Azərbaycan əsgəri.*

Nəsillərə əmanət. Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2007

Folklor həyatından

TÜRK DÜNYASINA HƏDİYYƏ

Sovet İmperiyası dövründə araşdırılması yasaq edilmiş, mürtəcə kitab adlandırılmış “Kitabi-Dədə Qorqud”a öz həqiqi qiymətinin verilməsi xalqımızın böyük qələbəsidir. Bu qələbə öz başlanğıcını tariximizə, mədəniyyətimizə, milli mənəvi dəyərlərimizə yüksək qayğı göstərən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1997-ci il aprelin 20-də imzaladığı “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyi haqqında fərmandan götürmüşdür.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un yubileyi dünya miqyasında qeyd edilmiş, onunla bağlı geniş tədqiqat işləri aparılmış, onlarla kitab, monoqrafiya, o cümlədən “Dədə Qorqud” Ensiklopediyası nəşr edilmiş, Qorqudşünaslıq şöəsi yaradılmışdır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubiley mərasimində respulika Prezidenti Heydər Əliyev demişdir: “Bu gün bayram mərasimləri ən zirvə nöqtəsinə çatdı. Amma bizim “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının öyrənilməsi, təbliğ, tədqiq olunması işimiz bununla bitmir. Bu bizim işimizin başlanğıcdır”.

“Dədə Qorqud”un təbliği, onunla bağlı tədqiqatlar aparılması işləri respublikamızda bu gün də davam etdirilir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası “Dədə Qorqud” adına Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzinin nəşr etdiyi rüblük “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu buna əyani sübutdur.

Toplunun baş redaktoru Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Tofiq Hacıyevdir. Redaksiya heyəti türkdillli dövlətlərin folklorşünas alimlərindən ibarətdir.

“Dədə Qorqud” toplusunun birinci sayındakı ön sözdə oxuyuruq: “Bu toplusunun adı millətimizin tarixi, etnoqrafik damğası və ailə-əxlaq məcəlləsi sayılan ulu “Dədə Qorqud kitabı”ndan gəlir... Ancaq biz bu ana kitabımızı lazımi səviyyədə, gərəyincə tanıyırmı?..

Hələ Azərbaycanda elə evlər var ki, Dədə Qorqud onların qapılarını açmayıb, onların kitab rəflərində “Dədə Qorqud” kitabı yoxdur. Biz o zaman babalarımızın, türk əcdadımızın əsl övladları olmağa layiq olacağıq ki, “Dədə Qorqud kitabı” həm həqiqi, həm də məcazi mənada bütün azərbaycanlı evlərinin sakinini olsun, ailə üzvü olsun. Yəni bu kitab hər evdə olsun, hər ailədə onu oxusunlar, hər ailə öz yetirmələrini onunla tərbiyə etsin”.

Toplu elmi tədqiqlər və ədəbi material hissələrindən ibarətdir. Elmi hissə iki istiqamətdə tədqiqləri əhatə edir: 1. Yalnız “Dədə Qorqud kitabı” ilə bağlı; 2. Azərbaycan xalq yaradıcılığı, ümumtürk folkloru və folklor nəzəriyyəsinə dair araşdırmalar.

Toplunun “Qorqudşünaslıq: axtarışlar, aşkarlamalar” hissəsində Tofiq Hacıyevin “Dədə Qorqud kitabı” Oğuz tarixinin yazılı dərsliyi kimi (yaxud dastanımızın həcmi haqqında), Samət Əlizadənin “Dədə Qorqud”un türkmən nəşrinin linqvistik-tekstoloji xüsusiyyətləri”, “Folklor: problemlər, tədqiqlər” bölməsində Hüseyn İsmayılovun “Göyçədə dastan yaradıcılığı (“Miskin Abdal və Sənubər” dastanı əsasında), “Azərbaycan folklorundan yeni nümunələr” bölməsində Qara Namazovun “Qaraqoyunlu dərəsinin rəvayətləri – oğuz rəvayəti”, “Qardaş türk xalqlarından çevirmələr” bölməsində “Kırım-tatar xalq yaradıcılığı – manilər”, habelə nağıllar, rəylər, folklor tədbiriəri haqqında məlumatlar və digər yazılar verilmişdir.

“Rus Arxeologiya Cəmiyyəti şərq şöbəsi məcmuələri”nin (ZVORAO) 13-cü cildindən (1900-cü il) götürülmüş Dədə Qor-

qudun məzarlarının şəkilləri oxucuda böyük maraq doğurur.

Topluda hər bir yazıdan sonra ingilis və rus dillərində xülasənin nəşri verilmiş, ədəbiyyat siyahısı dərc edilmişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplayanların və söyləyənlərin adları qeyd olunmuşdur.

Ön sözdən göründüyü kimi, toplunun nəşrində məqsəd “Kitabi-Dədə Qorqud”u, zəngin xalq yaradıcılığı nümunələrini hər bir ailəyə, hər bir azərbaycanlıya yaxından tanıtmaq, sevdirmək, yaşatmaq, tədqiq etmək və gələcək nəsillərə çatdırmaqdır. Türkdilli xalqların folklorsevərlərini də nəzərə alsaq toplunun 500 nüsxə tirajla nəşri oxucuları qane etmir.

Topluda mətnləri müşayiət edən və onları tamamlayan illüstrasiyalar verilməsinə ehtiyac hiss olunur. Gələcək saylarda bu məsələyə diqqət yetirilsə, toplu daha cazibədar olar. İlk sayının mövzu dairəsi və tərtibatı “Dədə Qorqud”un öz qarşısına qoduğu məqsəd və vəzifələrin öhdəsindən lazımınca gələ biləcəyinə zəmanət verir.

“Dədə Qorqud” toplusu türkdilli xalqların hər birinin həyatında tarixi hadisə və bütün türk dünyasının oxucularına dəyərli hədiyyədir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının mübadilə şöbəsi vasitəsilə toplunun türkdilli dövlətlərin milli akademiyalarına, habelə müvafiq təşkilatlar vasitəsilə müxtəlif ölkələrdə olan mədəniyyət mərkəzlərinə, türkoloji ocaqlara çatdırılması məqsədəuyğun olardı.

“Respublika” qəzeti, 9 dekabr, 2001-ci il

“GÖYÇƏGÜLÜ” HARAYI...

Sarı sim üstündə köklənmişdi ürəklər. “Göyçəgülü”nün sədasına yığışmışdı bu məclis. Dədə Ələsgərin qarış-qarış gəzdiyi obaların, yaylaqların havası, nərgizli, bənövşəli yamaqların ətri, dumanlı, çisginli dərələrin sərinliyi, bulaqların zümrü-

məsi, türfə el gözəllərinin həyası, qartallı zirvələrin ucalığı duyulurdu bu məclisdə.

Bakıdakı “Xəmsə” istirahət mərkəzində keçirilən Aşıq Ələsgər məclisini AMEA Folklor İnstitutunun direktoru, filologiya elmləri doktoru Hüseyn İsmayılov giriş sözü ilə açdı. Natiq qeyd etdi ki, millətimizin soykökünə, mənəvi dəyərlərinə həmişə sonsuz məhəbbətlə yanaşmış ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin yüksək qayğısı sayəsində yaradılmış Folklor İnstitutu xalqımızın bədii təfəkkürünü, soykökünü, adət və ənənələrini özünə qaytarmaq, onları yaşatmaq və gələcək nəsillərə ərməğan etmək üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirir. AMEA Folklor İnstitutunun elmi şurası bu ildən etibarən hər il mart ayının son ongünlüyündə Aşıq Ələsgər günləri keçirmək barədə qərar qəbul etmişdir. Bu gün keçirilən tədbir də elə bununla əlaqədardır. Məclisdə müxtəlif dövlətlərin səfirləri və qonaqlar iştirak edirlər.

H.İsmayılov sonra Ələsgər dühasının əzəmətindən söz açdı. Şifahi söz sənətimizin zənginləşməsində əvəzsiz xidmətləri olan ustadın yaradıcılığı barədə geniş məlumat verdi. Qeyd etdi ki, folklor ənənələri üzərində püxtələşmiş, müdrik xalq ağsaqqalı, ozanı zirvəsinə ucalmış el sənətkarının poeziyasını bütövlükdə nəzərdən keçirdikdə onun fitri istedadına inanmamaq olmur. Bu poeziyanın hər bir misrasında məşhur saz-söz ustasının dağ çayları tək coşğun ilhamı, müdrik uzaqgörənliyi, poetik məqamın ən dərin qatlarına nüfuz etmə bacarığı, mənəvi zənginliyi, şəxsiyyət kimi təmizliyi, kamilliyi görünməkdədir. Məhz bu məziyyətlərinə görədir ki, heç bir məktəb təhsili görməyən, yazıpozu bilməyən aşığın şeirləri xalq yaddaşında qorunmuş, sonradan toplanaraq çap olunmuş, folklorumuzun qızıl fonduna daxil edilmişdir. Ustadın 150 və 175 illik yubileyləri böyük təntənə ilə qeyd olunmuşdur.

Sonra söz Ələsgər sazına, Ələsgər sözüne verildi.

Bədii qiraət ustaları, xanəndə və müğənnilər, Azərbaycanca-

nın müxtəlif bölgələrindən gəlmiş 70-ə qədər aşırıq Dədə Ələsgərin saz və söz dəryasına baş vuraraq məclis əhlini feyziyab etdilər. Amma ustadın “Dağlar” qoşması səslənəndə telli sazın sarı simi üstündə köklənmiş ürəkləri bir nisgil göynətdi – qütbətdə qalan Vətən nisgili:

...Hanı mən gördüyüm qurğu-busatlar!?
Dərdməndlər görsə, tez bağı çatlar;
Mələşmir sürülər, kişnəşmir atlar,
Niyə pərişandı halların, dağlar?!
Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər!?
Görəndə gözümdən car oldu sellər.
Seyr etmir köysündə türfə gözəllər,
Sancılmır buxağa güllərin, dağlar!

Dədə Ələsgərin qarış-qarış gəzdirdiyi Göyçə, Zəngəzur, Dərələyəz, Kəlbəcər, Qaraqoyunlu, Qarabağ... yada düşdü. Yurd həsrətinin ürəklərdə qövr elədiyi bu məqamda Aşırıq Ələsgərin didərgin ruhu sanki məclisin başı üzərində dayanaraq tək-cə torpaqlarımıza deyil, həm də milli mənəvi-estetik dünyamıza, böyük tarixi olan etnik-mədəni mühitimizə təcavüz etmiş yağını dədə-baba yurdlarımızdan qovmağa səslədi.

Arxayın ol, ruhun şad olsun, Dədə Ələsgər! Səni yaşadan Azərbaycan xalqı torpaqlarımızın bir qarışını da yad ellərdə qoymayacaqdır!

***“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2005, № 1***

ADƏTLƏRİMİZDƏN ÖRNƏKLƏR

NAXÇIVAN

Tarixin dərin qatlarından keçib gələn adət-ənənələr hər bir xalqın milli mənəvi sərvətidir. Nəsildən-nəsilə verilən bu əmanət el ağsaqqalarının, ağbirçəklərinin yaddaşına həkk olunaraq yaşamaq hüququ qazanır. Azərbaycan öz ecazkar təbiəti, misilsiz sərvətləri ilə yanaşı xalqının zəngin söz abidələri, adət-ənənələri ilə də gözəldir. Dünyanın məşhur səyyahları Herodot (Yunanıstan), Övliya Çələbi (Türkiyə), Adam Oleari (Almaniya), Aleksandr Düma (Fransa) və başqaları xalqımızın qədim adət-ənənələri haqqında maraqlı məlumatlar vermişlər.

Ulu keçmişimizdən yönü bəri gələn adət-ənənələrimizi öyrənmək, yaşatmaq, onları qoruyub gələcək nəsillərə çatdırmaq hər azərbaycanlının milli mənəvi borcudur.

Xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir. Biz öz milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumalıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli əslər boyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik.

Aşağıda Naxçıvanın qədim adət və ənənələrindən bir neçəsi dərc olunur.

Toya dəvət

Toyun vaxtı müəyyən edilən kimi ev sahibi yengə axtarırdı. Yengə etibarlı və el içində tanınmış qadınlardan olardı. O, məhəlləni, şəhəri dolanıb, toy sahibinin nəzərdə tutduğu adamları toya dəvət edərdi. Toya çağırılan şəxs onu xeyir xəbərlə müj-

dələdiyi üçün yengəyə şirniyyat bağışlayar, təzə bəy və gəlinə xoşbəxtlik diləyərdi.

Toy çörəyi

Toy süfrəsi üçün çörək adətən təndirdə yapılırdı. Yaxın qohum və qonşular kiçik hədiyyə ilə “çörək üstünə” gələr, bu işə yaxından kömək göstərər və evlənənlərə xeyir-dua verərdilər.

Üzük taxma

Oğlan evindən gəlin üçün ziynət (sırğa, üzük, silsilə, boğazaltı, bilərzik) və pal-paltar, bəzək şeyləri (ənlük kirşan, sürmə, ətir və s.), müxtəlif şirniyyatlar gələrdi. Üzük taxmada adətən qadınlar iştirak edərdilər. Ziyafətin sonunda bəyin yaxın qohumu olan bir nəfər qız nişan üzüyünü gəlinin barmağına taxardı. Qız anası üzük taxana hədiyyə bağışlayardı.

Paltar biçmə

Bəyin bacısı və ya qohumu olan qadın dərzi ilə birlikdə qız evinə gələr, gəlinin toy və duvaq günü geyəcəyi paltarları biçib-tikərdilər. Toy günü üçün bir qayda olaraq ağ, duvaq günü üçün isə al qırmızı parçadan paltar biçilərdi.

Gəlin hamamı

Gəlin yaxın rəfiqələri ilə gəlin hamamına gedərdi. Onların yanındakı ahıl qadın hamamda olanlara kiçik məcməidə şirniyyat təklif edərdi. Yuyunub çıxan hər kəs gəlinə xeyir-dua verərdi. Hamamdan qayıdanlara xüsusi süfrə açılırdı.

Xına gecəsi

Həmin gün oğlan evindən gəlmiş iki nəfər qadın gəlinin alnını alar, onun əl barmaqlarına (findıqça)¹ və ayaqlarına xına qoyardılar. Rasiq² daşında rasiq əzib gəlinin qaşlarına çəkərdilər. Xınadan və rasiqdan toyda olan qız-gəlinlərin hamısı istifadə edərdilər. Gecənin bir yarısı oğlan evindən bir dəstə qadın gələr, dövrə vurub haxışta deyər, zarafatla qız adamlarına sataşardılar. Qız adamları da onları cavabsız qoymazdılar. Məsələn, belə oxuyardılar:

Doğdun oğul, qaynana,
Yedin noğul, qaynana.
Oğlunu əlindən aldım,
Çatda, boğul, qaynana.

və yaxud:

Qaynana, qaynana, xanım qaynana,
Tumanuvu geyim, çıxım meydana.
Qaynanam öləndə özüm ağlaram,
Şiş götürüb dabanların dağlaram.

Xına gecəsi qız və oğlan evlərinin adamları müxtəlif şəbihlər çıxarar, onlara tamaşa edənləri o ki var güldürərdilər.

Toy günü

Oğlan və qız evlərində eyni gündə böyük toy ziyafəti təşkil olunardı. Bəy öz sağdış-soldışı ilə, gəlin isə öz rəfiqələri ilə oturardı. Əvvəlki günlərdən fərqli olaraq, bu gün toy daha tez başlar, gəlin gedənədək davam edərdi. Qız evi bəy tabağı tutardı. Bəyin yaxın qohumları da tabaq tutardılar. Tabağa müxtəlif şirniyyatlar, qırmızı alma, nar və “bəy xalası” (hədiyyə) qoyardılar. Tabaqda çoxlu şam yanardı.

¹ Findıqça – findıq boyda xınanın əl barmaqlarının başına qoyulması.

² Rasiq – keçmişdə qadınların xüsusi daşda əzib qaşlarına çəkdikləri qara maddə.

Axşamüstü tabaqlar çal-çağır ilə gətirilib bəy otağına qoyulardı.

Oğlan adamları gəlib gəlini bəzəyərdilər. Bu iş adətən xoşbəxt gəlinlərə həvalə edilərdi. Həmin şəxs “sağ əlim sənənin başına” deyib gəlini bəzəməyə başlayardı. Gəlin bəzəyəndə də “xalat” (hədiyyə) verilərdi.

Gəlini aparmağa musiqiçilərlə gələrdilər. Bəyin qardaşı və ya başqa yaxın qohumu gəlinin belinə qırmızı kəmər bağlayar, qızın atası və ya başqa yaxın qohumu ona xeyir-dua verərək deyərdi:

– Qızım, sən bir quşsan, bu gün başqa bir yuvaya uçursan. O yuvanın öz qanunları var. Sən o qanunlara əməl etməli, onları qorumalısan. Əks təqdirdə bu yuvada sənə yer yoxdur. Tanrıdan sənə xoşbəxtlik diləyirəm...

Gəlin “Vağzal”ın həzin sədələri altında evdən çıxarılarkən tüfəng səsləri eşidilər, cavanlar “halla-halla” deyərdilər. Təndir şişlərinin başında alovlanan məşəllər qaranlıq gecəni gündüzə döndərirdi. Əgər bəy evi çox uzaq deyildisə, gəlini “Vağzal”ın müşayiəti ilə asta addımlarla aparardılar.

Bəy damın üstündə gözləyər, gəlin həyəətə girəndə onun başına alma atardı.

Gəlin otağa keçəndə astanaya qoyulmuş çini nimçəni ayaqlayıb sındırardı. Sonra onu ortada oturdub ətrafında dövrə vurardılar. Bəyin yaxın adamlarından biri gəlinə “xoşgəldin” deyib onun başına bir nimçə noğul səpərdi. Oğul-uşaq noğulları qapışdırardı. Sonra bəyin qohumları gəlinə “dizdayağı” (müxtəlif qızıl məmulatları, pul və s.) verərdilər.

Gəlinlə gələn yengə həmin gecə orada qalar, səhər tezdən qız anasına müjdə aparardı. Ana da yengəyə “xalat” (hədiyyə) verərdi.

Toy gününün səhəri tezdən qız evindən gəlinə zirətov və qayğanaq göndərdilər.

Duvaq

Toyun səhərişi gəlinə al qırmızı paltar geyindirər, üzünə duvaq salardılar. Duvaqda adətən yaşlı qadınlar və gəlinlər iştirak edərtilər. Xeyli çal-çağırdan sonra “duvaq qapma” olardı. Yaşlı bir qadın gəlinin başındakı al qırmızı duvağı iki çubuqla o yan-bu yana çevirərək ona “xoşgəldin” deyər, tövsiyələr verər, “yeddi oğul, bir qız istəyər”di. Bu vaxt bir oğlan uşağı gəlinin başındakı duvağı götürüb qaçar, hədiyyə aldıqdan sonra onu geri qaytarardı.

Sonra armudu stəkanlarda şirin çay paylanar, ardınca plov və başqa ləziz yeməklər verilərdi.

Süfrə yığıldıqdan sonra gəlinin gətirdiyi cehizlər göstərilərdi. Yengə hər cehizi göstərdikdə öz baməzə sözləri ilə toy adamlarını güldürərdi.

Görüş

Toyun üçüncü günü gəlinlə bəy hədiyyə ilə qız anasının görüşünə gələrdilər. Qız anasının əlindən, ana isə qızın alnından öpərdi.

Təzə qohumlar bir-birini tanımaq üçün əvvəlcə qız evi oğlan evini, sonra isə oğlan evi qız evini qonaq çağırardı.

Yeddi

Ailədə uşağın doğulması böyük sevinclə qarşılanar, körpə bir həftəlik olanda ona yeddi edərtilər. Uşağın şərəfinə düzəldilən ziyafətdə süfrəyə adətən zirətov (düyü unu, bal, yağ və zəfəranla bişirilir), küftə xörəkləri, lavaş, pendir, gül şərbəti, meyvə və s. düzülərdi.

Məclisə rəsmi dəvət olmazdı. Bu haqda xəbəri qohum-qar-

daş, tanış-biliş bir-birinə çatdırardı. Ailənin sevincinə şərik olanlar uşağın görüşünə hədiyyələrlə gələr, körpəyə uğurlu tale diləyər, “atalı-analı böyüsün” – deyərdilər.

Hədik qoyma

Uşaq ilk dəfə diş çıxaranda buğdadan, noxuddan, lobya-dan və sairdən hədik bişirər, yaxın qohum və qonşulara pay verərdilər. Pay alanlar hədik qabına uşaq üçün müxtəlif hədiyyələr qoyub qaytarardılar.

Rəvayətdir ki, hədik qoyduqda uşağın dişi rahat çıxır, sağlam və möhkəm olur.

Kürsü

Rəvayətə görə, qışda Naxçıvanda o qədər qar yağarmış ki, evdən çıxıb bazara-dükana getmək mümkün olmamış. Buna görə də hər bir ailə özü üçün qış hazırlığı görərmiş. Belə ki, 1-2 heyvan kəsib qovuraraq küplərə yığar, 3-4 pud təndir lavaşı yapıb çardağa vurur, əriştə kəsər, noxud ləpəsi hazırlayar, müxtəlif göyərti quruları tədarük edər, zirzəmidə çillə qarşızı saxlayar, heyva, armud, üzüm salxımları asarmışlar.

Qışın tüğyan etdiyi vaxtlarda gecələr yaxın qonşular bir evə toplaşar, ərik odununun közü yığılmış manqalın üstünə cecim çəkib kürsü qurarmışlar. Onlar maraqlı nağıllar, əfsanələr danışar, lətifələr, tapmacalar söyləyərək uzun qış gecələrini beləcə yola salarmışlar.

*“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2002, № 2*

YADDAŞLARDAN SÜFRƏLƏRƏ

Ulu çağlardan başlayaraq istehsal və mədəniyyət mərkəzi kimi tanınan Azərbaycan həm də zəngin mətbəx töhfələri ilə məşhurdur. Minilliklərin süzgülündən axıb gələn, sacayağı üstə dəmə qoyulan plovlar, mis məcmülərdə bal şəhədinə yatırılan paxlavalar, qızılgüldən, bədmüşgdən, kəklikotundan, nanədən çəkilən güləb və cövhərlər, gülqənd və şərbətlər kimi valeh etməmişdir. Dünyanın ən məşhur səyyahları öz səyahətnamələrində Azərbaycanın tarixi, coğrafiyası, təbiəti, xalqımızın həyat tərzi, adət-ənənələri və sairə birlikdə mətbəx mədəniyyətimiz, ləziz yeməklərimiz haqqında da olduqca maraqlı qeydlər etmişlər.

1562-ci il avqust ayının 18-də Şamaxıya gəlmiş ingilis səyyahı Antoni Cenkinsonun öz səyahətnaməsində Şirvan hakimi Abdulla xan Ustaclının onu qəbul edərkən süfrəyə 290 cür müxtəlif yeməklər, habelə meyvə qoyulduğu haqqında məlumatı çox maraqlıdır. Səyyah yazır: “Şamaxıda bərk istilər olduğu üçün onun iqamətgahı şəhərdən 20 ml aralıda uca dağlarda idi... O, mənə gülürüzlə qarşıladı... Nahara dəvət etdi... Süfrələr açıldı. Xörəklər növlərinə görə cərgə ilə düzülüşdü. Mənim hesabıma görə süfrədə 140 cür xörək vardı. Bu xörəklər yeyildikdən sonra süfrəni yığışdırıb, təzə süfrələr saldılar, ortaya 150 dövrə meyvə və başqa ziyafət yeməkləri gətirildi. Belə ki, iki dəfədə 290 cür yemək verildi...” (1, 141).

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda olmuş məşhur fransız səyyahı Aleksandr Düma yazır: “Mən səyahət zamanı bir ləzzətli xörək növünə rast gəldikdə, elə həmin dəqiqə onun necə hazırlanmasını soruşub yazıram. Kabab mənim səyahət boyu rast gəldiyim ən dadlı, ən ləzzətli yeməkdir. Əziz oxucular, indi sizə kababı necə hazırlamağın təhərini deyəcəyəm. Əminəm ki, Siz onu bişirib yeyəndə mənə minnətdarlıqla yad edəcəksiniz...” (2, 6).

Sonra səyyah öz yazısında kabab bişirməyin qayda və üsullarını təfsilatı ilə fransızlara öyrədir.

Təəssüf ki, müxtəlif dövrlərdə uzaq ölkələrdən yurdumuza təşrif buyurmuş insanlar öz vətənlərinə qayıdıqdan sonra Azərbaycan yeməklərinin tərifini, necə deyərlər, göylərə qaldıraraq onların hazırlanma qaydalarını şövqlə həmvətənlərinə öyrətdikləri halda, biz özümüz bu gözəl nemətlərə yadırgamışıq. Nənələrimizin dadlı-ləzzətli bişirmələrinin bir çoxu unudulmuş, bəziləri isə yaddan çıxmaq üzrədir.

Ulularımızın ruhu bizi bağışlamaz! Qədim və zəngin Azərbaycan mətbəx mədəniyyətimizi yaşatmalı, onu gələcək nəsillərə ötürməliyik.

Aşağıda Naxçıvan mətbəxinin yemək töhfələrindən bir nəçəsinin hazırlanması qaydaları dərc olunur.

Qanadlı plov

Toyuq və ya hind toyuğu bişirilib bulyondan çıxarılaraq istiot, duz vurulur. 4-5 ədəd baş soğan (orta irilikdə), 2 stəkan kişmiş, bir stəkan doğranmış alça qurusu ayrı-ayrılıqda ərinmiş yağda qızardılır, bir-birinə qarışdırılaraq duz, istiot vurulub toyuğun və ya hind toyuğunun içinə doldurulur.

Mis qazanın dibinə bir az ərinmiş yağ tökülür və qazmaq üçün lavaş salınır. Süzülmüş düyünün bir hissəsi qazana yığılıqdan sonra içi doldurulmuş toyuq və ya hind toyuğu oraya qoyularaq düyünün qalan hissəsi üstünə tökülür, üzərinə zəfəran səpilərək yaxşı dağ edilmiş ərinmiş yağ gəzdirilir. Dəmkeşi qazanın ağzına çevirir və dəmə qoyurlar.

Qatıq aş

Qanadlı plov üçün bişirilmiş toyuğun və ya hind toyuğunun bulyonuna bir qədər düyü salırlar. Düyü bişənə yaxın oraya xırda doğranmış nanə, keşniş, şüyüd və az miqdarda ispanaq əlavə edilir (Qurudulmuş göyərtilərdən də istifadə etmək olar). Bişmiş

aş tam soyuduqdan sonra qatığı möhkəm çalıb ona qarışdırırlar. Qatıq aş adətən, plovların yanında süfrəyə verilir.

Ordubad qayğanağı

8-10 ədəd yumurta möhkəm çalınır (mikserlə yox), köpüklənir. 1 kiloqram ərinmiş yağ iki yerə bölünərək ayrı-ayrı qazanlarda dağ edilir. Yumurta bişiriləcək qazanın yağı bir qədər artıq götürülür. Çalınmış yumurta dağ yağın üzərinə tökülüb oxlovun ucu ilə fırladılır ki, hər yeri eyni səviyyədə olsun. Yumurta qazan boyda qalxanda ikinci qazandakı dağ yağ çömçə ilə yumurtanın üstünə gəzdirilir (az-az tökülür ki, hündürlüyü yatmasın). Yumurtanın alt tərəfi qızardıqda onu nimçə və kəfkirlə çevirirlər. O biri üzü də qızardıqdan sonra yumurta götürülüb süfrəyə veriləcək qabda bal şəhdinə hopdurulur və yaxud başqa qazanda 2 stəkan şəkər tozu, 1 stəkan su ilə qaynadılaraq zəfəran əlavə edilib mülayim olanadək soyudulduqdan sonra asta-asta yumurtanın üzərinə gəzdirilir.

Kəklikotu mürəbbəsi

Dağlardan təzəcə yığılmış kəklikotu çiçəklərini uc yarpaqları ilə birlikdə suda azacıq pörtüb sonra şəkər tozu əlavə edərək vam odun üstündə bişirirlər. 100 qram kəklikotu çiçəyinə 1 litr su, 1 kiloqram şəkər tozu götürülür.

Gülqənd

Qızılgül ləçəklərini şəkər tozu ilə yaxşıca ovxalayıb bərniyə yığır və ağzına tənzip bağlayıb qırx gün günəşin altında saxlayırlar. Zövqə görə darçın, zəncəfil, mixək, hil və ya başqa ədviyyatlar qatırlar. Gülqənd illərlə saxlanılır. Deyilənə görə, yaşı artdıqca onun keyfiyyəti daha da yüksəlir.

*“Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu.
Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2002, № 2*

LİRİKA DƏFTƏRİNDƏN

EHEY!!..

MƏNİM QAN QARDAŞIM!..

Qatar Arazın sahili ilə Bakıya doğru şütüyürdü. Çayın o tayındakı silsilə dağlara, yaşıl yamaclara, ara-sıra görünən kəndlərə heyranlıqla baxsam da, ürəyimi bir nisgil göynədirdi. Bu nisgil kiçik bir şeirə çevrildi:

Araz...
Od timsallı su,
Həsrət, ümid, arzu,
Nəvəmin şirin nağılları.
Mənim narahat ömrüm.
Bəlkə də, bəlkə də...
Nəvəmin çin yuxusu.

O vaxt universitet tələbəsi idim. Hər tətildə doğma Naxçıvana gedib-qayıdarkən Arazla dərdləşir, çay boyu çəkilmiş tikanlı məftillər sanki ürəyimi deşirdi. Xəyallara dalır, sərhədsiz dünya arzulayırdım.

İllər ötdü. Qarlı, şaxtalı bir dekabr günündə nəvəmin yuxusu çin oldu. Həmin gün bütün naxçıvanlılar Arazın sahilinə səpilmişdi. O tayda, bu tayda insanlar bir-birini haraylayırdı. Uzun illərin göz dağı olan tikanlı məftillər bir göz qırpımında parçalandı. Özünü suya atan kim, qucaqlaşib ağlayan kim... Həsrət sədləri beləcə qırıldı.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq təşkilatlarla, dünya ölkələri ilə hərtərəfli, bərabərhüquqlu münasibətlər yarandı. Millətimizin tarixinə, soykökünə, mənəvi dəyərlərinə sonsuz məhəbbət və qayğı göstərən Heydər Atanın Qorqud müdrikliliyi, Qorqud uzaqgörənliyi sayəsində Azərbaycan diplomatiyası böyük uğurlar qazandı. Zamanın təlatümlərində

dünyanın müxtəlif səmtlərinə səpələnmiş həmvətənlərimiz – dünya azərbaycanlıları bir bayraq altında toplaşmağa başladılar. Planetin müxtəlif guşələrində səslənən “Azərbaycan!” nidası qəlbimdə əks-səda verdi:

Azərbaycan!

Zaman-zaman yadellilər sərvətini taladılar,
Dilimizə qandal vurub, sinəndə od qaladılar.
“Dədə Qorqud” yasaq oldu,
Hüseyn Cavid dustaq oldu.
Şan-şöhrətli, çox qeyrətli oğulların
Vətəninədən qaçaq oldu.
Ətrafına məftillərdən sədd çəkдилər,
Övladının ürəyinə özün boyda dərd əkdilər...
Çərxi-fələk dövrən etdi,
İmdadına Tanrı payı Heydər yetdi.
Bir hay verdi, harayladı:
Ehey!!!... Mənim qan qardaşım!
Cavab gəldi yaxınlardan, uzaqlardan.
Həm Təbrizdən, Ankaradan, İstanbuldan.
Araz boyu o tay-bu tay məşəl yandı,
Bir andaca boz məftillər parçalandı.
Həsərlilər qovuşdular, bu da bizə bir pay oldu.
Hər ölkədə, hər diyarda kimimiz var həmrəy oldu.
Bu gün Berlin, Vaşinqton,
Uzaq London, Sankt-Peterburq,
Daha neçə-neçə ellər
Bayram edir həmrəyliyi,
Bütün dünya alqışlayır bu birliyi.

“Respublika” qəzeti, 31 dekabr 2004-cü il

ARAZIN NƏĞMƏLƏRİ

Dağlardan, dərələrdən axıb gələn, Muğanda dəli Kürlə qovuşub Xəzərin sinəsinə baş qoyan Araz! Sən qədim Naxçıvanın keçmişinin əks-sədasını qəlbində yaşadan bir şahidsən. Hər daşında ox nişanı olan bu yurdun övladları səni özlərinə ən yaxın həmdəm sanmış, ürəklərinin sözünü, nisgilini sənə açmışlar:

Araz, Araz, xan Araz,
Can sənə qurban, Araz,
Zaman məni yandırdı,
Sən də alış, yan Araz!

Bax, bir vaxt onları beləcə dinləmiş, baş götürüb getmişən. bir cavab almadıqları üçün adına lal Araz demiş, sənin əvəzindən özləri danışmışlar:

Arazam Kürə bəndəm,
Bülbüləm gülə bəndəm.
Dindirməyin, qəmliyəm,
Bir şirin dilə bəndəm.

Lap bu yaxınlarda səni dindirdilər, Araz! Şirin bir dillə dindirdilər. Kövrəldin, ürəyini boşaltdın: “Zülmət gecələrin qoyunda tək-tənha qəmli mahnılar oxuduğum yetər, artıq mən də insanlara xeyir vermək, susuzluqdan cadar-cadar olmuş torpaqlara bahar tərəvəti gətirmək, sahillərimi nura qərç etmək istəyirəm” – dedin.

Bir bahar axşamı durnalar sənə müjdə gətirdilər. həmin gündən sahillərində çoxlu adam görüldü. İndi səadətə çatmış el qızları kimi, sənə də ağ günlərinin təməli qoyulmağa başlandı. Əvvəlcə sinəndə böyük körpü salındı. Dostluq körpüsü, sonra cəngəlliyə bürünmüş sahilinin bağı söküldü. Qərinələrdən bəri toxunulmamış qalan ağır, gilli torpaq simasını dəyişdi. Sənə lal sularının qarşısını kəsəcək bəndin və elektrik stansiyalarının özü qoyuldu. Moskvadan, Leninqraddan, Bakıdan, Təbrizdən,

Naxçıvandan, İsfahandan, Daşkənddən və başqa yerlərdən gələn inşaatçılar əl-qollarını çırmalayıb məcranı dəyişdilər. Bəndin və elektrik stansiyasının tikilişini başa çatdırdılar. Bu işdə el qızları da öz köməklərini əsirgəmədilər. Onlardan biri də gənc mühəndis Zöhrə Fərzəliyeva oldu. Deyirlər Zöhrə ən işıqlı ulduzun adıdır. Amma indi Araz sahilində bərq vuran ulduzlar daha parlaq görünür. Çünki bu ulduzlar onları yaradan zöhrələrin həyatı kimi nurludur.

İndi Araz elə sakit, elə şirin axır ki, sanki həmişə bahar daşqınlarında kükrəyib şahə qalxan, ətrafında nə varsa hamısını süpürüb aparən dəliqanlı çay deyil. Mütəxəssislərin dəqiq hesablamaları, inşaatçıların qadir əlləri, sovet texnikasının və xalqlar dostluğunun gücü çayın axarına yeni sürət vermişdir. Daha ildə 7 milyard kubmetrdən artıq su havayı axıb Xəzərə tökülmür. Həmin su məcrası gündən-günə genişlənən dəryaçanın qoynuna sıғыşıb aramla axır, el-obamıza xeyir-bərəkət, nur seli paylayır. Sahil boyu açılmış kanallar, nasos stansiyaları Arazın suyunu daha uzaqlara aparır. İndi bu torpaqda yetişdirilən hər kəhrəba buğda dənəsində, hər üzüm giləsində, pambıq qozasında, ətirli gül-çiçəklərdə bir qətrə Araz yaşayır. Kolxoz və sovxoz tarlalarında çalışan el qızları Araza şən nəğmələr oxuyurlar:

Gəldi bahar, açdı güllər,
Araz aşdı, Araz daşdı.
Göy dalğalar göyərçindir,
Qanadlandı, Araz uçdu...

Yaycı düzü. Əsrlərlə ilan mələyən bu susuz torpaq indi zümrüd don geymişdir. Kəhrəba salxımlar yağışdan sonra daha da şəffafdır. Görəsən, haradandı bu yağış? Bəlkə təbiət səxavətə gəlibdir? Xeyr, Arazın səxavətidir bu, Culfa inşaatçılarının quraşdırdıqları qurğular onun suyunu süni yağışa çevirib üzüm bağlarına səpələyir. Bugünkü insanın hünərinə Araz özü də hey-

ran olur, onun şəninə nəğmələr bəstələyir. Dünənki nisgilli nəğmələrdən fərqli olan səadət nəğmələri...

Bəli, öz nisgilini öz yudu Araz. İndi o ömrünün baharını yaşayır, işıq selinə, səadət çeşməsinə çevrilib, ürəkləri nurlandırır. Daha xoşbəxt günlərin sorağındadır. Araz. İnşaatçılar onu Haçadağın ətəklərinə aparıb çıxaracaqlar. Arazın bir qolu da Əylis düzünün boynuna dolanacaqdır. Burada geniş sahədə qızılgül plantasiyaları salınmaqdadır. Bu iş başa çatdıqdan sonra Dəstə kəndindəki meyvəçilik sovxozunun iqtisadiyyatı daha da yaxşılaşacaqdır.

Şəhur düzünün sinəsindən boylanan Arpaçay Arazın bu büsatına həsədlə baxır. Gürşad sularında qərç olmuş Saranın nisgilini yumaq, el qızlarının şöhrətini aptırmaq eşqi ilə alovlanır. İnsanlar onun da istəyini duymuş, sıldırım qayalarla mübarizəyə girişmişlər. Çox çəkməz ki Arpaçayın bol suyu sinəsi çada-çadar olmuş Şəhur çöllərinə can verər. Bu çöllərin yaraşığı olan gülçöh-rələr, cavahirlər, sonalar daha böyük şan-şöhrət sahibi olurlar.

Bəli, vaxtı ilə sinəsindən su yerinə qan axan, el qızlarının min bir müsibətinə ürək yangısı ilə baxan Araz bu gün dostluq, gözəllik, xeyirxahlıq rəmzinə çevrilmişdir. İndi onun qoynundan axan nur seli qonşu İran ölkəsinə, habelə Zaqafqaziya xalqlarına dostluq salamı aparır. Bütün bunlar Arazın son töhfəsi deyildir. Hazırda Xudafərin dəmiryol stansiyası rayonunda çayın üzərində yeni bir su qovşağı kompleksi tikilməsi üçün də iş aparılır. Burada Arazın hər sahilində bir elektrik stansiyası inşa ediləcək, 2 milyard kubmetr su tutumu olan dəryaça salınacaqdır.

Yenə sahilinə gəlmişəm, Araz,
Suların necə də ahəstə axır.
Dilin nə şirindir, nəğmən nə həzin,
Arxanca yoluna bir ümman baxır.
Elə bir ümman ki, hər saat, hər an
Ləpələr qoynunda mirvari asır.

Elə bir ümman ki, sahillərini
O taylı, bu taylı bağrına basır.
Yeni həyat verdin boz torpaqlara.
İndi sahillərin çıraq-çıraqdır.
Arxası ümmana söykənənlərin
Yoluna həmişə nur yağacaqdır.

“Azərbaycan qadını” jurnalı, 1974-cü il, № 9

MÜDRİK YAŞIN MÜBARƏK!
(“Şərq qapısı” qəzetinin 100 illiyinə)

Dünənimin, bugünümün salnaməsi,
Ədalətin, haqqın səsi – “Şərq qapısı”.
Alimlərin, şairlərin söz meydanı,
Mərd oğullar diyarının öz meydanı.
Ağrı dağın, xan Arazın
Giley dolu zənguləsi,
Tarixlərin, yaddaşların haray səsi,
Nuh yurdunun nəsillərə zəmanəti,
Uluların yadigarı, əmanəti.
Zaman-zaman sinə gərdin kəşməkeşə,
Zərrə-zərrə cığır açdın yüksəlişə.
Sən azadlıq yolumuza
Nur ələdin bir mayaktək,
Müdrük yaşın mübarək!

ARPA ÇAYI DAŞA BİLMƏZ

Gördüklərim bir röyamı, həqiqətmi, çaşdım burda.
İndi özü nağıllaşan nənəm ilə
Nağılların əfsanəvi dünyasına düşdüm bir də.

Mizrab dəydi köksümdəki sarı simə,
Bilmədim ki, bu yangını deyim kimə:

“Arpa çayı aşdı-daşdı,
Sel Saranı aldı qaçdı.
Alagözlü, qələm qaşlı,
Apardı sellər Saranı.

Arpa çayı dərin olmaz,
Axar sular sərin olmaz.
Sara kimi gəlin olmaz,
Apardı sellər Saranı.

Gedin, deyin Xançobana,
Gəlməsin bu il arana.
Gəlsə düşər nahaq qana,
Apardı sellər Saranı”.

Dilsiz dağlar daş dilində
Mənə min bir söhbət açdı:
Arpaçayı zaman-zaman aşdı-daşdı.
Təşnəsindən Şərur düzü oldusa da cadar-cadar,

Tapılmadı arzusuna bir havadar.
İndi burda yeni aləm, yeni busat yaradılır,
Motor səsi, maşın səsi dağa, daşa haray salır.
Xançobanın tunc biləkli, xoş diləkli nəvələri

Arpaçaydan qisas alır.
Çoşğun sular cilovlanır,
Qədim Şərur torpağına həyat gəlir.
Daha sular məcrasını aşa bilməz,
Arpa çayı daşa bilməz.

1975-ci il

GÖY GÖLÜN

Sübh çağı dumana, çənə bələnər,
O zümrüd örpəkli üzü Göygölün.
Axşamlar qoynuna ulduz ələnər,
Səssiz bir nəğmədir özü Göygölün.

Köksünə baş qoyan salxım söyüdlər,
Çalar laylasını özü Göygölün.
Min nəğmə, min dastan yazılsa yenə
Tükənməz söhbəti, sözü Göygölün.

Qırçın ləpələrin gəzdim qoynunda,
Doymadım hüsnündən düzü Göygölün
Könül seyr etməklə sərab olmayır,
Axaydı qəlbimə özü Göygölün.

1975-ci il

HƏMİŞƏ SƏNİNLƏYƏM

Nə vaxtdır ayrılmışıq,
Yoxsan yenə yanımda.
Sənsiz ötüşməyibdir
Mənim bircə anım da.
Ayrılıq günündə də
Bir vurur ürəyimiz,
Bir könüldə, bir qəlbə
Qoşa yaşayırıq biz.
Həmişə sənənləyəm,
Danışırdıq, gülürük.
Qəmə şərikli durur,
Sevinci də bölürük.
Sənsiz ötüşməyibdir

Mənim bircə anım da,
Məhəbbətin yurd salıb
Ürəyimdə, qanımda.

Naxçıvan MSSR şair və yazıçılarının əsərləri.
Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1966

SƏNİ GÖZLƏYİRƏM

Lal sulara ay düşür,
Mən səni gözləyirəm.
Həsətlilər qovuşur,
Mən səni gözləyirəm.
Gün keçir, ay ötüşür,
Mən səni gözləyirəm.
Saçlarıma dən düşür,
Mən səni gözləyirəm.
İl illərə qovuşur,
Mən səni gözləyirəm.
Ömrün yazı sovuşur,
Mən səni gözləyirəm,
Mən səni gözləyirəm.

“Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti, 17 oktyabr 1967-ci il

ARAZ

Araz...
Od timsallı su,
Həsət,
Ümid,
Arzu.

Nənəmin şirin nağılları,
Mənim narahat ömrüm,
Bəlkə, bəlkə də... nəvəmin rahat yuxusu.

SƏNSİZ

Getdin...
Özünlə birgə
Örپəyimin ağını,
Saçımın qarasını,
Ömrümün parasını apardın.
Dözümü Arazdan,
Səbri Arazdan,
Əhdi pərvanədən öyrəndi könlüm.
Sənsiz bu dünyada qəribsəyəndə
Xəyalınla qoşa dayandı könlüm.

“Azərbaycan” jurnalı, 1970, № 3

Qu quşu nəğməsi

*Deyirlər ki, Qu quşu ömründə bircə dəfə nəğmə oxuyur.
Oxuyur və ölür. Amma nəğmə ha...*

Getdin... elə bildim dünya boşaldı.
Bahar çiçəyimi tufan, qar aldı.
Vücudum gənc ikən qəlbim qocaldı,
Qu quşu nəğməsi oxudun getdin.
Baharda gəlmişdin, baharda getdin,
Bənövşə ömrü yaşadın getdin.
Bir yuva qurmuşduq tar-mar etdin.
Qu quşu nəğməsi oxudun getdin...

1967-ci il

**Az istə məni...
(qızım Leylaya)**

Qaranquş qanadıtək açaraq qollarını,
Uçursan üstümə hər səhər-axşam.
Bir saat yanımdan ayrı düşəndə
Deyirsən: Ay ana, mən darıxmışam.
Günəşə boylanan körpə fidansan.
Ucalır hər bahar boyun, ay qızım.
Ötür ömrümüzdən fəsillər, illər,
Çoxalır günbəgün istəyin, qızım.
Odlu məhəbbətin ağrısı
Yaman olur, quzum.
Az istə məni, az istə, qızım.

1971-ci il

XATİRƏLƏR İŞİĞİNDƏ TARİXİN QIZIL SALNAMƏSİ

Nazlı xanım Tahirova

Azərbaycan qadını əsrlər boyu cəmiyyətin həyatında müstəsna rol oynamışdır. Ulu nənələrimizin ümumiləşmiş obrazları olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un qadın surətləri böyük iradənin və mərdliyin parlaq nümunəsidir. Dünyaya bir günəş kimi doğmuş Odlar Yurdunun bugünkü yüksəlişində onun ayrılmaz parçası olan – tarixi mədəniyyətə və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik Naxçıvan diyarının qadınlarının da müqəddəs haqqı vardır. Onlar tarixin müxtəlif dövrlərində baş verən ictimai-siyasi hadisələrdə fəal iştirak etmişlər. Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısı olan Heyran xanım hələ XVIII əsrdə dövründən şikayətlərini öz qəzəllərində atəşin bir dillə bəyan etmişdir. XIX əsrdə Naxçıvanda yaşamış Qonçəbəyim öz şeirlərində insan mənəviyyatını alçaldan, onun şəxsiyyətini tapdalayan bir dövrə nifrətini bildirmişdir.

Ümumiyyətlə, bəşəriyyətin salnaməsi qadının ağır həyatından, cəmiyyətdə və ailədə onun asılı vəziyyətindən xəbər verir. Şərqdə isə qadının taleyi daha dözülməz olmuşdur. O sinfi zülm və ailə zülmü altında inləyirdi. 9 yaşlı qızlar ərə verilir, qadının təhsil alması böyük qüsur hesab edilirdi. Əslində mənəvi ölümə məhkum edilmiş qadın əbədi kölə olmaq istəmirdi. O, azadlığa, biliklərə can atırdı.

Azərbaycan xalqının böyük oğulları M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir və digər şair və yazıçılar qadın-

ların ağır həyatından kədər hissi ilə yazır, arzu edirdilər ki, onlar cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvləri olsunlar.

Rusiya imperiyası digər millətlərin kamil təhsil almasını istəmirdi və bunun üçün hər cür maneələr yaradırdı. Lakin xalqın təhsilə, elmə vurğunluğunun qarşısını almaq mümkün deyildi. İmkanlı adamlar yaradılan məktəblərə xeyriyyəçilik edirdilər.

Naxçıvan pedaqoji texnikumunda təhsil alan qızlar və müəllimlər. Ortada məktəbin müdiri Rəşid bəy Əfəndiyev, şair Hüseyn Cavid və Nazlı xanım

XIX əsrin sonlarında dərin düşüncəsi, ağılı, fitri istedadı ilə zülmət dünyasında danılduzutək parlayan naxçıvanlı qadın simaları görünməyə başlamışdır. Böyük demokrat M.Cəlililən səlflərindən olmuş İsa Sultan Şahxatınskınn qızı Leyla xanım Tiflisdə Qız İnstitutunu bitirdıkdən sonra Avropaya gedən ilk Azər-

baycanlı qadın kimi İsveçrə Universitetinin Tibb fakültəsinə daxil olmuşdur. İsa Sultan Şahxatınskinin digər qızı Adilə xanım isə əvvəlcə Tiflisdə, sonra isə Bakıda tibb təhsili alıb, Azərbaycan Dövlət Universitetinin tibb fakültəsinə bitirən ilk qız və professor vəzifəsini daşıyan ilk qadın olmuşdur.

C.Məmmədquluzadənin Qori Seminariyası yoldaşlarından naxçıvanlı Əbülqasım Sultanov öz bacıları Dilbər və Süsən Sultanovları Tiflisdə gimnaziyada təhsil almağa göndərmişdir.

Naxçıvandan təhsil almağa gedən qızlardan biri də Ə.Qəmküsarın qardaşı, C.Məmmədquluzadənin məsləkdaşı olan Nəcəfqulu Nəcəfovun nişanlısı və gələcək həyat yoldaşı Nazlı xanım Tahirova oldu. Onun ömür yolu 1890-cı ildən başlayıb 1977-ci ildə bitir. Maraqlı, mübarizəli, təhlükəli hadisələrlə və sürgün əzab-əziyyətləri ilə dolu 87 il. Bu yol Naxçıvandan başlayıb Bakıdan, İrəvandan, Qazaxıstandan, Göyçaydan keçir.

Nazlı xanımın Tiflisdə yaşayan məşhur hərbcisi və xeyriyyəçi olan qardaşı Yusif 1900-cü ildə onu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Bakıda açdığı Qızlar Seminariyasına qoyur. O, burada oxuduğu illərdə dövrün qabaqcıl maarifçilərindən dərs alır, Nəcəf bəy Vəzirov, Mirzə Ələkbər Sabir, Həsən bəy Zərdabi, Abdulla Şaiq, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevlə və digər görkəmli şəxsiyyətlərlə görüşür.

Nazlı xanım 1907-ci ildə seminariyanı bitirən ilk məzunlardan biri olur. Hacı Zeynalabdin Tağıyev seminariyanın məzunlarının hər birinə “Quran” kitabını avtoqrafla bağışlayır. Öz varidatını millətinin və xalqının yolunda sərf etməkdən əsirgəməyən H.Z. Tağıyev hər bir məzuna Nikolayın bir ədəd qızıl onluğunu da hədiyyə edir. Nazlı xanım həmin qızıl onluğu medalyon kimi düzəltdirib daim öz sinəsində gəzdirmişdir. Görkəmli rəssam Bəhrüz Kəngərlinin çəkdiyi rəsm əsərində də həmin medalyon təsvir edilmişdir.

Nazlı xanım sonra Tiflisdə yaşayan qardaşının yanına gəlir. Burada qardaşının yaxın dostu C.Məmmədquluzadə ilə görüşür. Onun Bakıda təhsil almasından məmnun olan C.Məmmədquluzadə deyir: “Qızım, sən təhsil almısan, qadınların gözünü açmağa çalış, cəsarətli ol, heç nədən qorxma!”.

Böyük ədibin bu xeyir-duası gənc Nazlının həyat yoluna işıq salır, onu qanadlandırır. Ailəsi İrəvanda yaşadığından Nazlı xanım bir müddət orada qalır. Demokratik fikirli ziyalıların, Nəriman Nərimanovun yaxından köməkliyi ilə İrəvan Qızlar seminariyasında ilk müəllimlik fəaliyyətinə başlayır.

1912-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Naxçıvana köçən Nazlı xanım burada yenidən açılmış Qızlar məktəbində əvvəlcə müəllim, sonra isə həmin məktəbin və pedaqoji məktəbin müdiri vəzifələrində çalışır.

Nazlı xanım Naxçıvanda əhalinin tam yarısını təşkil edən qadınları elmə, maarifə, mədəniyyətə qovuşdurmaq üçün fədakarlıqla çalışır. Onun yaxından köməkliyi ilə Naxçıvanda qadın klubları, pedaqoji məktəb yanında qızlar üçün xüsusi şöbə, Ordubadda qız məktəbi, corab arteli və s. açılır.

Nazlı xanım Naxçıvan qız məktəbində dram, tikiş, evdarlıq dərnləri, qiraət zalı açır. Əli Xəlilov “Naxçıvan teatrının tarixi” adlı kitabında yazır: “Məşhur müəllim və yazıçı Rəşid bəy Əfəndiyev 1917-ci ilin axırında Naxçıvanda Qızlar məktəbinin müdiri olarkən həmin məktəbin müəlliməsi ömrünü qadınların maarif və mədəniyyətə yiyələnməsi uğrunda mübarizəyə həsr edən Nazlı xanım Nəcəfova Rza Təhmasibin köməkliyi ilə məktəbdə qızlardan ibarət dram dərnyəi yaratdı. Bu, Naxçıvan tarixində görünməmiş hadisə idi. Bütün aktyorlar və qabaqcıl fikirli ziyalılar dram dərnyəinə kömək edirdi. Məşqlər həm Qızlar məktəbində, həm də Nazlı xanımın mənzilində gedirdi.

1917-ci il noyabr ayının 12-də cümə günü teatrın binasında qadınlar üçün gündüz Üzeyir Hacıbəyovun “Arşın mal alan” musiqili komediyası göstərildi. Tamaşada iştirak edən həvəskarlar öz rollarını yaxşı oynadılar. Həmin bu qadınlar truppasına rəhbərlik edən teatrımız onu rejissor, suflıyör, musiqi dəstəsi, qrim, paltar və başqa lazım olan şeylərlə təmin etmişdi. Rolları aşağıdakı qadın və qızlar ifa edirdilər:

Dilbər Sultanova

Soltan bəy – Süsən Sultanova,
Gülçöhrə – Dilbər Sultanova

Cahan xala – Gövhər Kəngərli

Əsgər – Günəş Kəngərli

Telli – Fatma Şeyxova

Vəli – Xanım Vəzirova”.

Mövhumatın və cəhələtin dəmir buxovları ilə zəncirlənmiş adamlar Nazlıya imkan vermir, onu hədələyirdilər. Nazlı xanım öz xatirələrində qeyd edirdi ki, o işə faytonla və iki nəfərin müşaiəti ilə gəlib-gedirdi. Onlar gənc Nazlıyı öldürmək məqsədilə onun yaşadığı mənzilin pəncərəsinin dəmir millərini kəsərək otağa girirlər. Xoşbəxtlikdən həmin gün Nazlı müəllimə Bakıya – Azərbaycan Qadınlarının I Qurultayına yola düşmüşdü.

1921-ci ildə Bakıda Azərbaycan qadınlarının I Qurultayı oldu. Qurultay nümayəndəsi olan Nazlı xanım Bakıdan qadın hərəkətinə dair xüsusi konsepsiya ilə qayıtdı. O, işdə püxtələşmiş qız və qadınlardan Səkinə Aslanova, Fatma Rəhimova, Günəş Kəngərli, Rübabə Əliyeva, Həcər Əlizadə ilə əl-ələ verib qadınlar arasında iş aparırdı.

1923-cü ildə Bakıda nəşrə başlayan “Şərq qadını” məcmuəsi qadın azadlığı uğrunda mübarizəni genişləndirmək üçün mühim bir məfkurəvi silah oldu. Məcmuənin ilk redaktoru Ayna Sultanova ilə yaxından əlaqə saxlayan Nazlı xanım məcmuədə tez-tez çıxış edir, Naxçıvan qadınlarının həyat və mübarizəsini, öz zəngin təcrübəsini bütün Azərbaycana yayırdı.

1925-ci ildə pedaqoji məktəbin ilk buraxılışından sonra Naxçıvanda müəllim kadrların sayı artdı. Məzunların bir çoxu savadsızlığı ləğv etmə kurslarında işləmək üçün rayonlara göndərildi. Artıq 1931-1932-ci illərdə Naxçıvanda savadsızlığın ləğvi üçün 108 məktəb açılmışdı.

Bakıda, Kirovabadda, Naxıvanda bitirdiyi pedaqoji kurslar, Rəşid bəy Əfəndiyevlə, Hüseyn Cavidlə, digər tanınmış ziyalılarla birgə iş Nazlı xanımı daha da püxtələşdirmişdi. Qız məktəbinin, Pedaqoji Texnikumun məzunlarının sayının ildən-ildə artması onu hədsiz dərəcədə sevindirir, yeni – daha yüksək amallara səsləyirdi.

Naxçıvanda qadınlar üçün maarifin ilk təməl daşını qoyan, əhali arasında savadsızlığın ləğvi sahəsində fəal, səmərəli iş aparan Nazlı xanım 1934-cü ildə Naxçıvan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin, 1936-cı ildə isə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin fəxri fərmanları ilə təltif olundu. Beşinci və altıncı çağırış Naxçıvan MR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə üzv seçildi.

1937-ci ildə onun həyat yoldaşı maarifçi və diplomat Nəcəfqulu Nəcəfov həbs olunaraq güllələnir. 1942-ci ildə isə Nazlı xanım xalq düşməninin arvadı kimi repressiyaya məruz qalaraq Qazaxıstana sürgün edilir. O, burada da müəllimlik fəaliyyətini davam etdirir. Onun iki azyaşlı uşağı böyük qızı Cəmilənin himayəsində qalır. Çətinliklər və məhrumiyətlər içərisində yaşayan Nazlı xanım İ.V.Stalinə və M.C.Bağirova dönə-dönə müraciət məktubları yazaraq günahsız olduğunu, körpə balalarının halına dözə bilmədiyini bildirir. 1946-cı ilədək Pavlodar şəhər məktəblərində rus dili fənnini tədris edir.

1947-ci ildə Nazlı xanım Naxçıvana qayıdır. 1949-cu ildə yenidən vətən dəyişikliyi edərək onu Göyçaya göndərilər. Nazlı xanım burada da müəllimlik fəaliyyətini davam etdirir. 1949-cu ildən 1954-cü ilədək Göyçayın Qaraməryəm və Alpout kəndlərində rus dili müəllimi işləyir. 1952-ci ildə həyat yoldaşına bəraət verildikdən sonra Nazlı xanım Naxçıvana qayıdaraq ömrünün

axırınadək – 1977-ci ilə kimi burada yaşayır və müəllimlik fəaliyyətini davam etdirir.

Naxçıvanda qadınlar üçün maarifin ilk təməl daşını qoyan, onları elmə, maarifə, mədəniyyətə qovuşdurmaq uğrunda fədakarlıq göstərən Nazlı xanımın əməyi yüksək qiymətləndirilərək 1957-ci ildə ona Naxçıvan MSSR Əməkdar Məktəb Müəllimi fəxri adı verilir, o fərdi təqaüdə layiq görülür. Xalqın, xüsusilə qadınların savadlanması və mədəniyyətə yiyələnməsi uğrunda ömrünün sonunadək mübarizə aparmış Nazlı xanım Tahirova – Nəcəfovanı təkcə Naxçıvanda deyil, bütün Azərbaycanda tanıyırlar. Adı və şəkli görkəmli Azərbaycan qadınlarına həsr edilmiş “Ömürlərdən səhifələr” bukletinə salınmış bu ictimai xadim və maarif fədaisinə məxsus şəkil və sənədlər Azərbaycan Respublika Tarix və İncəsənət muzeylərində, Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin Xalq Maarifi muzeyində qorunub saxlanılır.

Naxçıvanlıların bir neçə nəslinin müasiri olmuş Nazlı xanımın yetirmələri olan görkəmli şəxsiyyətləri saymaqla qurtarmaq olmaz. Onların içərisində onlarla elmlər doktoru, siyasi xadimlər, müxtəlif sahələr üzrə yüksək mükafatlara və fəxri adlara layiq görülmüş şəxslər vardır. Filologiya elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatı Laureatı Məmmədcəfər Cəfərov, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikası Dövlət Mükafatı Laureatı Zərifə Əliyarova, SSRİ-nin Xalq Həkimisi fəxri adına layiq görülmüş Mehdi Bağirov Nazlı xanımın şagirdləri olmuşlar.

Qürurluyam ki, adı və şəkli tarixin qızıl salnaməsinə – “Ömürlərdən səhifələr” bukletinə həkk olunmuş maarif fədaisi və

ictimai xadim Nazlı xanım Tahirovanın müasirlərindən biri də mən olmuşam. Onun özünün söylədiyi faktlar əsasında yazdığım очерк və məqalələr müxtəlif mətbuat orqanlarında dərc olunmuşdur. Naxçıvan Muxtar Respublikası Qadınlar Cəmiyyətinin sədri işlərkən Nazlı xanım Tahirovanın anadan olmasının 100 illik yubileyinin keçirilməsinin təşəbbüskarı və təşkilatçısı olmuşam.

Xalqımız Azərbaycanın azadlığı və inkişafı tarixinə qızıl səhi-fələr yazmış oğul və qızlarımızın xatirəsini həmişə əziz tutacaqdır.

BƏNİYYƏ NAŞAD

Nənəmin qardaşının gəlini idi Bəniyyə Naşad. Qohumluqdan əlavə həm də yaxın qonşu idik. Yaşlılardan eşitmişdim ki, həyat eşqli, nikbin ruhlu daim yeniliyə doğru can atan bu qadın ilk maarif qaranquşlarından biri kimi gəncliyində əmək fəaliyyətinə savad kurslarından başlamış, at belində ən ucqar dağ kəndlərində gedib çıxmış, Naxçıvan əhalisinin elliklə savadlanması yolunda böyük zəhmət çəkmişdir.

Şəkilə: Naxçıvan şəhər "Rüşdiyye məktəbi"nin
ünas (qızlar) şöbəsi. Ortada Hüseyn Cavid, orta
cərgədə sağdan birinci Bəniyyə Naşad

Bəniyyə Naşad

1941-ci ilin Böyük Vətən Müharibəsi dövründə gündüzlər orta məktəblərdə əsgər balalarına dərs demiş, axşamlar isə əlinə oraq alıb məhəllə briqadaları tərkibində taxıl biçininə getmişdir.

Səmimiliyi, qayğıkeşliyi, ağıllı məsləhətləri ilə çalışdığı kollektivin, yaşadığı məhəllənin, şəhərin bütövlükdə Naxçıvan elinin əzizi olmuşdu Bəniyyə xanım. Şeirinin, sənətin vurğunu idi. Özü də şeirlər yazır, poetik məqamın ən dərin qatlarına yenirdi.

Haradan idi bu ilham, bu yanarlıq? Niyə o, doğmalarına, qohumlarına, rəfiqələrinə elə hey Caviddən danışır, uzaq Sibir-dən gələnlərdən Cavidi soraqlayırdı.

Hüseyn Cavidin tələbəsi olmuşdu Bəniyyə xanım. Naxçıvan şəhərindəki rüşdiyyə məktəbinin ünas (qızlar) şöbəsində dərs demişdi ona böyük sənətkar. Ruhuna Cavid duyğusu hopmuşdu Bəniyyə xanımın.

Pedaqoji texnikumu, Naxçıvan müəllimlər İnstitutunu bitirdikdən sonra Cavidi bəşəri ideyalarla yaşayan filosof şair kimi daha dərinləndirən anlamış, böyük sənətkarı gənc nəsələ yaxından tanımaq üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir.

O vaxt Cavid yaradıcılığına bələd deyildim. Amma onu bilirdim ki, sinəsi Cavid məhəbbəti, Cavid şeiri ilə dolu olan Bəniyyə xanım fürsət düşən kimi böyüyə də, kiçiyə də öz müəllimindən danışır, “Cavid əfəndi belə deyirdi”, “Cavid əfəndi belə edirdi” – deyir, onun şeirlərini sinədəftər söyləyir.

Naxçıvan şəhəri 2 nömrəli qız orta məktəbində mənə dərs deyirdi Bəniyyə müəllim. Bizə qız məktəbinin şagirdi kimi davranmağı, yaxşı oxumağı tövsiyə edirdi. Hüseyn Cavidin “Qız məktəbində” şeirini də ilk dəfə ondan eşitmişəm:

- Yavrum, quzum. Adın nədir?
- Gülbahar.
- Pəki, sənın anan, baban varmı?
- Var.
- Nəsıl, zənginmidir baban?

- Əvət, zəngin, bəyzadə...
- Öylə isə geydiyən geyim nəçin beylə sadə?
- Yoxmu sənin incilərin, altun bilərziklərin?
- Söylə, varmı? Heç sıxılma...
- Var, əfəndim var. Lakin müəlliməm hər gün söylər: onların yox qiyməti,
- Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti...

Təəssüflənirəm ki, Bəniyyə müəllimin özünün yazdığı və bizə böyük şövlə oxuduğu “Cavidim, əfəndim, müəllimim mənim” şeirinin yalnız adı mənim yadımda qalıb. O, bu şeirini şagird dəftərlərini bir-birinə tikərək düzəltdiyi qalın kitabçaya yazmışdı. Həmin kitabçanın əvvəlki səhifələri ərəb əlifbası ilə, sonrakı səhifələri isə latın qrafikası və kiril əlifbası ilə yazılmışdı.

Yuxarı siniflərdə əla qiymətlərlə oxuduğum üçün mənə xüsusi qayğı ilə yanaşırdı Bəniyyə müəllim. Əlifba faciəsinin milli mənəvi dəyərlərimizə vurduğu zərbələrdən ürək ağrısı ilə danışır, xalqımızın əsrlər boyu yaratdığı tarixi, elmi və ədəbi irsinin öyrənilməsinin yeni nəsillər üçün çətin olacağını söyləyirdi. Mənə təkidlə deyirdi ki, gəl sənə ərəb əlifbasını öyrədim. Axşamlar mənimlə məşqul olurdu.

Hərfləri öyrəndikdən sonra mənə kiçik kitablar verirdi ki, onları oxuyum.

Ərəb əlifbası ilə nəşr edilən “Şərq qadını” məcmuəsinin abunəçisi olmuşdu, Bəniyyə müəllim. Evlərindəki kitab rəfində “Şərq qadını”nın çoxlu nömrələri sıralanmışdı. Mən böyük həvəslə onları oxumağa başladım.

Deyirlər ki, təsadüf zərurətin gerçəklikdən doğan təzahürüdür. Sən demə, bu əlifbanı öyrənmək gələcəkdə mənim karıma gələcəkmiş. Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində diplom müdafiəsi üçün “Şərq qadını” məcmuəsi Azərbaycanda maarif və mədəniyyətin inkişafı uğrunda mübarizədə”

mövzusunu təklif etdim. Təklifim alqışlandı və diplom işim əla qiymətə layiq görüldü.

Uzun illər jurnalist fəaliyyətimdən sonra tale məni milli yaddaşın saxlanacağı yeri olan AMEA-nın Folklor İnstitutuna gətirib çıxardı. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində (1881-1929) Tiflisdə Qafqaz Tədris dairəsi İdarəsi tərəfindən buraxılan Azərbaycan folklorunun toplanması və nəşr edilməsi sahəsində təqdirəlayiq iş görmüş “Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа” (SMOMPK) – “Qafqaz ərəziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu”nda (1881-1929), habelə həmin dövrdə Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə nəşr edilən “Dəbistan”, “Şəlalə”, “Məktəb” və digər məcmuələrdə ərəb əlifbası ilə dərc edilmiş folklor nümunələrimizi latın qrafikasına çevirərək nəşrinə nail oldum.

1941-ci ilin Böyük Vətən müharibəsi əməkdar müəllim, nikbin ruhlu şeirlər müəllifi Bəniyyə Novruzovaya ürək göynədən bir təxəllüs gətirdi – Bəniyyə Naşad.

Toyunun üçüncü günü əsgər getmiş qardaşı Həsənin itkin düşməsi, həyat yoldaşı iki körpə atası Əlinin 4 il faşist düşərgəsində ağılasığmaz işgəncələrə məruz qaldıqdan sonra ölümcül vəziyyətdə geri qayıtması və gənc yaşında vəfat etməsi, itkin düşmüş minlərlə Vətən oğlunun xatirəsi naminə naməlum əsgərin abidəsinin qoyulması – bütün bunlar mizrab olub Bəniyyə Naşadın köksündəki sarı simi dilləndirdi və o, ürək göynədən şeirlər yazmağa başladı.

Aşağıda Bəniyyə Naşadın bir neçə şeiri təqdim olunur.

ŞƏKLİN ÖNÜNDƏ (Müharibədə itkin düşən qardaşıma)

Durmuşam şəklinin qarşısında mən,
Yandırır könlümü qəmli gözlərin.
Qonca ikən açılmadan soldun sən,
Yandırır könlümü qəmli gözlərin.

O qara tellərin üzə tökülmüş,
Bənövşələr tək boynun bükülmüş.
Ahu baxışların hara dikilmiş,
Yandırır könlümü qəmli gözlərin.

Gəlir xatirimə gənclik çağların,
Nəşəli günlərin, xoşbəxt anların.
Nədən qüssələnib şən baxışların,
Yandırır könlümü qəmli gözlərin.

Gül əkdin bağçanda tikanlar bitdi,
Arzun, əməllərin zay olub getdi.
Şəmin namərd faşist əlində söndü,
Yandırır könlümü qəmli gözlərin.

Səadət üçcə gün nəsibin oldu,
Gəlinlik otağın nə tez pozuldu.
Söndü xonça şəmin, tər gülü soldu,
Yandırır könlümü qəmli gözlərin.

Anan sinədağlı getdi dünyadan,
Ayrıldın sevdiyın nazlı sonadan.
Mərd igidlər qisas aldı düşməndən,
Yandırır könlümü qəmli gözlərin.

ÖLÜRƏM **(Ərtoğrula ithaf)**

Tale zəbun oldu, cavan ölürəm,
Ciyərlərim al qan oldu ölürəm.
Dərdimə tapmadım loğman ölürəm,
Əcəl gəldi mənə mehman ölürəm.

Gül-çiçəyim oldu xəzan ölürəm,
Laləli gülzarım viran ölürəm.
Bülbül edir nalə, fəğan ölürəm,
Əcəl gəldi mənə mehman ölürəm.

Atama atdılar böhtan ölürəm,
Evini etdilər talan ölürəm.
Sibirə yollandı karvan ölürəm,
Əcəl gəldi mənə mehman ölürəm.

Eşqim, məhəbbətim pünhan ölürəm,
Gözlər tökür qanlı giryən ölürəm,
Yetmədim vüsala nakam ölürəm.
Əcəl gəldi mənə mehman ölürəm.

Bizə qənim oldu düşmən ölürəm,
Təxtimiz çevrildi, peşman ölürəm.
Anadan, bacıdan nigaran ölürəm,
Əcəl gəldi mənə mehman ölürəm.

MƏN İSTƏRƏM

Mən istərəm bu cahən hər an nura boyansın,
İstərəm məhkum xalq çamurluqda dolansın.
Mən istərəm aləmə yayılsın sülh sədasi,
İstərəm canlansın zalimlərin qovqası.
Mən istərəm cavanlar al qana boyanmasın,
Vətənimin üstünü qara bulud almasın.
Dünya cənnətə dönsün, insan xoşbəxt yaşasın,
Hər yanda bahar olsun, qışdan əsər qalmasın.

Kəsilsin nalə səsi, başlansın toy-düyünlər,
Analar layla desin, xara geysin gəlinlər.

Körpələrin qəlbinə fərəh, nəşə saçılsın,
Vətənin evladları qonça kimi açılsın.

Qəm nədir, qüssə nədir qoy insanlar bilməsin,
Mərmilərin səsindən körpələr oyanmasın.
İstəmərəm iblisin dünyada üzü gülsün,
İstərəm ki, “hərb” sözü lüğətlərdən silinsin.

AYRILIQ

Dikilib yoluna həsrət gözlərim,
Ürəyimdə vardı gizli sözlərim.
Axtarıram, qan-yaş tökülür gözlərim,
Salıbdı canımı oda ayrılıq.

Axtarıram səni tapa bilmirəm,
Dərdini dərdlərə qata bilmirəm.
Atəş alıb canım, yata bilmirəm,
Salıbdır canımı oda ayrılıq.

Sən mənim ətirli, solmaz gülümdün,
Çağlayan şələləm, coşğun selimdin.
Bu xəzan çağımda tutan əlimdin,
Salıbdı canımı oda ayrılıq.

“...YOXSA DÜNYA MƏHV OLAR!!!” (Memuar)

Deyirlər ki, insan bütün ömrü boyu aldığı məlumatların tən yarısını yeddi yaşnadək əldə edir. 1941-1945-ci illərin Böyük Vətən müharibəsi başlayanda yeddi yaşına təzəcə qədəm qoymuşdum. Həmin müharibənin qurtarmasının 70 illiyi ərəfəsində sövqi-təbii olaraq məndə ömür kitabımın ilk səhifələri ki-

mi yaddaşıma həkk olunmuş erkən təəssüratlarımı, özümün və ailəmizin həyatında baş verən olayları qələmə almaq istəyi doğdu. Uzun illər boyu məni düşündürən, insanlıq duyğularımı rıq-qətə gətirərək qəlbimi göynədən, beynimdə səhifələnmiş hazır memuarı vərəqlərə köçürməyə başladım. Köçürdükcə keçmiş mənfur müharibənin törətdiyi dəhşətlərlə yanaşı, bu gün dünyanın müxtəlif yerlərində sel kimi axıdılan nahaq qanların, yetim qalmış məsum körpələrin, ağ saçlı müdrik qocaların, nakam şəhidlərin ah-naləsi qulaqlarımda əks-səda verərək, qəlbimdə emosional təsirə malik monumental bir kompozisiya yaratdı: "...Yoxsa dünya məhv olar!!". Haradansa ağıma gəldi ki, kitab üçün seçdiyim sonluğu həm də əsərin əvvəlinə salım. Üzümü dünyanın intəhasız gərdişinin indiki zaman kəsiyində yaşayan insanlara tutub hayqırım:

“Bəs deyilmi, ey insanlar, töküldü qan, axdı qan!
Bəs deyilmi, ana torpaq su içdi göz yaşından?
Yer üzündə dostu olsun gərək insan insanın,
Qəlbimdəki bu arzular arzusudur zamanın.
Mən anayam, ürəyimdə yerin, göyün dərdi var,
Sülhə gəlin, ey insanlar, yoxsa dünya məhv olar!!!”

Ay Günəş deyil, amma cənub gecələrini lap Günəş kimi nura qərq edir. Mavi səmanı naxışlayan ulduzlar sanki yerə daha yaxın olur. Belə gecələrdən birində qədim Naxçıvan şəhərinin şərqində yerləşən böyük bir təpənin üstündə oturmuşdum. Anam məhəllə qadınları ilə birlikdə yamacda taxıl biçirdi.

Qarşımda ecazkar bir mənzərə açılmışdı. Uzaqlarda qıvrıla-qıvrıla axıb gedən Araz çayı Ay işığında bərq vurur, vadiyə qeyri-adi gözəllik bəxş edirdi. Yaxınlıqda axan Tutluq çeşmənin şırıltısı, biçilən taxılın müqəddəs ətri, sərin meh məni xumarlandırır. Qəfildən zəmidən bir səs havalandı:

Dəryada gənim qaldı, sona bülbüllər,
Biçmədim zənim qaldı, sona bülbüllər,

Naz çəkdim, qəmzə çəkdim, sona bülbüllər,
Mənə də qəmim qaldı, sona bülbüllər.

Oxuyan qonşumuz Səkinə xala idi – məhəlləmizdən ilk olaraq könüllü əsgər gedən Yusif əminin həyat yoldaşı. Onu “Əsgər ailəsi” deyə çağırırdılar. Yusif əminin ardınca bütün qonşu kişilər, yeniyetmələr könüllü olaraq cəbhəyə yollandılar. Nənəm deyirdi ki, şəhərdə başıpapaqlı qalmayıb. Taxıl zəmiləri vağamlayıb tökülür, elin ruzisi məhv olur.

“Hər şey müharibə üçün!” şüarı hamının qəlbinə hakim kəsilmişdi. Qadınlar üzük, sırğa, boğazaltı, silsilə, qolbaq və sair bəzək əşyalarını, samovar, mis qazan, dəmkeş və digər mətbəx ləvazimatlarını Müdafiə Şurasına təhvil verir, gündüzlər müxtəlif iş yerlərində kişiləri əvəz edir, gecələr məhəllə briqadaları tərkibində taxıl biçməyə, digər kənd təsərrüfatı işləri görməyə gedirdilər.

Uşaq bağçasının müdiri işləyən anam da Şahab məhəlləsi qadınlarından ibarət briqadaya yazılmışdı. İlk dəfə biçinə getməyə hazırlaşan anama yalvarırdım ki, mənə də özü ilə aparsın. Amma nənəm icazə vermir. “Biçin uşaq yeri deyil, ilan, çayan olar, gecə vaxtıdır” – deyə təkid edirdi. Nəhayət nənəmi razı salla bildim. Anamla birlikdə yola düşdük. Səkinə xaladan başqa biçinə gedənlərin heç biri ömründə bir dəfə də olsun taxıl biçməmişdi. “Əsgər ailəsi” yol boyu qadınlara müxtəlif məsləhətlər verərək deyirdi: “Ehtiyatlı olun, qıçlarınızı biçərsiniz”.

Dəqiqələr ötür, mənə yuxu basırdı. Birdən kimsə “Of!” – deyə qışqırdı. Anamın səsinə dərhal tanıyıb onun yanına qaçdım. Mənə elə gəldi ki, anamı ilan vurdu. Arvadlar oraqlarını yerə atıb onun yanına yığışdılar. Ayağı al-qan içində idi. Orağı qıçına vurmuşdu. Səkinə xala başındakı nimdaş yaylığını açıb kənarından bir qədər cırdı və onu yandıraraq külünü anamın yarasına qoyub bağladı. Orağ sümüyə dəymişdi. Anam bir neçə gün nəinki biçinə, heç işə də çıxıb bilmədi. Amma evdə də bekar oturmadı.

Nənəmin yorğanlarımızdan çıxardığı yundan əyirdiyi iplərdən dörd cüt corab toxudu. Nənəm Zərifəyə və mənə də corab toxumağı öyrətmişdi. Bütün ailələrdə olduğu kimi biz də corabları cəbhəyə göndərmək üçün toxuyuruq. Artıq on beş cüt corab hazır idi. Anam işə çıxan gün onları Müdafiə Şurasına təhvil verdi. Bir dəfə:

– Ay nənə, daha yorğanlarımızda yun qalmadı ki... – dedim.

– Qabaqdan qış gəlir, bala, ilk növbədə cəbhədəkiləri düşünməliyik. Heç olarmı ki, biz burada isti yorğan döşəkdə yataq, onları yaddan çıxaraq? Kim bilir, bəlkə bu toxuduğumuz corablardan biri elə atana qismət olacaq.

Müharibə başlamazdan əvvəl ailəmiz xoşbəxt idi. Atam torpaq şöbəsində işləyirdi. Onu ildə bir dəfə Bakıya kursa çağırırdılar. Bu çağırış bizdə böyük sevinc doğururdu. Çünki onun Bakıdan göndərdiyi “pasılka”larda mənə və bacılarıma paltar, ayaqqabı və şirniyyat olurdu. Kursdan qayıdan atam paytaxtda baxdığı tamaşalar haqqında böyük həvəslə danışırdı. Onun “Şah İsmayıl” haqqında danışdıqları nənəmin nağıllarından da maraqlı olurdu. Alçaqlı, ucalı dağlar keçidində pələng dərisi geymiş əliqılınclı Ərəbzəngini təsvir edəndə qorxudan tüklərim biz-biz olur, anamın qucağına qısılırdım.

Biz üç bacı idik. Zərifə, mən və kiçik bacım Tamiyə. Bizimlə yaşayan Səkinə nənəm (anamın anası) gecə-gündüz Allaha dua edir, nəzir-niyaz verirdi ki, bir qardaşımız da olsun. Nənəm xətrimizə dəyməsin deyə bizi əzizləyib deyirdi:

Qızdı, nazdı,

Yüz tümən azdı.

Min tüməni gətirin,

Bu qızı bizdən götürün.

Allahın lütfü ilə qardaşımız dünyaya gəldi. Qulağına babamız Kərim Sultan Kəngərlinin adını çağırırdılar.

O vaxt şəhərdə avtomaşın yox dərəcəsinə idi. Atam rayonlara at ilə gedərdi. Onu rayona ezam edəndə mütləq evə baş çəkər, nə vaxt qayıdacağını bildirərdi. Evdən çıxıb ata minmək istəyərkən hələ ayağını üzəngiyə qoymamış yanına qaçıb mənə də ata mindirib məhəllənin qurtaracağına qurtaracağına aparmağı xahiş edər, “oradan özüm qayıdaram” – deyərdim. Atam bu xahişimə həmişə əməl edər, həm də mənə məhəllənin qurtaracağına deyil, daha uzağa aparar, sonra isə gətirib qapımızın ağzında düşürərdi. Bunu görə nənəm qaramca danışar, “vallah, bu qız oğlan olacaqmış” deyərdi. Atam saçımı da oğlansayağı vurdurardı. O, “tük uşağı sıxır” – deyər bizi dəlləkxanaya aparar, oradan çıxanda müxtəlif oyuncaqlar və şirniyyatlar alardı. Böyük bacım həmişə saçımı kəsdirməkdən imtina edər, “istəyirəm ki, mənə də Tərlənin kimi uzun saçlarım olsun” – deyərək qonşu qızın adını çəkərdi. Mənə isə heç nə vecimə deyildi, tək atam mənə oyuncaq, limonad alsın.

Xoşbəxtliyimiz davam edirdi. Mən və kiçik bacım TAMILƏ anamın işlədiyi uşaq bağçasında tərbiyə alırdıq. Sarı, qıvrım saçlı, yanaqları qızılgül rəngli, mərmerdən yonulmuş kuklaya bənzərən TAMILƏni ailədə, məhəllədə, uşaq bağçasında hamı sevir, əzizləyirdi. Onun şaqraq gülüşlərini eşidən nənəm tez-tez deyirdi: “Başıma xeyir, bu qız nəzərə gələcək”. Elə nəzərə də gəldi.

Bir dəfə anam maarif şöbəsinə iclasa getmişdi. Qəflətən TAMILƏnin hərərəti yüksəldi. Tərbiyəçi Göyçək xanım uşağın başı üzərində dayanıb tez-tez onun tərini silirdi. “Anamı istəyirəm, anamı istəyirəm” – deyər TAMILƏ sızıldayırdı. İclasdan qayıdan anam uşağın vəziyyətini görüb özünü itirdi. TAMILƏ “qarpız istəyirəm” dedi.

Axşamçağı idi. Anam tələsik yaxınlıqdakı bazara qaçdı. Qayıdanda əlində balaca bir yemiş vardı. Bazar sovuşduğundan qarpız ala bilməmişdi. Anam TAMILƏni geyindirib qucağına aldı.

Uşaq yemişi bağına basmışdı. “Söyüdlü bilan” deyilən küçə ilə üzü aşağı evə gedirdik. Həyəcandan tərləmiş, yanaqları köz kimi qızarmış anam “Tamoş, yemişi ver bacıya, evdə kəsərik” dedi. Evə çatan kimi uşağı soyundurub yatağa uzandırdılar. İş vaxtı qurtardığından atam da gəlib çıxdı. Və dərhal həkim dalınca getdi. Qonşuluqda yaşayan anamın əmisi qızı Məhcəbin və dayısı arvadı Hüsniyyə xanım gəldilər. Onlar əllərində gətirdikləri alma, armud və konfetləri uşağın yanına qoydular. Anam yemişi kəsib bir balaca Tamoşun ağzına qoydu. Amma uşaq onu çeynəyib uda bilmədi.

Atam ağ saçlı bir həkimlə qayıtdı. Arvadlar qonşu otağa keçdilər, həkimin nə dediyini bilmirəm, arvadlar “təb olub” – deyə pıçıladaşdılar. Tamilə elə həmin gecə dünyasını dəyişdi.

Ailəmizin xoşbəxtliyinə dəyən ilk zərbə belə oldu. Səhəri gün evimiz yasa gələnlərlə dolub-boşalırdı. Zərifə ilə mən qonşu otaqda bir küncə qısılib oturmuşduq. Bərk ac idik. Hüsniyyə daycanının öz evlərində hazırlayıb gətirdiyi neft maşınkasının üstündə həzin-həzin qaynayan tər-xunlu küftənin ətri evi başına götürmüşdü. Elə bu vaxt pəncərədən nənəmin eyvana çıxdığını gördük. Əlində qonşuların dünən Tamoşa gətirdikləri meyvələr və şirniyyat var idi. Elə bildik ki, onları bizə verəcək. Eyvana çıxanda nənəmin əlindəkiləri damın üstünə tulladığını gördük.

– Ay nənə, niyə atırsan? – deyə hər ikimiz dilləndik.

– Onu yeməzlər, bala! – deyə nənəm cavab verdi.

“Görəsən qıpqırmızı almanı, Ordubad armudunu, konfeti niyə yeməzlər?” sualı ağıma hakim kəsildi və yaşım artdıqca bu sözlərin hikmətini anladım.

* * *

Qardaşım səkkiz aylıq olanda atam əsgər getdi. Bu elə bir vaxt idi ki, iki gün əvvəl qonşumuz Mələk xalanın əri barədə “qara kağız” gəlmişdi. Atam sübh tezdən evdən çıxmalı idi.

Anam, nənəm və Mahuparə bibim ona yol tədarükü görürdülər, neft maşınkasının üstündə halva çalır, xıslın-xıslın pıçıladaşırdılar. Gecədən xeyli keçsə də yata bilmirdim. Yorğanı başıma çəkib səssizcə ağlayırdım. Səbh çağı atam evdən çıxarkən nənəm üç dəfə onun başına fırlandı. Əllərini göyə qaldırıb “Allahım, Ağa müharibədən sağ-salamat qayıtsın, ondan sonra mənə üç gün ömür ver” – deyib yaylığının ucu ilə gözlərini sildi. Anamla bibim də atamı yola salmaq üçün onunla birgə evdən çıxdılar. Nənəm onların dalınca su atdı.

Atamın yoxluğunu hər dəqiqə hiss edirdim. Daha məni ata mindirən, oyuncaq alan yox idi. Saçlarım uzanıb çiynimə tökül-müşdü. Bir dəfə döngəmişə bir atlı burulduğunu gördüm. Hərbi geyimli atlının atam olduğunu zənn etdim. Ürəyim şiddətlə dö-yünməyə başladı. Axı, atama demişdim ki, qayıdanda atla gəlsin. Məhəllə uşaqları bildirdilər ki, Minurə xalagilin yaşadığı böyük zirzəmini hərbiçilər üçün tərəvəz anbarı ediblər, atlı da bu iş üçün gəlib.

Evvə gəldim. Nənəm paltar şkafinin qapılarını taybatay açıb nə isə axtarırdı. Gözüm atamın paltosuna sataşdı. Mənə elə gəlirdi ki, o indicə paltonun içərisindən peyda olub saçlarımı sıgallayıb deyəcək: “Demişdim ki, axı darıxmayın, tez gələcəyəm”.

Nənəmi kimsə səslədi. O, otaqdan çıxan kimi şkafin içərisinə qalxıb atamın paltosunu iyləməyə başladım. Atam cavan idi, yaraşlıq idi, ondan həmişə “Meşə” ətrinin iyi gəlirdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu iyə dünyada təkraredilməzliyi ilə seçilən ikinci bir iy – atamın iyi qarışdır. Nənəmin qayıtdığını hiss edib yan otağa keçdim. Üzü üstə çarpayıya yığıldım. Hıçqırıqlarımı güclə boğurdum. İstəməirdim ki, nənəm məni bu vəziyyətdə görsün. Bilirdim ki, qəhərlənəcək. Ürəyimdə müharibə başlayandan bəri böyüklərdən tez-tez eşitdiyim sözləri təkrar edirdim: “Hitlerin evi yıxılsın!”.

Yerimdən qalxıb cəld bir hərəkətlə əlüzyuyana tərəf qaçdım. Üzümü yuyub quruladım. Mühəribə məndə yaşımaya xas olmayan duyğular yaratmışdı. İstəyirdim ki, ağladığımı heç kəs bilməsin. Amma bəzən uşaq düşüncələrim bu hüdudu aşırırdı. Yenidən paltonu iyləyib “ay nənə, atamın qoxusu gəlir” – dedim. Nənəm məni bağına basıb öpərək “İnşallah atan qayıdıb gələcək, yenə o paltonu geyəcəkdir” – dedi.

Şəhərdə quru çay, kibrit tapılmırdı. Adambaşına verilən çörək norması heç kəsi doyurmurdu. Bəmənəliyindən qalmayan “Əsgər ailəsi” deyirdi ki, evdə inanılmış adam yoxdur. Uşaqların hansını çörək almağa göndərirəmsə, evə yarısını gətirib çıxarırdı. Məhəllə uşaqları ilə birlikdə şəhəratrafi otlaqları gəzib çöl pencərləri – qazayağı, sarmaşığı, unluca, şomu və sair yığıb gətirirdik. Evdə onları qaynadıb bişirirdilər, qatıqlayıb yeyirdik. Nənəm hərdən xanatlardı, dəli dolma da bişirirdi.

Ondan soruşurduq ki, heç dolma da dəli olar? Nənəm gülərək “ət olmayan yerdə olar” – deyə cavab verirdi.

Kibrit tapılmadığından hər axşam qapı-qapı gəzir, kimin evində od varsa burulmuş kağızı yandırır evə qaçırırdı. Bir dəfə Tutu xalagildən od gətirməyə getmişdim. Həyət qapısından nə qədər çağırıdım, heç kəs çıxmırdı. Aşağı düşüb evə yaxınlaşdım. Qapı açıq idi. Qapağı qaldırılmış böyük bir sandığın yanında oturmuş Tutu xalanın qarşısında içərisində bir ağ örpək və bir nişan üzüyü olan boxça açılmışdı. Gözlərindən sel kimi su axırdı. Ona heç nə deyə bilməyib həyətdən çıxdım. Maral xalagildən od götürüb evə qayıtdım. Gec gəldiyim üçün nənəm məni qınadı. “Ay nənə, Tutu xalagildən od götürə bilmədim. Qabağına bir boxça açmışdı, içində də bir ağ örpək və bir üzük var idi. Elə ağlayırdı ki...” – dedim. Nənəm: “Anası ölsün, Rəfinin nişan şeyləridir onlar” – dedi.

İki ay əvvəl Rəfinin qara xəbəri gəlmişdi. Onu xatırladım. Qonşu Surə xalanın oğlu Rəhimlə möhkəm dost idilər. Onları

axırınıcı dəfə Rəhimin atası Bayraməli əmi ilə birlikdə damlarının aşağı hissəsinə sement çəkəndə görmüşdüm. Barmaqları ilə yaş sementin üstünə belə yazmışdılar: “Rəfi+Rəhim”. Yolumun üstündə olan pozulmaq bilməyən bu yazı uzun illər məni düşündürdü. Qəlbimi göynətdi. Nəhayət orta məktəbin yuxarı siniflərində oxuyarkən beynimdə bir şeir misralandı – mənim ilk şeirim:

Müharibə olmasın!!!

Qəlbindəki təlatüm duyulurdu üzündən,
Ana açdı sandığı, sellər axdı gözündən.
O bir nişan üzüyü, bir ağ örpək çıxardı,
Vaxtilə bu şeylərin gənc bir sahibi vardı.
Vətənin dar günündə o sarıldı silaha,
Odlu vuruşmalardan qayıtmadı bir daha.
Ananın bu halına mən ürəkdən yanırım,
Bir anlığa özümü mən də ana sanıram.
Qəlbimdən bir səs gəlir: Müharibə olmasın!
Qoy nişan üzükləri sandıqlarda qalmasın.
Müharibə olmasın! Müharibə olmasın!!!

Yaşımın üstünə yaş gəldikcə müşahidələrim şeirə çevrildi.

TOYDA

Həyət adamlarla dolu, tar səsi, kaman səsi,
Yerə, göyə sığmayır, cavanların həvəsi.
Eyvandasa bir oğlan durub xəyala dalmış,
Onun qara gözləri görən niyə yaşarmış,
Axı bir zamanlar o çox qəşəng rəqs edərdi,
Vətənin dar günündə ayağının birini
Vətənə qurban verdi.
Qardaşım, qoy qəlbini qüسسə, kədər almasın.
Ayağına baxanda qanın heç qaralmasın.
Ona görə özünü şikəst elədin ki, sən
Vətən məğlub olmasın.

ƏBƏDİ ÜNVAN

Məzarı olmaq da bir səadətdir.
Yerin, abədi ünvanın bəlli.
Varlığının, yoxluğunun təcəssümü olan
Soyuq daş insanlara təsəlli.
Bir damla isti göz yaşsı,
Qarlı qış günündə çiçək töhfəsi,
Səni sənsiz yaşadanların qəlbinə
Bir duyum rahatlıq,
Məzarına yaraşlıq.

Qara qaşlı, gürşad saçlı bir igid boylandı
Bu axşam evlərin mavi pəncərəsindən.
Qəlbində həzin bir nisgil,
Gözlərində intəhasız soraq.
Atamı axtarıram,
30 il əvvəl onu cəbhəyə yola salmış anam.
O vaxt üç yaşım belə deyilmiş tamam.
İndi özüm atayam.
Qəlbimin kövrək tellərinə sinib ata həsrəti,
Cəbhəçi dostlarından öyrənmək istəyirəm
Bir acı həqiqəti:
Adı bu, famili bu.
Bəlkə biləniniz var,
Atam hansı şəhərdə, hansı yerdə vuruldu?

Qışı bərk soyuq, yayı çox isti keçən (kontinental iqlimli) Naxçıvanın əhalisi əvvəllər payız girər-girməz qış tədarükü görərdi. Kimi qoyun alıb qovurma qovurar, kimi aldığı meşə odunlarını doğrayıb zirzəmisinə daşıyar, kimi tənəbidə üzüm salxımları, heyva, armud asar, çillə qarpızı yerləşdirərdi. Qonşu qadınlar bir-birinə kömək edərək hər biri təndirdə 3-4 pud unun lavasını yapıb çardağa vurur, ərişdə kəsib qurudar, dəstərdə yarma

çəkər, alça, ərik qurusu, ələyəz, əvəlik və s. alıb torbalara yığar, tedarük etdikləri tomat, turşu bankalarının ağzını açıb yoxlayardı.

Evimizin bərəkəti sanki atamla getmişdi. Qış üçün heç bir hazırlıq yox idi. Adambaşına verilən çörək norması heç kəsi doyurmurdu. Mühəribə hər şeyi üstəlmişdi. Böyüklü-kiçikli hamı ailəyə bir kömək göstərmək barədə düşünürdü. Buğda zəmiləri biçilib qurtardıqdan sonra yerə düşmüş tək-tük sünbüllər də qorunurdu. Onların hamısı yığılıb dövlətə təhvil verilirdi. Taxıl zəmilərinin kənarına belə bir şüar vurulmuşdu:

“ Torpağa düşməsin havayı bir dən,
Çörək bol olarsa basılmaz Vətən”.

Biçindən sonra xüsusi briqadalar yerə düşmüş sünbülləri də yığırdılar. Yalnız bundan sonra zəmilər nəzarətsiz buraxılırdı. Məhəlləə uşaqları ilə birlikdə həmin sahələrə gedir, gözdən qaçmış tək-tük sünbülləri torbalarımıza yığıb evə gətirirdik. Nənələrimiz həmin sünbülləri ovur, əfsəyir, buğda çıxarır və onu qaynadıb qurutduqdan sonra dəstərdə (əl dəyirmanı) çəkərək qış üçün yarma hazırlayırdılar. Ət, yağ tapılmırdı. Ailələrə verilən az miqdarda pambıq yağı ilə ötüşmək mümkün deyildi.

Yay tətili vaxtı məhəlləmizdəki ikimərtəbəli məktəb binasının qarovulu Şirzad əmidən icazə alıb ikinci mərtəbəyə qalxırdıq. Pəncərələr açıq olduğundan siniflərə çoxlu sərçə dolurdu. Biz içəri girən kimi onlar kütləvi surətdə uçub gedirdilər. Amma yenə də ikisi-üçü qalırdı. Pəncərələri və qapını örtüb biz yerdə, sərçələr göydə onları o qədər qovurduq ki, axırda saplağından qopan yetgin meyvə kimi tappıltı ilə yerə düşürdülər. Elə öz halımız da onlar kimi olurdu. Amma dərhal boğazlarını üzüb, tük-lərini təmizləyərək evə aparırdıq. Nənələrimiz üzümüzü danlayar, amma sərçəni də bişirərdilər.

Evə aparmağa bir şey tapmayanda balaca qulplu qabı götürüb həyətimizdəki güman yerim olan böyük tut ağacının şah

budağına çıxırdım. Belə vaxtlarda nənəm əsəbiləşər, ağacın altına gələrək hirsələ mənə deyərdi:

– Düş aşağı, qız uşağı ora çıxmaz. Mən isə qabı tutla doldurmamış ağacdan düşməzdim.

Tutu silkələyib qurudur, qış üçün saxlayırdıq. Sonralar nənəm həmişə deyərdi ki, bizi müharibədən bu tut ağacı çıxardı. Zamanın intəhasız gərmişində o tut ağacı yoxa çıxdı. Hərdən yuxularda görürəm onu:

Tut ağacım, tut ağacım,
Aman yerim, güman yerim.
Xatirələr qanadında
Yaşatdığım pənah yerim.

İndi Aygün Səmədzadənin Zakirə Abdullayevanın sözlərinə bəstələdiyi “Tut ağacı” mahnısının xatirələr işığında keçmişə qayıdıram.

Yaşımızın az olmasına baxmayaraq qadınlarla birlikdə kolxozların, habelə ətraf kəndlərin camaatının mal-qarasının otarıldığı Naxçıvan çayı vadisinə qışda yandırmaq üçün təzək yığmağa gedirdik. Səkinə xala deyirdi ki, hər şeyin bir qaydası, təzək yığmağın isə iki qaydası var. Bu o demək idi ki, birinci gedişdə təzəkləri qurumaq üçün o biri üzünə çevirmək, etiketləmək, onlar quruduqdan sonra isə yığmaq lazımdır. Etiketlər kiçik çay daşlarından, qısa və uzun çör-çöplərdən ibarət olurdu. Təzək işi qurtardıqdan sonra hamı çayda çimirdi.

Bir dəfə çimmək üçün çayın sahilinə yığılmışdıq. Çay çox gur gəlirdi. Ayağımı uzatdım ki, dərinliyini yoxlayam. Su məni çəkdi, əlimi yaxında olan Səriyyənin yaxasına atdım. Paltarları ətəyinədək cırılıb ikiyə bölündü. Dalğalar məni ağuşuna alıb apardı. Qadınlar və uşaqlar məni xilas etmək üçün çay axarı aşağı qaçır-dılar. Ən qabaqda yaxın qohumum və rəfiqəm Mahirə ağlaya-ağlaya qaçırdı. Bir də gördüm ki, dalğalar məni böyük bir daşın üzərinə qoydu. Qadınlar əl-ələ verərək suya girib məni çıxardılar.

Məhəlləmizdə 30-a yaxın əsgər uşağı vardı. Böyüklər kimi bizim də fikrimiz-zikrimiz müharibə ilə əlaqədar idi. Vaxtaşırı olaraq təyyarələrin şəhərə səpdiyi “листовкалар” sovet ordusunun düşmən istiqamətində irəlilədiyindən xəbər verir, bizi ruhlandırır. Buna görə də göydə təyyarə görünən kimi hamımız bir ağızdan “aeroplan, kağız tök, aeroplan, kağız tök” deyə qışqırırdıq.

Yaşı keçdiyindən əsgərliyə yaramayan Kərim ağa məhəlləmizin poçtalyonu idi. Onu uzaqdan görən kimi dəstə ilə qabağına qaçıb “Kərim ağa, bizə məktub var? Kərim ağa, bizə məktub var?” – deyə səs-səsə verirdik. O, çiyindən asdığı köhnə dəri çantasını yerə qoyub, üçkünc əsgər məktublarının üstünü oxuyar, kimisə sevindirirdi. Bütün fikrimiz-zikrimiz cəbhədəki atalarımızın yanında idi. Qəcələ görən kimi bir ağızdan deyirdik:

Qəcələ, qəcələ, can qəcələ,
Can sənə qurban, qəcələ.
Get atamdan xəbər gətir,
Sənə verim dən, qəcələ.

O zamanlar Naxçıvan camaatı sərin olsun deyə gecələr damların üstündə yatırdılar. Hərdən qonşu qadınlar damlardan birinin üstünə yığışb Ayı aynaya salırdılar. Kirpiklərini qırpmadan ayın aynadakı əksinə baxaraq görmək istədikləri əsgəri gözləyirdilər. Gərgin emosional vəziyyət keçirdikləri belə anlarda onların bəzilərinin gördükləri həqiqət olurdu. Arifə xala aynaya xeyli baxdıqdan sonra əllərini üzünə basıb hönkürtü ilə ağlamışdı. O, yaralı həyat yoldaşının xərəkədə aparıldığını görmüşdü. Bundan beş gün sonra ərindən məktub gəlmişdi. O yazırdı: “Başımın yaralanmışam. Mozdokda qospitalda yatıram. Uşaqlardan muğayət ol...”

Qonşumuz Məsmə xala rəhmətə getmişdi. Onun əri Rza əmi və böyük oğlu Mahmud cəbhədə idilər. Ortancıl oğlu Əkrəm hərbi şəhərcikdə işləyir, evə gecə yarısı gəlirdi. Yeddi yaşlı

Kərim və məktəbli Tərən qarənliq düşəndən sonra qorxurdular. Ona görə də hava qaralan kimi onlara yığışır, sabah nə iş görə-cəyimizi planlaşdırırdıq. Qonşu Pirqəmiş məhəlləsinin və bizim Şahab (Şahbanular) məhəlləsinin uşaqları ordu təşkil edərək müharibə oyunu oynayırdıq. Oğlanlı-qızlı günəbaxan kollarından, ağac budaqlarından at minərək hücumə keçirdik. Yaşca bizdən böyük olan Maqsud sarı konserv qablarını doğrayaraq müxtəlif orden və medallar düzəltmişdi. Ordumuzda sinəsi ordenli qəhrəmanlar çox idi. Döyüşlər Söyüdlü bilanda gedirdi.

Kollektiv şairliyimiz də var idi. Hər bir hadisəyə şeir vasi-təsi ilə münasibət bildirirdik:

Hitler gəlir maşında,
Kirli vedrə başında.
Gündə bir şəhər verir,
Ağlı da yox başında.

Qonşuluqda yaşayan Mehdi əmi yaralandıqdan sonra ordu-dan tərxis edilmişdi.

Palçıqdan kərpic kəsir, ailəsini dolandırır. Kimsə onun cəbhə-dən qayıdan gün arvadı İnayətə söylədiyi sözləri eşitmiş və başqala-rına da danışmışdı. Bundan xəbər tutan uşaqlar ona şeir qoşmuşdular:

İnayət, front, front nə front!
Göylərdə samalyot, çiynimdə pulemyot!
Başımdan yaralandım,
Cəbhədən aralandım.
Gözümü açan zaman
Gördüm qospitaldayam.
Halıma ağlayıblar,
Yaramı bağlayıblar.
Gün keçdi, ay ötüşdü,
Yaralarım bitişdi.
Ön cəbhədən şad xəbər,
Oxuyub-oynayan kim,

Sevincdən ağlayan kim.

Sestralar dedilər:

Мехди, давай тансавай,

Dedim: Нет-нет...

Мне Инат ест.

Uşaqlar hər axşamçağı Mehdi əminin məhəllənin aşağı başında tikdiyi evin ətrafına yığışıb həmin şeiri xor ilə deyirdilər. Əvvəllər Mehdi əminin xoşu gəlirdi. Sonralar bezikdi.

Uşaqlar kirayədə yaşayan kənd təsərrüfatı texnikumunun tələbəsinə də şeir qoşmuşdular. Onlar adını bilmədiyim bu oğlanı “Məsi” deyə çağırırdılar:

Məsi gəlib siyirtməni siyirdi,

Pencəyini qulağına bürüdü.

Xörək bişirər üstü-başı his alar,

İki ildir imtahanda “pis” alar.

Xor kollektivimiz də var idi. Məktəbdə nəğmə dərində öyrəndiklərimizi birlikdə oxuyurduq. Yadımda qalan aşağıdakı misralardır:

Gün o gün olsun ki, qurtarsın dava,

Dağılsın buludlar, açılsın hava.

Sinəsi ordenli igid yar gəlsin,

Xəbəri gəlməyən oğullar gəlsin.

Alınsın düşməndən intiqam, qisas,

Torpaq nəfəs alıb dincəlsin biraz,

Yaxası ordenli igid yar gəlsin,

Xəbəri gəlməyən oğullar gəlsin.

O vaxtlar Naxçıvan-Bakı qatarı səhər tezdən Naxçıvandan çıxır, axşamüstü geri qayıdırdı. Yol üstündə olan Qaryagin rayonunda taxıl bol olduğundan yerli qadınlar əmək günlərinə aldıkları buğdanı, unu özlərinə lazım olan başqa şeylərlə dəyişirdilər.

Bir dəfə anamın dayısı arvadı Hüsniyyə daycanı anama dedi ki, gəl azdan-çoxdan götür, səni də özümlə birgə Qaryaginə

aparım. Buğdadan, undan alıb axşama qayıdaq. Anam əvvəlcə tərəddüd etdi sonra razılaşdı.

Səhər tezdən hələ süddən kəsilməmiş körpə qardaşımı nə-nəmə tapşırıb narahat vəziyyətdə evdən çıxdı. Təsadüfən həmin gün qatar geri qayıtmadı. Dedilər ki, yolda qəza olduğundan qatar üç gün işləməyəcək.

Körpə üç gün ağladı. Qonşumuz Dilarə xalanın döşünü tutmadı. Dördüncü gün anam qayıtdı. Hərərəti qalxmış, südü bərkimişdi. Qonşu qadınlar dedilər ki, belə vəziyyətdə uşağı əmizdirmək olmaz. Qıciq Tellidə xüsusi maşın var, onu alıb döşü boşaltmaq lazımdır. Təcili olaraq həmin maşını alıb gətirdilər. Amma heç nə alınmadı. Uşaq qışqırmaqda davam edir, anam ağlayırdı. Müxtəlif kompreslərdən sonra qonşu qadınlar bildirdilər ki, indi somurub çıxarmaq lazımdır. Böyük bacıma dedilər ki, bu işi o görsün. Onsuz da həmişə hər şeydən iyrenən Zərifə oturduğu yerdən durub qaçdı. Anam üzünü mənə tutaraq dedi:

– Sənoş, qardaşın ölər axı...

Dərhal anamın qucağında oturub işə başladım. Ağzıma heç nə gəlmirdi. Əlavə masajdan və əlavə kompresdən sonra ağzımda zəif bir sızqıntı hiss etdim. Sızqıntını sorub kənara boşaltdım. Nəhayət, ağzıma tanış bir dad gəldi – müqəddəs ana südünün dadı. Ağlamaqdan sifəti qızarmış, gözləri şişmiş körpəni anamın qucağına verdilər.

Müharibənin qızgın vaxtında tez-tez xəbər verilirdi ki, qatar əsgər gətirir. Kimin gəldiyi məlum deyildi. Bircə o məlum idi ki, yaralanıb şikəst olmuş əsgərlər cəbhə üçün yararsız olduğundan onlar ordudan tərxis edilirdilər. Ona görə də əsgərlikdə adamı olanların hamısı vağzala axışırdı. Yol o qədər tapdalanmışdı ki, torpaq un kimi olmuşdu.

Bir dəfə əsgər gəldiyini eşidən ailə üzvlərimizin hamısı bir-birindən xəbərsiz vağzala qaçmışdı. Bacımla mənə yolda görən bir

qadın dedi ki, “Sizin atanız gəlib, qaçın evinizə”. Biz dərhal evə qaçdıq. Atamla görüşdük. Anam isə görünmürdü. Bir azdan o da gəlib çıxdı. Amma əlini atam oturan otağın qapısına atanda yıxıldı. Onun üzünə su səpib ayıldılar. Sonralar o deyirdi ki, əlimi qarıya atanda mənə elə gəldi ki, içəri girib görəcəyəm, ya bir ayağı yoxdur, ya bir qolu. Amma atamın ayaqları da, qolları da yerində idi. Partlayış zamanı torpağın altında qalmış, ara səngiyəndən sonra hadisəni müşahidə edən əsgər yoldaşları onu vaxtında xilas etmişdilər. Ağır zərbədən gözüne ağ gəldiyindən onu ikinci qrup Böyük Vətən müharibəsi əlili kimi ordudan tərxis etmişdilər.

Maral xalagilin həyətində təndir vardı. Qaryagindən un gətirən qadınlar dərhal lavaş yapardılar. Bu işdə yaxın qonşular da onlara kömək edirdi. Təndir çörəyinin ətri məhəlləni bürüyər, qonşulara pay verilərdi.

Bir dəfə qonşulardan kimsə çörək yapırdı. Anam və qonşumuz Telli xala da orada idilər. Telli xalanın ortancıl qızı Validə ilə dostluq edirdim. Hər ikimiz on yaşında idik. Mən Validəgildə idim. Onların dəhlizində buxarı var idi. Ocaq həzin-həzin alovlanır, üstündəki qazan pıqqıldayırdı. O vaxt elektrik işığı yox idi, lampa şüşəsi tapılmırdı. Qadınlar bankaya əvvəlcə soyuq su tökür, sonra onu ataraq dərhal qaynar su tökürdülər. Banka partlayır, altı qopub düşürdü. Lampanın qozasına kardon keçirir, altı düşmüş bankanın başına kağızdan düzəldilmiş lülə taxaraq onun üstünə qoyurdular. Ailələrə ayrılan neft payı o qədər az idi ki, neft lampalarına belə çatmırdı. Neftə su qatıb lampaya tökürdülər ki, piltənin ucu ona çatsın.

Həmin gecənin dəhşətini hələ də unuda bilmirəm. Qaranlıq yenicə qovuşmuşdu. Telli xala özünü itirmiş halda evə girib ocağa su atdı və neft lampasını püləyib keçirdi. Üzünü mənə tutub qışqırdı: Müharibə başlayıb, qaç evinizə!

Həyəətə çıxdım. Göyün üzü sanki od tutub yanırdı. Bir-birinin ardınca partlayış səsləri eşidilirdi. Ayaqlarım keyləşdi, yaxınlıqdakı qoz ağacının gövdəsini qucaqlayıb dayandım. Mənə elə gəlirdi ki, göydəkilərdən biri indicə mənə başıma düşəcək. Yıxıla-dura özümü həyətimizə çatdırdım. Elə bu vaxt hərbi şəhərcikdə işləyən Əkrəmin öz damlarının üstünə çıxaraq qışqıra-qışqıra dediyi sözləri eşitdim: “Ay camaat! Qorxmayın, müharibə qurtarıb, bayram edirlər”.

“Kaspi” qəzeti, 11 iyul 2015-ci il

İNSANLAR, SAYIQ OLUN!

(Oçerk)

1945-1975

Görüşlər adətən sevincli olur. Qərribə görüş idi bu görüş. Sevincin həddi-hüdudu yox, kədərini, nisgilin də payı çox...

Ağır günün dostları idi görüşənlər. Min kilometrərlə yol qət edib bu görüşə tələsmişdilər. Şaqraq gülüslərə göz yaşları qarışmışdı bu görüşdə. Axı, necə də sevinməyəydilər ki, 30 il əvvəl düşmən üzərində qazanılmış qələbədə onlar da böyük hünər göstərmişdilər. Axı, necə kədərlənmişdilər ki, neçə dostu şikəst, neçə igidin yerini boş görürdülər.

Alman faşizmi üzərində tarixi qələbənin 30 illiyi qarşısında “Baqration” əməliyyatı iştirakçılarının şərəfinə Moskvada keçirilən görüş Zərifəni xəyalın qanadlarında keçmişə qaytarmışdı.

...Poltava yaxınlığında döyüş meydanı. Mühəribənin dəhşətlərini ilk dəfə burada görənlər 19 yaşlı Zərifə bir anlığa sarsıldı. Bombardmançı təyyarələrin səsi, yerdən-göyə ucalan alov burulğanları, səmanı bürüyən qara tüstü, hər addımda insan cəsədləri... Zərifəyə elə gəldi ki, yuxu görür. Ana!!! – deyə qışqırdı. Səsinə bir-birinin ardınca partlayan bombalar cavab verdi. O yalnız bu zaman acı həqiqəti etiraf etməli oldu.

Deyirlər ki, insan çiçəkdən zərif, daşdan bərk olur. Yerin-göyün bir-birinə qarışdığı həmin anda Zərifənin qollarına sanki yeni qüvvət gəldi. Düşməne hədsiz qəzəb hissindən doğan bu qüvvə onu cəsarətləndirdi. Sürətlə irəliləyib qarşısına çıxan ilk yaralının qoluna girərək onu yaxınlıqdakı xəndəyə endirdi. Yarasını sarıdıqdan sonra əsgəri səyyar xəstəxananın tibb məntəqəsinə aparmaq istədi. Lakin əsgər etiraz etdi, avtomatını sinəsinə basıb yenidən döyüş meydanına qayıtdı. Onun bu hərəkəti Zərifəni daha da ürəkləndirdi. O, ön cəbhə xəttinə doğru irəlilədi. Ağır yaralılarından birini qayıqla dalına bağlayıb arxaya doğru süründü. Bir azdan kürəyinə qan sızdığını hiss etdi. Üç yerdən yaralanmış əsgərin vəziyyəti Zərifəni həyəcanlandırdı. Başları üstündən keçən mərmilərin vıyılması altında yaralıyı sanitariya batalyonunun səyyar tibb məntəqəsinə çatdırmağa bildi.

İki gün ardı-arası kəsilmədən davam edən bu ağır vuruşmada Zərifə neçə-neçə yaralı əsgəri cəbhə xəttindən çıxarıb sanitariya batalyonunun səyyar xəstəxanasına göndərirdi.

Sonra onun cəbhə yolu Xarkovdan, Belqoroddan, Minsk-dən, Voronejdən keçib Stalinqrada çatdı. Zərifə bu yolda düşmənin törətdiyi dəhşətli fəlakətləri gözləri ilə gördü. Faşistlər Minsk şəhəri yaxınlığında Xatın kəndindən olan gənc bir müəllimi tikə-tikə doğrayıb meşəyə atmışdılar. Zərifəgilin batalyonu

oradan keçəndə kəndlilərin həmin tikələri bir yerə toplayıb dəfn etdiklərini gördülər. Sən demə Xatının əsl faciəsi hələ qabaqda imiş. Bir neçə gündən sonra sanitar batalyonu arxaya çəkildə kənddən əsər-əlamət belə qalmamışdı. Faşistlər kəndin əhalisini bir daxmaya doldurub diri-diri yandırmış, bütün kəndi külə döndərmişdilər.

Deyirlər kişi ağlamaz, amma o vaxt Xatın faciəsini görəndə əsgərlərin hamısının gözlərindən yaş axırdı. Sonra isə bu yaş düşməyə qarşı nifrət dalğasına çevrildi. Xatın faciəsindən sonra VI Qvardiya ordusunun döyüşçüləri qarşısı alınmaz bir sürətlə hücum keçdilər. Düşmən yaxşı möhkəmləndirilmiş mövqelərdən qovuldu...

51-ci sanitar batalyonunda xidmət edən Zərifə cəbhəyə gəldiyi ilk günlərdən Lyuba adlı şəfqət bacısı ilə dostluq edirdi. Əsgərlər bu qıza “Su pərisi” deyirdilər. Səməvi gözləri, təbəsümlü çöhrəsi, qızılı saçları olan Lyuba doğrudan da, əfsanəvi su pərisini xatırladırdı. Sanki zaman onu dalğaların ağışından alıb sahilə – odun, alovun içinə atmışdı. Lyuba cəbhəyə sevgilisi Semyon Belovla gəlmişdi. Amansız müharibə onların toyu ərəfəsində başladığından bu qənirsiz rus gözəli gəlinlik paltarını əvəzinə əsgər libası geyməli olmuşdu.

...Stalinqrad ətrafında 200 gün davam edən vuruşmanı Zərifə indi də həyəcənsiz xatırlaya bilmir. Öz gərginliyinə və amansızlığına görə tarixdə misli görünməmiş bu qanlı döyüşdə Zərifə və həmkarı Lyuba yaralı əsgərlərin cəbhə xəttindən çıxarılması, onlara ilk yardım edilməsi sahəsində böyük hünər göstərirdilər. Düşmənin saysız-hesabsız tank, piyada polkları və diviziyaları darmadağın edilmişdisə də o inadından əl çəkmir, əks həmlələr hazırlamağa cəhd göstərirdi.

Vuruşmalardan birində Zərifə ilə Lyuba müşahidə məntəqəsindən qoşa çıxdılar. Zərifə başından yaralanmış komissar

Anatoli Medvedyevi cəbhə xəttindən çıxararkən bombardmançı təyyarələr hücumə keçdilər, yer-göy bir-birinə qarışdı.

... Qız gözlərini açarkən özünü sanitar batalyonun xəstəxanasında gördü. Bir neçə qəlpə yarası almış, beyni silkələnmişdi. Halı nisbətən yaxşılaşandan sonra onu sanitar qatari ilə Saratova göndərdilər. Üç ay burada hərbi xəstəxanada yatandan sonra Leytnat Zərifə Camalbəyova ordudan tərxis edildi.

Sinəsində üçüncü dərəcəli “Şöhrət ordeni”, “İgidliyə görə” və “Döyüş xidmətlərinə görə” medalları parlayan leytenant Zərifə Camalbəyova azgın düşmənə qarşı döyüşlərdə axıradək iştirak edə bilməməsinə təəssüfləndi. Əslində isə o, bu döyüşlərdə son günədək iştirak etdi. Bəs necə, Vətənin dar günündə “hər şey cəbhə üçün!” şüarı altında arxada fədakarlıq göstərən hər bir kəs düşmənlə döyüşmürmü?

Naxçıvana qayıtdıqdan sonra Zərifə gündüzlər əsgər ailələrinin cansağlığı keşiyində dayanır, axşamlar isə neçə-neçə qızgəlinlə birlikdə taxıl biçininə gedirdi. Elə müharibənin qələbəmizlə qurtarmasını da ona zəmidə xəbər verdilər. Artıq o vaxtdan 30 il keçir. İndi budur, o, 5 uşaq anasıdır. Naxçıvan rayonunun Böyükdüz kəndindəki tibb məntəqəsinin müdiri, kənd sovetinin deputatıdır. Sinəsini “Rəşadətli əməyə görə Lenin yubiley medalı” və “Səhiyyə əlaçısı” döş nişanı bəzəyir.

... Qəfildən boynuna dolanan bir cüt qol Zərifəni xəyaldan ayırdı. O, arxasında dayanmış qadının kimliyini müəyyənləşdirmək istərkən qadın cəld hərəkətlə əlləri ilə onun gözlərini örtərək dedi:

– Tap görüm, kimdir?

Dünəndən bəri Lyubanı soraqlaşan Zərifə hələ dürüst bir cavab ala bilməmişdi. Onu axırıncı dəfə Stalinqrad cəbhəsində görmüşdülər.

Zərifə gözlərinin üstündəki əlləri həssaslıqla oxşadı. Yox, “Su pərisi”nin əlləri belə kobud deyildi. Bəlkə zaman öz hökmü-

nü göstərib – deyə bir anda fikrini dəyişib neçə ildən bəri qəlbini sıxan intizara son qoymaq istədi.

– Lyuba!!! Elə bu sözə bənd imiş kimi əllər boşalıb aşağı düşdü. Zərifənin qarşısında dayanan tatar qızı Sonya idi. Şəfqət bacıları qucaqlayıb görüşdülər.

– “Su pərisi” qollarım üstə dünyadan köçdü – deyə Sonya hüznə bildirdi.

– Zərifənin gözlərində iki damla yaş gilələndi. O, bu damlalar arxasından görüş keçirilən salona nəzər saldı. Cəbhədən qayıtmayanların xatirəsinə fəxri yerdə qoyulmuş boş stullar da, Vətən uğrunda vuruşmalarda gözlərini, qollarını, qıçlarını itirmiş hərbi veteranlar da – hər şey qələbənin asanlıqla əldə edilmədiyindən xəbər verirdi. Salonda ruslar, belaruslar, azərbaycanlılar, ukraynalılar, gürcülər və başqa xalqların nümayəndələri var idi. Vətənin ağır günündə çiyin-çiyinə verərək gəncliklərini odlar-alovlar içində keçirmiş bu qalib döyüşçülər görüşə bir salon igidlik rəmzi gətirmişdilər. Onların hamısının döşündə müxtəlif orden və medallar parlayırdı. Döyüş ənənələrinə sadıq olan bu insanlar indi – dinc quruculuq illərində də fədakarlıq nümunələri göstərilər.

Görüşdən qayıdan Zərifə qatarın pəncərəsindən vaxtilə düşmənin yerlə-yeksan etdiyi yerlərdə salınmış yeni kəndləri, şəhərləri, nəhəng elektrik stansiyalarını gördükcə qəlbi rıqqətə gəlir, sanki üzünü bütün dünyaya tutub demək istəyirdi:

– Sayıq olun, insanlar, sayıq olun! Sayıq olun ki, ailələri yurdsuz-yuvasız, anaları oğulsuz, körpələri yetim qoyan qanlı müharibə bir daha təkrar olunmasın!

“Şərq qapısı” qəzeti, 13 aprel 1975-ci il

QOŞA HÖRÜK

(*Oçerk*)

1945-1975

Qarşımda bir cüt hörük var – səliqə ilə daranıb hörülmüş, sonra isə dibindən kəsilmiş qoşa hörük. Cənub gözəllərinin gözləri kimi qara, ilk bahar çiçəkləri tək tərəvətli olan bu hörüklərə baxanda heyifsilənir, gözəlliyə qəsd edəni qınayırsan... Heyif ki, hörüklərin dili yoxdur. Əgər onlar danışa bilsəydilər, deyərdilər ki...

Ön cəbhə xəttinə doğru irəliləyən Dilbər qarşıdakı qaraltının yaralı olduğunu yaqınlaşdırib sürətlə ona sarı sürünməyə başladı. Qaraltıya çatar-çatmaz əli həlim bir şeyə toxundu. Bunun qan gölməçəsi olduğunu hiss etdikdə bədəni ürپəşdi. Dərhal yaralının nəbzini yoxladı. Qaranlıqda əl havasına əsgərin yarasını axtardı. Sonra çantasını açıb yaralı sarıdı. Vaxt itirmək olmazdı. Dilbər huşsuz yaralını dalına sarıyıb arxaya doğru süründü. Bu, onun həmin gün döyüş xəttindən çıxardığı dördüncü yaralı idi. Amma onların heç birinin vəziyyəti belə ağır olmamışdı. Dilbər cəbhə xəttindən xeyli aralandıqdan sonra dayandı. Yorulmuşdu. Artıq qolları iradəsinə tabe olmurdu. Bir neçə dəqiqəliyə dincəlmək lazım idi. Qayıışı açıb əsgəri astaca yerə qoydu.

Dan yerinin ilk şəfəqləri solğun bənizli gəncin çöhrəsini işıqlandıranda Dilbəri heyrət bürüdü. O, qeyri-iradi olaraq:

– Əziz! – deyə həyəcanla pıçıldadı. Xəyalı bir anlığa Naxçıvana – Əzizgilin ailəsinə uçdu. Dilbər yaralını sanitar batalyonunun səyyar xəstəxanasına vaxtında çatdırı bildi.

Cərrah Valeri İvanov həyatının son dəqiqələrini yaşayan naxçıvanlı döyüşçü Əziz Abbasovu yenidən həyata qaytardı.

Həmin gün Dilbər öyrəndi ki, onunla birlikdə yaralı daşımaq üçün cəbhə xəttinə gedən şəfqət bacılarından biri – gürcü Tamara Qoqaşvili geri qayıtmayıb... Rus qızı Qalya isə ağır yaralanıb. Ona birinci qrup qan vurmaq lazımdır. Lakin hələlik qanın kimdən götürüləcəyi bəlli deyildir.

Krasnodar tibb məktəbinin məzunu olan Qalya cəbhəyə gəldiyi ilk günlərdən Dilbərə isinmişdi. Mavi gözlü, sarışın saçlı bu qız öz çevikliyi və mehribanlığı ilə əsgərlərin dərin rəğbətini qazanmışdı. Rəfiqəsinin vəziyyəti Dilbəri bərk narahat etdi. O, batalyon həkiminin yanına gəlib Qalyaya vurulmaq üçün ondan qan götürülməsini təkid etdi. İki saatdan sonra Dilbərin qanı Qalyanın damarlarında axırdı. Həmin günün səhəri batalyonun kommunistləri Dilbər Təhməzbəyovanı öz sıralarına qəbul etdilər.

Mozdok yaxınlığındakı ağır vuruşmalardan sonra 402-ci atıcı diviziyası öz sıralarını möhkəmlətmək, döyüş sursatı toplamaq və yenidən cəbhəyə qayıtmaq üçün bir neçə günlüyə arxaya çəkildi. Onlar Mozdok-Orconikidze arasında ön cəbhə xəttinə gedən diviziya ilə qarşılaşdılar. Dilbər burada həmyerlilərindən bir neçə nəfəri ilə rastlaşdı. Onlar qıza qardaşı Cəmilin də həmin diviziyada olduğunu bildirdilər. Doğma adamlar üçün qəribəmiş Dilbər qardaşının boynuna sarılanda əsgərlər kövrəldilər. Onların ürəyində bacını qardaşa, ananı oğula, övladı ataya həsrət qoyan müharibəyə qarşı nifrət hissi daha da gücləndi. Dilbər komandanlığa müraciət etdi. Onu qardaşı ilə bir batalyona saldılar. Beləliklə o yenidən ön cəbhə xəttinə yollandı.

Qarşıdakı təpəni ələ keçirmək əmri verilmişdi. Lakin təpənin arxasında gizlənmiş düşmən pulemyotçusunun atəşi buna imkan vermirdi. Pulemyotçunu susdurmaq işi Cəmilə həvalə olundu. O, qumbara götürüb təpəyə doğru sürünərkən birdən atəş səsi eşidildi. Bir anlığa Dilbərin gözlərinə qaranlıq çökdü. Ona elə gəldi ki, qardaşını vurdular. Lakin elə həmin dəqiqə də partlayış oldu. Qumbara faşist pulemyotçusunu susdurdu. Qarşı-

dakı mania götürüldüyündən əsgərlər sürətlə irəlilədilər. Bu hücumdan böyük zərər çəkən düşmən geri çəkilməyə məcbur oldu. Qazanılmış müvəffəqiyyət əsgərlərdə böyük ruh yüksəkliyi yaratdı. Dilbər qardaşı ilə görüşüb bir neçə yaralı ilə birlikdə tibb batalyonunun səyyar xəstəxanasına qayıtdı.

Faşistlər geri çəkildiyindən ara sənginləmişdi. Yüngül yaralılar tezliklə sağalıb düşməndən qisas almaq üçün yenidən cəbhəyə yollanmağa tələsirdilər. Dilbər ana-bacı nəvazişi göstərir, təkcə şəfqətli əlləri ilə deyil, xoş sözləri ilə də onları müalicə edirdi. Əsgərlərin arasında sol qolu yüngülcə yaralanmış, bığ yeri təzəcə tərləyən Vahid adlı bir cavan da var idi. Hərdən tarı sinəsinə basıb, şövqlə çalanda hamını heyran edirdi. Bu tarı ona cəbhəyə qastrola gəlmiş azərbaycanlı tarzən bağışlamışdı. Vahid çalanda sanki hər kəsi əfsunlayır, ürəyini tarın simlərinə boşaldırdı. Dilbər onun sözlü adama oxşadığını duymuşdu. Nəzərləri qarşılaşanda hansı bir ecazkar duyğusa bu gəncin gözlərindən onun gözlərinə süzülür, oradan ürəyinə yol alır, qəlbini alovlandırır. Bəli, həyat, məhəbbət eşqi ürəkləri heç vaxt tərk etmir. Ən çətin anda belə insana ülvü duyğular aşılayır. Onu həyat uğrunda mübarizəyə, sevib-sevilməyə, yaşayıb-yaratmağa səsleyir.

Vahid xəstəxanadan çıxan gün Dilbərlə təklidə görüşüb ürəyini ona açdı. Bərdəli oğlan naxçıvanlı qızın ünvanını cib dəftərçəsinə, məhəbbətini isə ürəyinə yazıb yenidən cəbhəyə yollandı. Sonra gənclərin döyüş yolu haçalandı. Deyirlər sevgi üçün ayrılıq – od üçün külək kimidir. O, zəifi söndürür, güclünü isə daha da alışdırır. Düşməne qarşı ölüm-dirim mübarizəsində fəal iştirak edən sevgililər od-alov içərisində belə bir-birlərini xatırlayır, müharibənin qələbəmizlə qurtaracağı günü – vüsəl gününü həsrətlə gözləyirdilər.

Nəhayət tale onları yenidən görüşdü. Müharibə qələbəmizlə başa çatdıqdan sonra gənclər doğma yurda qayıdıb ailə hə-

yatı qurdular. İndi o vaxtdan 30 il keçir. Vətənin dar günündə odlar-alovlar arasından cəsarətlə keçən el qızı dinc quruculuq illərində də zəhmətkeşlərin sağlamlığının qorunması sahəsində əsil fədakarlıq göstərir. Dilbər xanım hazırda Naxçıvan şəhər dispanserində tibb bacısı vəzifəsində çalışır. Yaxşı işinə görə “Səhiyyə əlaçısı” döş nişanına, Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət heyətinin Fəxri fərmanına layiq görülmüşdür. İndi Dilbər xanım üç oğul, üç qız anasıdır. Oğlu Elçin hazırda hərbi xidmətdədir.

Dilbər Təhməzbəyovanın cəbhəyə yola düşərkən anasına verdiyi bir bağlama indi də durur. Həmin bağlamaya “Qafqazın müdafiəsinə görə”, “1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsində qələbəyə görə” medalları, habelə bir sıra başqa medal və döş nişanları əlavə olunmuşdur. Dilbər hər dəfə bu bağlamanı açanda xəyal onu keçmişə qaytarır.

Naxçıvan tibb məktəbini bitirib təcili yardım stansiyasında işləyirdi. Böyük Vətən müharibəsinin başladığını eşidən kimi bir neçə komsomolçu qızla birlikdə hərbi komissarlığa gəlib cəbhəyə getmək istədiyini bildirdi. Razılıq verdilər. Müharibənin ikinci günü yola düşəcəkdilər. Dilbər evə gəlib tələsik hazırlıq görməyə başladı.

Nargilə arvad gözünün qarşısında dayanmış qızına elə həsrətlə baxırdı ki, sanki onu bur daha görməyəcəkdi. Bəstəboylu Dilbərin qara gözləri, gənclik tərəvəti ilə alışıb yanan al yanaqları bu gün daha da cazibədar olmuşdu. O, əlindəki qayçıını səliqə ilə darayıb hördüyü saçına yaxınlaşdıranda kövrək ana ürəyi dözmədi:

– Kəsmə, Dilbər!

– Yaraşlıq vaxtı deyil, ana. Cəbhədə əl verməz. Sağlıq olsun, qayıdıb yenidən hörük saxlayaram.

Dilbər hörüklərini ağ bir dəsmala bağlayıb anasına verəndə Nargilə arvadın gözlərindən düşən iki damla yaş od olub onun ürəyinə yapışdı. Sonra isə alovlanaraq düşməyə qarşı son-

suz qəzəb hissinə çevrildi. Bu hiss müharibədə olduğu müddət ərzində bir an da olsun Dilbəri tərک etmədi.

Qarşımda bir cüt hörük var, ağır illərin acı xatirəsi olan bu hörüklər dilə gəlsəydilər deyərdilər: Sayıq olun, insanlar! Sayıq olun! Sayıq olun ki, hərbin qara buludları bir daha göyləri bürüməsin, mavi səma, parlaq günəş həmişə xoşbəxtliklə gülümsəsin.

“Şərq qapısı” qəzeti, 8 mart 1975-ci il

SÜLHƏ GƏLİN, EY İNSANLAR! *(1945-1975)*

Deyirlər insanın ləyaqəti onun vətənpərvərliyinin gücü ilə ölçülür. Alman faşistləri ölkəmizə qəflətən hücum edəndə Vətəni müdafiə üçün tək cə igidlər deyil, cavan gəlinlər, qızlar da cəbhəyə yollanırdılar. Bu gün biz Böyük Vətən müharibəsi veteranları olan naxçıvanlı qadınlardan Dilbər Təhməzbəyovanın, Zərifə Camalbəyovanın, Valentina Suxovanın, Səkinə Şəfiyevanın, Firus Məmmədəliyevanın və başqalarının adlarını böyük qürurla çəkirik. Belələrindən biri də Naxçıvan MSSR-in əməkdar həkimi Surə Allahverdiyevadır. Qələbə günü ərəfəsində Surə xanım ilə görüşüb ondan bir neçə suala cavab verməsini xahiş etdik.

– Surə xanım, cəbhəyə getmək arzusu sizin qəlbinizdə nə vaxt baş qaldırdı?

– Müharibənin başlanmasından cəmi 3 gün sonra. İyun ayının 25-də “Kommunist” qəzetindən cəbhə məlumatlarını oxuyurdum. Diqqətimi Səməd Vurğunun qəzetdə dərc olunmuş “Şəfqət bacısı” şeiri cəlb etdi. Həmin şeirin bəzi misralarını indi də unutmamışam:

Gəl, ana yurdumun qızı, gəlini,
İndi hünər vaxtı, qeyrət dəmidir.
Sən də əsirgəmə, kömək əlini,
Hər sözün, söhbətin can məlhəmidir.
Gəl, çıxmaq cəbhəyə, əmr edir Vətən.
Cən də bu meydanda kükrəyib çağla,
Düşmənin gülləsi dəysə sinəmdən
Mehriban əlinlə yaramı bağla.

Çağırış ruhlu bu şeir vətənpərvərlik hisslərimi coşdurdu. Səhəri gün hərbi komissarlığa gəlib cəbhəyə göndərməyimi xahiş etdim. Burada məndən başqa daha bir neçə nəfər də qız var idi.

– Cəbhə ünvanınız?

– Üçüncü Belorusiya cəbhəsinin 510-cu sanitar batalyonunda xidmət edirdim.

Döyüş yolunuz haralardan keçmişdir?

– Mozdok, Mineralniye Vodu, Armavir, Maykop, Tuapse, Kuban, Riqa, Vilnus, Keniqsberq şəhərlərində vuruşmalarda olmuşam.

– Yadınızda qalan bir epizod?

– Cəbhə həyatının bir anını belə unutmaq mümkün deyil. Maykop yaxınlığında vuruşmada yaralıları ön atəş xəttindən çıxarıb onlara tibbi yardım edilməsi sahəsində göstərdiyim fəallığı nəzərə alaraq batalyonumuzun kommunistləri məni öz sıralarına qəbul etməyi qərara almışdılar. Yeraltı qazmada şam işığında iclas çağırılmışdı. Komandirimiz Vasilevski partiya biletini mənə

təqdim edəndə bombardmançı təyyarələr hücumu keçdilər. Bileti əsgər köynəyimin sol cibinə qoyub yenidən cəbhəyə atıldım. Döyüşlərdə qələbə gününədək iştirak etdim.

– Qələbə müjdəsini ilk dəfə harada eşitdiniz?

– Keniqsberqdə. Hitlerçilər bu şəhəri alınmaz adlandırmışdı. Lakin onlar unudurdular ki, xalqlar dostluğunun qranit gücü ilə silahlanmış vətənpərvər sovet adamları qarşısında alınmaz heç nə yoxdur. Qələbədən sonra Keniqsberqin xarabalıqları arasında gözə dəyən “Biz təslim olmayacağıq!” şüarları olduqca gülünc görünürdü.

– Surə xanım, hərbi xidmətləriniz necə qiymətləndirilmişdir?

– “Qafqazın müdafiəsinə görə”, “Döyüş xidmətlərinə görə”, habelə başqa bir neçə medal və döş nişanları ilə təltif olunmuşam.

– Naxçıvana nə vaxt qayıtdınız?

– 1945-ci ilin noyabrında. O vaxtadək Keniqsberq hərbi xəstəxanasında yaralılara xidmət göstərirdim.

– Qələbə yolları ilə geri qayıdarkən hansı hissləri keçirirdiniz?

– Hər şeydən əvvəl qürur hissi. Bəli, biz sovet adamları öz misilsiz qəhrəmanlıqlarımızla fəxr etməyə haqlı idik. Amma yol boyu viran olmuş kəndləri, şəhərləri görəndə qəlbim ağrıyırdı. Bütün bunlar qələbənin asanlıqla qazanılmadığına şahid idi.

– Surə xanım, bilirik ki, cəbhədən qayıtdıqdan sonra ali təhsil almış, bir həkim kimi insanların sağlamlığı keşiyində sayıq dayanmışsınız. Sizinlə cəbhə medalları ilə yanaşı duran Lenin yubiley medalı dinc quruculuq illərindəki əmək rəşadətərinizdən xəbər verir. İki dəfə Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri fərmanına layiq görülmüsünüz. Bu yaxınlarda

da isə sizə Naxçıvan MSSR-in əməkdar həkimi kimi yüksək ad verilib. Bu münasibətlə sizi bir daha ürəkdən təbrik edirik.

– Sağ olun.

– Böyük qələbənin 30 illiyini təntənə ilə qeyd etdiyimiz bu əlamətdar günlərdə hansı arzularla yaşayırsınız?

– Bildiyimiz kimi 1975-ci il Beynəlxalq qadın ilidir. Ayrı-ayrı ölkələrdə tez-tez qadınların beynəlxalq görüşləri keçirilir. Dünyanın bütün anaları müharibə qızısdırıcılarına lənətlər yağdırır, sülh istəyirlər. Müharibənin dəhşətlərini gözləri ilə görmüş bir ana kimi mən də öz səsimi onların həmrəylik səsinə qatıb arzularımı şairin sözləri ilə demək istəyirəm:

Ana qəlbim odlanır
Söz düşəndə davadan.
Bəs deyilmi, ey insanlar,
Töküldü qan, axdı qan.
Bəs deyilmi, ana torpaq,
Su içdi göz yaşından.
Yer üzündə dostu olsun
Gərək insan insanın.
Qəlbimdəki bu arzular
Arzusudur zamanın.
Mən anayam, bu səsimdə
Yerin, göyün dərdi var,
Sülhə gəlin, ey insanlar,
Yoxsa dünya məhv olar!

“Şərq qapısı” qəzeti, 10 may, 1975

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Sözün və qələmin qüdrəti (ön söz).....	3
Dövri mətbuatda Azərbaycan folkloru örnəkləri.....	10
Şah Abbas haqqında rəvayətlər.....	12
Şah abbas haqqında nağıl.....	19
Yaylaqla aranın bəhsi.....	23
Yerlə göyün bəhsi.....	25
Arılar haqqında nəğmə.....	26
Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə nəşr edilən məcmuələrdə dərc olunmuş folklor nümunələrindən.....	28
Hikmətli sözlər.....	28
Böyüklər sözü.....	29
Lətifələr.....	31
Üzeyir Hacıbəyovun arxivindən.....	33
Bir türkünün izi ilə.....	33
“Sarı gəlin”: faktlar, düşüncələr, mülahizələr.....	37
Əhməd Cavadın arxivindən	47
Bayatılar.....	47
Qorqud irsinin bayrağı altında.....	80
Fon Ditsə minnətdarlıqla	95
Henrix Fridrix fon Dits.....	95
Hərbi vətənpərvərlik tədbirlərində Dədə Qorqud xeyir-duası (ssenari)...	97
Folklor həyatından	102
Türk dünyasına hədiyyə.....	102
“Göyçəgülü” harayı.....	104
Adətlərimizdən örnəklər.....	107
Naxçıvan.....	107
Mətbəx töhfələri.....	113
Yaddaşlardan süfrələrə.....	113
Lirika dəftərindən.....	116

Ehey!!.. Mənim qan qardaşım!.....	116
Arazın nəğmələri.....	118
Müdrük yaşın mübarək! (“Şərq qapısı” qəzetinin 100 illiyinə)....	121
Arpa çayı daşa bilməz.....	121
Göy gölün.....	123
Həmişə səninləyəm.....	123
Səni gözləyirəm.....	124
Araz.....	124
Sənsiz.....	125
Qu quşu nəğməsi.....	125
Az istə məni... (qızım Leylaya).....	126
Xatirələr işığında	127
Tarixin qızıl salnaməsi.....	127
Bəniyyə Naşad.....	135
Şəklin önündə (müharibədə itkin düşən qardaşıma).....	138
Ölürəm (Ərtoğrula ithaf).....	139
Mən istərəm.....	140
Ayrılıq.....	141
“..Yoxsa dünya məhv olar!!!” (memuar).....	141
İnsanlar, sayıq olun! (oçerk) 1945-1975.....	158
Qoşa hörük (oçerk) 1945-1975.....	163
Sülhə gəlin, ey insanlar! (1945-1975).....	167

Nəsillərə əmanət-2,
nəşriyyatı, 2023.

Nəşriyyat redaktoru:

Korrektor:

Kompüterdə yığdı:

*Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:*

Abduxalıqova Ləman

Kağız formatı: 60/84 1/32

Mətbəə kağızı: №1

Həcmi: 176 səh.

Tirajı:

*Kitab Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun
Kompüter Mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də ofset üsulu ilə
Hazır deopozitivlərdən çap olunmuşdur.*

**Kitabın üz qabğındaki
şəkil Naxçıvandakı
Haça dağının fotosudur**